

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ: ЕКОНОМІКА, ФІНАНСИ, ПРАВО

Науковий журнал

Виходить 6 разів на рік
Заснований у січні 2010 р.
Журнал визнано ДАК України
як фахове видання з економічних наук

**№ 1 (84)
2016**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

МАЗАРАКІ Анатолій Антонович, д. е. н., професор КНТЕУ

Заступник головного редактора

ПРИТУЛЬСЬКА Наталія Володимирівна, д. т. н., професор КНТЕУ

Відповідальний секретар

МЕЛЬНИЧЕНКО Світлана Володимирівна, д. е. н., професор КНТЕУ

Члени редакційної колегії

з економічних наук:

БСЛОСТЄЧНИК Григорій Леонівич, д. е. н., професор Молдавської економічної академії

БЛАНК Ігор Олександрович, д. е. н., професор КНТЕУ

БОЙКО Аліна Василівна, д. е. н., доцент КНТЕУ

ВОЛОСОВИЧ Світлана Василівна, д. е. н., професор КНТЕУ

ГЕСЦЬ Валерій Михайлович, д. е. н., професор Інституту економіки та прогнозування НАН України

ГОСПОДАРОВІЧ Анджей, д. е. н., професор Вроцлавського економічного університету (Польща)

ГУЖВА Ігор Юрійович, к. е. н., доцент КНТЕУ

ДОБІЯ Мечислав, д. е. н., професор Краківського університету економіки (Польща)

ДУБОВИК Тетяна Віталіївна, д. е. н., доцент КНТЕУ

КАЛЮЖНА Наталія Геннадіївна, д. е. н., доцент КНТЕУ

КВАЧ Ярослав Петрович, д. е. н., доцент Одеського інституту фінансів КНТЕУ

ЛАЦЕ Наталія, д. е. н., професор Ризького технічного університету (Латвія)

МЕЛЬНИК Тетяна Миколаївна, д. е. н., професор КНТЕУ

ОНИЩЕНКО Володимир Пилипович, д. е. н., професор КНТЕУ

ПАНКОВ Дмитро Олександрович, д. е. н., професор Білоруського державного економічного університету (Мінськ)

ПЕДЬ Ірина Валеріївна, д. е. н., доцент, професор КНТЕУ

САЙ Валерій Миколайович, к. е. н., доцент КНТЕУ

ФЕДУН Ігор Леонідович, д. е. н., професор КНТЕУ

ЦІГАНОВ Сергій Андрійович, д. е. н., професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

ШЛЮСАРЧИК Богуслав, д. е. н., професор Жешувського університету (Польща)

ЯЦЕНКО Ольга Миколаївна, д. е. н., професор Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

з юридичних наук:

АНЦЕЛЕВИЧ Герольд Олександрович, к. ю. н., професор КНТЕУ

БАКАЛІНСЬКА Ольга Олегівна, д. ю. н., доцент КНТЕУ

БЕРЗІН Павло Сергійович, д. ю. н., професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

БЕРЛАЧ Анатолій Іванович, д. ю. н., професор Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

БРЕДІ Річард, Британський центр сприяння розвитку права, координатор проекту «Британське законодавство ХХІ сторіччя» (Велика Британія)

ГУРЖІЙ Тарас Олександрович, д. ю. н., професор КНТЕУ

ДЕНИСОВ Володимир Наумович, д. ю. н., професор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДМІТРИЄВ Анатолій Іванович, д. ю. н., професор КНТЕУ

КАЛЮЖНИЙ Ростислав Андрійович, д. ю. н., професор Юридичного інституту Національного авіаційного університету

КОПІЛЕНКО Олександр Любимович, д. ю. н., професор Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, директор Інституту законодавства Верховної Ради України

ОЛІЙНИК Олег Вікторович, д. ю. н., професор КНТЕУ

ОСИКА Сергій Григорович, к. ю. н., професор КНТЕУ

ЯЩУК Ева, д. філософії, доцент Вищої школи торгівлі, економіки і права в Радомі (Польща)

Засновник, редакція,
видавець і виготовлювач

**КИЇВСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Завідувач редакції

О.М. Бондар

Редактори

В. М. Дудник, В. С. Каляев

Художньо-технічний редактор

А.А. Савчук

Підписано до друку 14.04.2016.

Тираж 200 пр. Зам. 390

Адреса редакції, видавця,

виготовлювача:

вул. Кіото, 19, м. Київ-156,

Україна, 02156

Телефон редакції: 531-31-58

E-mail: zt@knteu.kiev.ua

Свідоцтво про державну

реєстрацію

серія КВ №16302-4774ПР

від 26.01.2010

Індекс журналу в Каталогі
видань України на 2016 рік – 09641

Надруковано на обладнанні КНТЕУ

Свідоцтво суб'єкта видавничої

справи серія ДК № 4620

від 03.10.2013

Видається за рекомендацією

Вченої ради КНТЕУ

(протокол засідання № 9

від 31.03.2016 р.)

Передрук і переклади

матеріалів, опублікованих

у журналі, дозволяються лише

зі згоди автора та редакції

Журнал представлено в міжнародних і національних наукометричних базах: індекс Копернікус (index Copernicus); Російський індекс наукового цитування (РІНЦ); реферативній базі даних «Україніка наукова», а також у пошуковій системі Академії Google (Google Scholar)

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2016

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ЯНЧУК А., БЛИСТІВ Т., КОЛЕСНИК В., ПРИГУНОВ П.	Нормативно-правове забезпечення національної безпеки	5
КРЕГУЛ Ю., БАТРИМЕНКО В.	Реформування місцевого самоврядування в Україні	17
ГОНЧАРЕНКО О.	Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності	28

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ШАМРАЙ В., ВЕРНИГОРА В.	Адміністративно-правовий статус військових формувань	37
МИКИТЕНКО Л.	Парадигма забезпечення права споживача на інформацію	47
СУДАРЕНКО О.	Податок – категорія фінансового права	56
ШАМРАЙ Б.	Адміністративна діяльність із запобігання і протидії корупції у військовій сфері	68

ПРИВАТНЕ ПРАВО

БАКАЛІНСЬКА О.	Захист від недобросовісної конкуренції: перспективи правового регулювання	82
МАЗАРАКІ Н.	Медіація в Україні: проблеми теорії та практики	92

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

МАЛЮТІН І.	Кримінально-правовий захист потерпілих в Україні	101
СМІТІЄНКО З., КОБИЛИНСЬКА І.	Затримання підозрюваного в дипломатичних представництвах України	111
КОРЯГІНА А.	Генезис злочинної поведінки	123

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

БОНДАРЕНКО Н.	Соціально-правові аспекти зайнятості в Україні	133
----------------------	--	-----

C O N T E N T

A CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW		
YANCHUK A., BLYSTIV T., KOLESNYK V., PRYGUNOV P.	Legislative support of national security	5
KREGUL Yu., BATRYMENKO B.	Reform of local self-government in Ukraine	17
GONCHARENKO O.	Constitutional bases of self-regulation of economic activity	28

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW		
SHAMRAI V., VERNYHORA V.	Administrative and legal status of military forces	37
MYKYTENKO L.	Paradigm of ensuring consumer rights to information	47
SUDARENKO O.	Tax as a finance law category	56
SHAMRAI B.	Administrative activities to prevent and combat corruption in the military sphere	68

PRIVATE LAW		
BAKALINSKA O.	Protection from unfair competition: legal regulation prospects	82
MAZARAKI N.	Mediation in Ukraine: problems of theory and practice	92

CRIMINAL LAW; CRIMINAL TRIAL; CRIMINALISTICS		
MALIUTIN I.	Criminal and legal protection of victims in Ukraine	101
SMITIYENKO Z., KOBYLYNS'KA I.	Detention of a suspect in diplomatic missions of Ukraine	111
KORYAHYNA A.	Genesis of criminal behavior	123

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW		
BONDARENKO N.	Socio-legal aspects of employment in Ukraine	133

СОДЕРЖАНИЕ

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО

ЯНЧУК А., БЛЫСТИВ Т., КОЛЕСНИК В., ПРЫГУНОВ П.	Нормативно-правовое обеспечение национальной безопасности	5
КРЕГУЛ Ю., БАТРИМЕНКО В.	Реформирование местного самоуправления в Украине	17
ГОНЧАРЕНКО Е.	Конституционные основы саморегулирования хозяйственной деятельности	28

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО; ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО

ШАМРАЙ В., ВЕРНИГОРА В.	Административно-правовой статус воинских формирований	37
МИКИТЕНКО Л.	Парадигма обеспечения права потребителя на информацию	47
СУДАРЕНКО Е.	Налог – категория финансового права	56
ШАМРАЙ Б.	Административная деятельность по предупреждению и противодействию коррупции в военной сфере	68

ЧАСТНОЕ ПРАВО

БАКАЛИНСКАЯ О.	Защита от недобросовестной конкуренции: перспективы правового регулирования	82
МАЗАРАКИ Н.	Медиация в Украине: проблемы теории и практики	92

КРИМИНАЛЬНОЕ ПРАВО; КРИМИНАЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС; КРИМИНАЛИСТИКА

МАЛЮТИН И.	Уголовно-правовая защита потерпевших в Украине	101
СМИТИЕНКО З., КОБЫЛИНСКАЯ И.	Задержание подозреваемого в дипломатических представительствах Украины	111
КОРЯГИНА А.	Генезис преступного поведения	123

ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

БОНДАРЕНКО Н.	Социально-правовые аспекты занятости в Украине	133
----------------------	--	-----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342:351.746.1

ЯНЧУК Артем,

д. ю. н., с. н. с., директор Департаменту з питань безпеки, оборони та діяльності органів юстиції Секретаріату Кабінету Міністрів України

БЛИСТІВ Тетяна,

завідувач Секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони

КОЛЕСНИК Володимир,

заступник Керівника Головного департаменту з питань національної безпеки та оборони Адміністрації Президента України

ПРИГУНОВ Павло,

к. психол. н., заступник Керівника управління реформування правоохоронних органів та органів юстиції Адміністрації Президента України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено проблемне питання формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. Сформовано концепцію її законодавчого обґрунтування та надано конкретні пропозиції щодо підготовки нового Закону «Про національну безпеку України» як базового у відповідній сфері.

Ключові слова: Конституція України, конституційний (базовий) закон, національна безпека України, система національної безпеки, нормативно-правове забезпечення національної безпеки, шляхи формування нормативно-правового забезпечення національної безпеки.

Янчук А., Блыстив Т., Колесник В., Пригунов П. Нормативно-правовое обеспечение национальной безопасности. Исследован проблемный вопрос формирования основ нормативно-правового обеспечения национальной безопасности Украины. Сформирована концепция ее законодательного обоснования и представлены конкретные предложения по подготовке нового Закона «О национальной безопасности Украины» в качестве базового в соответствующей сфере.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционный (базовый) закон, национальная безопасность Украины, система национальной безопасности, нормативно-правовое обеспечение национальной безопасности, пути формирования нормативно-правового обеспечения национальной безопасности.

© Янчук А., Блыстив Т., Колесник В., Пригунов П., 2016

Постановка проблеми. У сучасних умовах становлення України як незалежної, демократичної, суверенної держави постає нагальна потреба переосмислення підходів щодо організації національної безпеки України та системи її забезпечення.

Чинне законодавство України з питань забезпечення національної безпеки є застарілим, а закладені у ньому норми щодо взаємодії і координації дій органів державної влади та силових структур як у мирний час, так і у кризові періоди не враховують особливості нового типу агресії (гібридної війни), у процесі якої широко використовують не лише традиційні військові операції, а й різноманітні невоєнні сили та засоби боротьби [1]. Крім того, правові акти у цій сфері містять низку неузгодженостей, що спонукає до нових підходів у визначенні певних термінів, потреби їх врегулювання, запровадження сучасних механізмів управління загрозами національній безпеці.

Чинний Закон України «Про основи національної безпеки України», який був прийнятий 19 червня 2003 р., не відповідає реаліям сьогодення, а також тим умовам, у яких опинилася національна безпека України. Визначення національної безпеки України становить 120 слів і не відповідає сучасній методології та уявленням про національну безпеку, а також не спрямоване на протидію реальним та потенційним викликам, що нав'язані нашій державі [2]. Сам зміст Закону не спрямований на становлення правової бази забезпечення національної безпеки України не лише в умовах сьогодення, а й у майбутньому процесі державотворення.

Завдання з реформування України вимагають від українського народу та керівництва країни кардинальних дій щодо визначення національних інтересів держави, шляхів їх досягнення та забезпечення національної безпеки як складової умови існування та розвитку України.

Керівництво держави вже визначає певні заходи щодо удосконалення законодавства у сфері забезпечення національної безпеки. Реформування системи національної безпеки та оборони є пріоритетом держави відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [3].

Рішення Ради національної безпеки і оборони України (*далі* – РНБО України) «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» від 28 серпня 2014 р., уведеним у дію Указом Президента від 24 вересня 2014 р. № 744/2014, доручило Кабінету Міністрів України ще минулоріч розробити та внести для розгляду РНБО України і наступного подання Президентові України пропозиції щодо внесення змін до законодавства з питань національної безпеки, зокрема Закону України «Про основи національної безпеки України» [4]. Та внесені за ініціативою Кабінету Міністрів України й прийняті Верховною Радою України протягом 2014–2015 рр. два закони щодо внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» не дають підстав для формування основ нормативно-правового

забезпечення національної безпеки в сучасних умовах, що стримує розробку законодавчого забезпечення процесу реформування відповідної сфери. Унесені зміни не стосуються базових понять та визначень, не враховують сучасних вимог до національної безпеки та системи її забезпечення. Крім того, Постанова Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII прийняла План законодавчого забезпечення реформ в Україні [5]. Другий розділ цього Плану «Реформа системи національної безпеки та оборони» передбачає розгляд та прийняття протягом 2015–2016 рр. 48 законодавчих актів, які мають забезпечити нормативну основу проведення реформ у сфері національної безпеки України. Одним із пріоритетних у Плані визначено проект закону України «Про національну безпеку України».

Отже, є нагальна потреба визначення концептуальних підходів до комплексного перегляду законодавства України з питань національної безпеки, починаючи від норм Конституції України та завершуючи відомчими інструкціями. Особливу увагу має бути приділено розробці базового закону, який визначатиме принципи та особливості функціонування як національної безпеки України, так і системи її забезпечення, тобто практично окреслить методологію національної безпеки.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Сучасні вітчизняні науковці, правознавці та фахівці з державного управління, зокрема, В. Горбулін [6], В. Крутовий [7], В. Ліпкан [8], Г. Ситник [9], А. Семенченко [10], досліджували проблему нормативно-правового забезпечення національної безпеки України на різних етапах становлення та розвитку України як незалежної та демократичної держави. Узагальнюючи їх погляди на розв’язання зазначеної проблеми, можемо стверджувати, що нормативно-правове забезпечення національної безпеки містить його нормативне регулювання як засіб управління сферою національної безпеки.

Нормативно-правове забезпечення національної безпеки – процес створення і підтримки в потрібних межах конструктивних організацій нормативно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядкувального впливу нормативно-правових засобів [11].

Завдяки здійсненим попереднім дослідженням вітчизняні науковці встановили, що використання терміна «нормативно-правове забезпечення національної безпеки» найбільш повно і точно відображає розкриття суті та змісту врегулювання суспільних відносин у сфері національної безпеки за допомогою юридичного інструментарію.

Коли йдеться про формування сучасного нормативно-правового забезпечення національної безпеки України, слід зважати на те, що головним суб’єктом національної безпеки є держава, яка виконує функції в цій сфері через відповідні органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Конституція України не дає тлумачення поняття «національна безпека», хоча зазначає, що в інтересах національної безпеки можуть законно обмежувати права та свободи людини і громадянина (ст. 34) [12]. Чинний Закон України «Про основи національної безпеки України» [13]

не враховує реалій сьогодення і не може розглядатися як базовий, на підставі якого формується цілісне нормативно-правове забезпечення зазначеної сфери.

Без детального аналізу недоліків чинного законодавства, яке суттєво стримує реформування і розвиток цієї сфери, і передусім, Конституційних положень про національну безпеку, неможливо ефективно та системно впровадити нові законодавчі ініціативи. Тільки проаналізувавши та визначивши недоліки законодавства України з питань національної безпеки, можна визначити шляхи формування відповідного нормативно-правового забезпечення національної безпеки України.

При формуванні Плану законодавчого забезпечення реформ, затвердженого Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII, зокрема його другого розділу «Реформа системи національної безпеки та оборони», не було проведено широкого науково-експертного обговорення.

Плануючи вдосконалення нормативно-правового забезпечення національної безпеки України, ми не маємо визначеної ідеальної моделі національної безпеки та системи її забезпечення, яку повинні розбудувати і, насамперед, законодавчо закріпити.

У Розділі II наведеної Постанови Верховної Ради України наголошено на потребі розробки та прийняття Закону України «Про національну безпеку України», який має бути базовим для цієї сфери та в процесі Конституційної реформи утворити підґрунтя для формування цілісної системи нормативно-правового забезпечення національної безпеки України.

Мета статті. На підставі проведених досліджень, зважаючи на сучасні умови, у яких перебуває Україна, та перспективи її розвитку, визначити напрями формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України шляхом аналізу базових конституційних приписів у сфері національної безпеки, критичного аналізу чинного Закону України «Про основи національної безпеки України» та представлення авторського бачення концепції Закону України «Про національну безпеку України» як базового.

Матеріали та методи. Методологічною базою статті є формально-логічний метод, використання якого дало змогу проаналізувати окремі аспекти поняття «національна безпека», яке впливає з різних нормативно-правових актів. Компаративістський та структурно-логічний методи застосовано в контексті дослідження зародження окремих нюансів нормативно-правового тлумачення національної безпеки. Соціологічний метод використано шляхом врахування особливостей соціальної дійсності на сучасному етапі розвитку Української держави.

Результати дослідження. Система нормативно-правового забезпечення національної безпеки становить норми Конституції України, а також сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які утворюють законодавче поле для функціонування системи національної

безпеки і виконання нею свого призначення [14]. Усе нормативно-правове забезпечення національної безпеки умовно можна поділити на два рівні: на першому створюють правову базу для забезпечення функціонування системи національної безпеки, і вона має загальнообов'язковий для всіх характер. Нормативними актами першого рівня є: Конституція України, закони та постанови Верховної Ради України, укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України. На другому рівні створюють відомчу нормативну базу, яка уточнює і конкретизує, з огляду на специфіку кожного суб'єкта забезпечення національної безпеки, його функції та завдання [15].

Цілями формування сучасних основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки мають бути:

- юридичне визначення та закріплення наявних у галузі національної безпеки відносин;
- визначення основ правового регулювання цих відносин;
- формування нових відносин, які не врегульовані чинним законодавством, але є украй потрібними в умовах сьогодення;
- ліквідацію відносин та ситуацій, віджилих, що гальмують розвиток системи національної безпеки.

У статті розглянуто стан нормативно-правового забезпечення національної безпеки першого рівня, відповідно Конституцію України та чинний Закон України «Про основи національної безпеки України», які мають утворювати підґрунтя для формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України.

Аналіз Конституції України свідчить про те, що питання національної безпеки та її забезпечення потребують негайного вдосконалення та уточнення. Перше згадування про національну безпеку в Конституції України містить стаття 18, яка установлює спрямованість зовнішньополітичної діяльності держави, далі стаття 34 зазначає, що здійснення гарантованих конституційних прав може бути обмежено законом в інтересах національної безпеки. Відповідно, пункт 17 статті 92 Конституції України встановлює, що основи національної безпеки визначають винятково закони України. Пункт 1 статті 106 визначає, що Президент України забезпечує національну безпеку. Стаття 107 Конституції визначає, що РНБО України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Відповідно до пункту 7 статті 116 Кабінет Міністрів України здійснює заходи щодо забезпечення національної безпеки.

В окремих статтях Конституції визначено окремі складові безпеки, але не встановлено, що вони є складовими національної безпеки. Стаття 16 зазначає, що обов'язком держави є забезпечення екологічної безпеки, а стаття 17 – що забезпечення економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу, забезпечення державної безпеки і захист державного

кордону України покладаєно на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави.

Поряд з цим у Конституції України немає визначення дефініції «національна безпека», не встановлено відповідальності перед народом України за національну безпеку, не регламентовано процесу її формування, законодавчого закріплення та шляхів забезпечення.

З тексту Конституції України не зрозуміло, що таке інтереси національної безпеки і чим вони відрізняються від інтересів держави, якщо національна безпека згідно з чинним законом України – це захист інтересів людини, суспільства, держави. Чи можуть передбачати обмеження прав людини тільки в інтересах національної безпеки, а не в інтересах держави? Чи існують інтереси національної безпеки окремо від інтересів держави? Тобто постає нагальна потреба нормативного удосконалення дефініції «національна безпека», визначення її головних функцій, які має забезпечувати держава: оборона, охорона, захист [16].

Цю проблему може бути розв'язано за умови, що Конституційна Комісія, утворена Указом Президента України від 3 березня 2015 р. № 119/2015 з метою: узагальнення практики виконання норм Конституції України, пропозицій щодо її удосконалення з огляду на сучасні виклики та потреби суспільства; напрацювання узгоджених пропозицій щодо проведення конституційної реформи в Україні; підготовки за результатами широкого громадського та фахового обговорення законопроекту (законопроектів) про внесення змін до Конституції тощо, буде на системному рівні розглядати та розв'язувати проблеми закріплення у Конституції базових ознак та функцій національної безпеки України, системи її забезпечення.

Відповідний Указ Президента України визначив ключові напрями роботи цієї Комісії та утворив відповідні робочі групи: з питань децентралізації; з питань правосуддя та суміжних правових інститутів; з прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Тобто проблеми удосконалення та систематизації національної безпеки, системи її забезпечення не передбачені.

Слід також звернути увагу на те, що положення Конституції України, яким передбачено, що «...виключно законами України визначаються основи національної безпеки» (п. 17 ч. 1 ст. 92), не означає, що таке визначення мають втілювати лише шляхом прийняття одного закону. Це може бути зроблено шляхом прийняття низки законів. Перелік головних сфер державної політики, правовідносини, які мають визначати винятково закони, встановлено у низці пунктів частини першої статті 85 та статті 92 Конституції України. Це підтверджує аргументованість потреби внесення змін до Конституції України щодо удосконалення базових положень про національну безпеку України.

Аргументованій критиці чинного Закону України «Про основи національної безпеки України», що його вважають базовим для націо-

нальної безпеки, присвячено багато наукових статей [17]. З-поміж його головних недоліків слід вирізняти такі: зміст самого терміна «національна безпека» визначено як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам» за широким переліком сфер державного управління. Попри те, що визначення цього терміна у Законі сягає 16 рядків, воно охоплює лише окремі сфери діяльності, тоді як перелік загроз національній безпеці, від яких держава має захищати себе, суспільство і кожного громадянина, забезпечуючи тим самим сталий розвиток, не є постійним. Адже вони весь час трансформуються, розширюються сфери їх впливу; до традиційних загроз додаються принципово нові, виникнення яких обумовлено розвитком науки і техніки, процесами глобалізації та іншими чинниками. Суттєвим недоліком чинної редакції Закону України «Про основи національної безпеки України» є те, що здебільшого його положення мають декларативний, а не формально-визначений характер. Тоді як Закон у своїй основі має містити правові норми, які встановлюють загальнообов'язкові правила поведінки (права та обов'язки) учасників суспільних відносин. Інакше завжди будуть умови для суб'єктивної оцінки змісту норм та критеріїв їх виконання.

Терміни та термінологія, яку використано у цьому Законі, не корелюють із визначеннями, що використані в інших нормативно-правових актах цієї сфери. Визначення «Военної організації держави», наведені у Законах «Про основи національної безпеки України» і «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави», також різняться. Закон України «Про основи національної безпеки України» передбачає потребу розробки Воєнної доктрини України. Тоді як Закон України «Про організацію оборонного планування», крім Воєнної доктрини, передбачає наявність Стратегії воєнної безпеки. Також украї потрібний взаємозв'язок між цими та рештою документів стратегічного і програмного характеру базовий Закон не визначає.

Висновки. Недосконалість нормативно-правового забезпечення у сфері національної безпеки, низька ефективність його застосування призводять до неналежного забезпечення національної безпеки, не дає змоги повноцінно реалізовувати національні інтереси. Чинний Закон України «Про основи національної безпеки України» не відображає об'єктивних обставин, реальних потреб суспільства і держави, ніяк не впливає на правові відносини. Ефективна стратегія національної безпеки має базуватися на чіткій і логічній законодавчій базі, а також на забезпеченні належного рівня її виконання. Рамковим законом, що регулює питання національної безпеки, має стати Закон України «Про національну безпеку України». У ньому мають бути закладені не абстрактні загальнотеоретичні поняття, а чітко визначені підходи до формування системи забезпечення національної безпеки, механізм

її функціонування, повноваження і схема взаємодії суб'єктів забезпечення національної безпеки та відповідальності.

Його головними завданнями мають стати:

➤ виокремлення складових національної безпеки у діяльності держави;

➤ впровадження єдиного, узгодженого механізму функціонування системи забезпечення національної безпеки, у тому числі: забезпечення ефективної взаємодії та координації дій державних органів, інститутів громадянського суспільства та громадян у зазначеній сфері, впровадження системного підходу до планування, ресурсної підтримки та контролю виконання заходів щодо забезпечення національної безпеки;

➤ забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки і оборони, який є основою системи забезпечення національної безпеки, у тому числі чітке визначення: поняття сектору безпеки і оборони; механізму управління ним у мирний час і у кризові періоди; порядку створення у разі потреби допоміжних структур; порядку проведення комплексного огляду у секторі безпеки і оборони та прийняття нормативних документів за його результатами тощо. Фактично створюються умови для розробки на базі цього закону Кодексу законів «Про національну безпеку України». Тобто цей закон має бути своєрідною конституцією, визначаючи методологію національної безпеки та шляхи її забезпечення.

Підхід до законодавчого визначення терміна «національна безпека» та її змісту має бути змінений. З огляду на те, що в сучасних умовах спектр загроз у безпековій сфері розширюється, доцільно надати нове сучасне визначення національній безпеці, але водночас не визначати переліку сфер, які це поняття має охоплювати. У змісті цього законопроекту має бути сучасне визначення дефініції «національна безпека» та системи її забезпечення, головні характеристики національної безпеки держави, джерела загроз національній безпеці, види, рівні та ієрархія розробки документів стратегічного планування національної безпеки (концепція, доктрина, стратегія та інші нормативно-правові акти), об'єкти, суб'єкти та засоби забезпечення національної безпеки, порядок визначення та затвердження індикативних показників національної безпеки, контроль та відповідальність за стан національної безпеки тощо [18].

При проведенні Конституційної реформи слід визначити у Конституції України основні елементи, функції національної безпеки України та розглянути питання щодо закріплення в межах Конституції України окремого розділу, присвяченого питанням національної безпеки.

Визначений Планом законодавчого забезпечення реформ в Україні, який був затверджений Постановою Верховної Ради України, законопроект «Про Національну безпеку України» мають розглядати як базовий на підставі визначення методології національної безпеки, шляхів її забезпечення та нормативно-правових основ. Метою підготовки цього законопроекту є визначення організаційно-правових засад державної

політики, спрямованої на захист національних інтересів від зовнішніх, внутрішніх та геополітичних загроз, гарантування в Україні безпеки особи, суспільства, держави та державного управління з метою забезпечення нової якості соціального, гуманітарного, економічного та духовного розвитку народу України та самої України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави.

Система нормативно-правового забезпечення національної безпеки становить сукупність норм Конституції, законів та підзаконних нормативних актів, які утворюють нормативно-правове поле для функціонування системи національної безпеки і виконання нею свого призначення. Підґрунтям для формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України є Конституція України та Закон України «Про основи національної безпеки України». Зрозуміло, що йдеться не про внесення змін до чинного Закону України «Про основи національної безпеки України», а розробку на основі критичного переосмислення та зважаючи на сучасне та майбутнє України – нового Закону «Про національну безпеку України» [19].

Базовий Закон України «Про національну безпеку України» має, окрім функції правової регламентації, визначення організаційно-правових умов забезпечення національної безпеки, утворювати методологічну основу пізнання такого явища, як національна безпека України, у сучасних умовах, дати змогу для уніфікації чинного у цій сфері законодавства для розробки Кодексу законів «Про національну безпеку України» і разом з Конституцією України формувати базу для нормативно-правового забезпечення національної безпеки держави.

Неординарність процесу підготовки цього законопроекту, який має визначати основи не лише нормативно-правового забезпечення національної безпеки, а й її методологію, потребує залучення до його розробки провідних наукових установ, зокрема, Академію правових наук України, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут законодавства Верховної Ради України, вищі навчальні заклади, а також представників громадянського суспільства і незалежних експертів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колесник В. Т. Концептуальна модель національної безпеки України. — Імперативи розвитку цивілізації / В. Т. Колесник // Інформаційна безпека у воєнній сфері. Сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 31 березня 2015 р. / Нац. ун-т оборони ім. Івана Черняхівського. — К. : ФОРМ О. С. ЛІПКАН, 2015. — С. 167–170.
2. Висновки і рекомендації щодо внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України». Аналітична записка / Нац. ін-т стратег. дослід. при Президентові України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/1775.
3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/go/5/2015.

4. Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності : Указ Президента України від 28 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.zakon.rada.gov.ua/go/744/2014.
5. Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні : Постанова Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 31. — Ст. 297.
6. Горбулін В. П. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін. — К. : НІСД, 2011. — 288 с.
7. Крутов В. В. Від патріотичного виховання, боротьби з тероризмом... до недержавної системи національної безпеки : монографія / В. В. Крутов — К. : Преса України, 2009. — 592 с.
8. Ліпкан В. А. Національна безпека України : монографія / В. А. Ліпкан. — К. : Кондор, 2013. — 437 с.
9. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підруч. / Г. П. Ситник. — К. : НАДУ, 2012. — 544 с.
10. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України : монографія / А. І. Семенченко. — К. : НАДУ, 2008. — 428 с.
11. Абрамов В. И. Безопасность / В. И. Абрамов // Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / сост. : Г. П. Сытник, В. И. Абрамов, В. Ф. Смолянюк и др. ; под общ. ред. Г. П. Сытника. — К. : НАДУ, 2012. — 349 с.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
13. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
14. Крутов В. В. Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва : монографія. / В. В. Крутов. — К. : Фенікс, 2008. — 496 с.
15. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навчальний посібник / В. А. Ліпкан. — К. : Кондор, 2008. — 552 с.
16. Колесник В. Т. Концептуальні підходи до становлення системи державного управління національною безпекою України / В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов // Історія, сучасність та перспективи розвитку прикордонної служби України та охорони державного кордону України : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 26 травня 2015 р. / Н.-д. ін-т Держ. прикордон. служби України. — Київ : НДІ ДПС України, 2015. — С. 11–15.
17. Висновки і рекомендації щодо внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України». Аналітична записка [Електронний ресурс] / Нац. ін-т стратег. дослід. при Президентові України. — Режим доступу : www.niss.gov.ua/articles/1775.
18. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України / [Т. І. Блистів, В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов, К. В. Карпова] // Зовн. торг. : екон., фін., право. — 2015. — Вип. № 4 (81). — С. 13–26.
19. Пригунов П. Я. Сучасні підходи до формування державної політики у сфері забезпечення безпеки підприємництва в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні / П. Я. Пригунов // Наукові праці МАУП. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1(40). — Київ : Пермонал, 2014. — С. 41–47.

Стаття надійшла до редакції 23.02.2016.

Yanchuk A., Blystiv T., Kolesnyk V., Prygunov P. Legislative support of national security.

Background. *In modern conditions of Ukraine's formation as an independent, democratic and sovereign state there is an urgent need to rethink approaches to national security of Ukraine and its support system. The task of reforming Ukraine requires from the Ukrainian people and leadership drastic action to define national interests, ways of achieving them and national security as part of the conditions of existence and development of Ukraine.*

The aim of the article. On the basis of the research, given the current conditions in Ukraine and prospects of its development, to determine the direction of establishing the foundations of legal support of Ukraine's national security by analyzing basic constitutional provisions in national security, critical analysis of the current Law of Ukraine «On Principles of National Security of Ukraine» and the presentation of the author's vision of the concept of the Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» as a base.

Materials and methods. *The methodological base of the article is formal and logical method that made it possible to analyze certain aspects of the concept of «national security», which derives from various regulatory acts. Comparative and structural and logical methods were applied in the context of the study of origin of certain nuances of legal interpretation of national security. Sociological method was used taking into account the characteristics of social reality in the current development of the Ukrainian state.*

Results. *Imperfect legal support in the field of national security of Ukraine and the low efficiency of its use lead to its inadequate provision, make it impossible to fully realize national interests. Lack of key elements of «national security» definition in the Constitution of Ukraine and the inadequacies of the current Law of Ukraine «On Principles of National Security of Ukraine» to contemporary realities, real and potential threats and challenges require the development of the law «On National Security of Ukraine».*

Conclusion. *Extraordinary process of preparing a bill that should define the foundations of not only legal national security but its methodology as well requires involvement in its development of leading scientific institutions, including the Academy of Legal Sciences of Ukraine, the National Institute for Strategic Studies, Institute of Legislation of the Supreme Council of Ukraine, universities and representatives of civil society and independent experts.*

The content of this bill should determine current definition of «national security» and its implementation system, the main characteristics of national security, sources of threats to national security, types and levels of hierarchy and development of documents of strategic planning of national security (concept, doctrine, strategy and other regulatory regulations), objects, subjects and agents of national security, determining and approving the indicative parameters of national security, control and responsibility for national security and so on.

Keywords: Constitution of Ukraine, constitutional (basic) law, national security of Ukraine, system of national security, legislative support of national security, ways of creating legislative support of national security.

REFERENCES

1. Kolesnyk V. T. Konceptual'na model' nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny. — Imperatyvy rozvytku cyvilizacii' / V. T. Kolesnyk // Informacijna bezpeka u vojennij sferi. Suchasnyj stan ta perspektyvy rozvytku : materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii', m. Kyi'v, 31 bereznja 2015 r. / Nac. un-t obrony im. Ivana Chernjahovs'kogo. — K. : FOP O. S. Lipkan, 2015. — S. 167–170.
2. Vysnovky i rekomendacii' shhodo vnesennja zmin do Zakonu Ukrai'ny «Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny». Analitychna zapyska / Nac. in-t strateg. doslid. pry Prezydentovi Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.niss.gov.ua/articles/1775.

3. Pro Strategiju stalogo rozvytku «Ukrai'na – 2020» : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 12 sichnja 2015 r. № 5/2015 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.zakon.rada.gov.ua/go/5/2015.
4. Pro nevidkladni zahody shhodo zahystu Ukrai'ny ta zmicnennja i'i' oboronozdatnosti : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 28 serpnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : www.zakon.rada.gov.ua/go/744/2014.
5. Pro Plan zakonodavchogo zabezpechennja reform v Ukrai'ni : Postanova Verhovnoi' Rady Ukrai'ny vid 4 chervnja 2015 r. № 509-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady. — 2015. — № 31. — St. 297.
6. Gorbulin V. P. Strategichne planuvannja: vyrishennja problem nacional'noi' bezpeky : monografija / V. P. Gorbulin. — K. : NISD, 2011. — 288 s.
7. Krutov V. V. Vid patriotychnogo vyhovannja, borot'by z teroryzmozom...do nederzhavnoi' systemy nacional'noi' bezpeky : monografija / V. V. Krutov — K. : Presa Ukrai'ny, 2009. — 592 s.
8. Lipkan V. A. Nacional'na bezpeka Ukrai'ny: monografija / V. A. Lipkan. — K. : Kondor, 2013. — 437 s.
9. Sytnyk G. P. Derzhavne upravlinnja u sferi nacional'noi' bezpeky (konceptual'ni ta organizacijno-pravovi zasady) : pidruchnyk / G. P. Sytnyk. — K. : NADU, 2012. — 544 s.
10. Semenchenko A. I. Metodologija strategichnogo planuvannja u sferi derzhavnogo upravlinnja zabezpechennjam nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny : monografija / A. I. Semenchenko. — K. : NADU, 2008. — 428 s.
11. Abramov V. I. Bezopasnost' / V. I. Abramov // Gosudarstvennoe upravlenie v sfere nacional'noj bezopasnosti : slovar'-spravochnik / sost. : G. P. Sytnik, V. I. Abramov, V. F. Smoljanjuk i dr. ; pod obshh. red. G. P. Sytnika. — K. : NADU, 2012. — 349 s.
12. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1996. — № 30. — St. 141.
13. Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny : Zakon Ukrai'ny vid 19 chervnja 2003 r. № 964-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2003. — № 39. — St. 351.
14. Krutov V. V. Stanovlennja ta rozvytok nederzhavnoi' systemy bezpeky pidpryjemnyctva : monografija. / V. V. Krutov. — K. : Feniks, 2008. — 496 s.
15. Lipkan V. A. Nacional'na bezpeka Ukrai'ny : navchal'nyj posibnyk / V. A. Lipkan. — K. : Kondor, 2008. — 552 s.
16. Kolesnyk V. T. Konceptual'ni pidhody do stanovlennja systemy derzhavnogo upravlinnja nacional'noju bezpekoju Ukrai'ny / V. T. Kolesnyk, P. Ja. Prygunov // Istorija, suchasnist' ta perspektyvy rozvytku prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny ta ohorony derzhavnogo kordonu Ukrai'ny : materialy mizhnarodnoi' naukovopraktychnoi' konferencii', m. Kyi'v, 26 travnja 2015 r. / N.-d. in-t Derzh. prykordon. sluzhby Ukrai'ny. — Kyi'v : NDI DPS Ukrai'ny, 2015. — S. 11–15.
17. Vysnovky i rekomendacii' shhodo vnesennja zmin do Zakonu Ukrai'ny «Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny». Analitychna zapyska [Elektronnyj resurs] / Nac. in-t strateg. doslid. pry Prezydentovi Ukrai'ny. — Rezhym dostupu : www.niss.gov.ua/articles/1775.
18. Konceptual'ni pidhody do vyznachennja metodologichnoi' funkcii' zakonodavchogo zabezpechennja nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny / [T. I. Blystiv, V. T. Kolesnyk, P. Ja. Prygunov, K. V. Karpova] // Zovn. torg. : ekon., fin., pravo. — 2015. — Vyp. № 4 (81). — S. 13–26.
19. Prygunov P. Ja. Suchasni pidhody do formuvannja derzhavnoi' polityky u sferi zabezpechennja bezpeky pidpryjemnyctva v konteksti rozbudovy gromadjanskogo suspil'stva v Ukrai'ni / P. Ja. Prygunov // Naukovi praci MAUP. — K. : MAUP, 2001. — Vyp. 1(40). — Kyi'v : Permonal, 2014. — S. 41–47.

УДК 352(477)

КРЕГУЛ Юрій,

к. ю. н., професор, завідувач кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

БАТРИМЕНКО Василь,

к. і. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено ключові напрями реформування системи місцевого самоврядування в Україні – розмежування повноважень між ними та органами виконавчої влади, між органами місцевого самоврядування різних рівнів, визначення територіальної основи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, визначення за кожним рівнем органів влади потрібного обсягу ресурсів та встановлення відповідальності органів місцевого самоврядування перед виборцями і державою.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, територіальна організація влади, децентралізація, територіальна громада, добровільне об'єднання територіальних громад.

Крегул Ю., Батрименко В. Реформирование местного самоуправления в Украине. Исследованы ключевые направления реформирования системы местного самоуправления в Украине – разграничение полномочий между ними и органами исполнительной власти, между органами местного самоуправления разных уровней, определение территориальной основы органов местного самоуправления и органов исполнительной власти, определение по каждому уровню органов власти необходимого объема ресурсов и установление ответственности органов местного самоуправления перед избирателями и государством.

Ключевые слова: местное самоуправление, органы местного самоуправления, территориальная организация власти, децентрализация, территориальная община, добровольное объединение территориальных общин.

Постановка проблеми. Формування реального місцевого самоврядування, яке б базувалося на принципах Європейської хартії місцевого самоврядування, – одне з найбільш важливих та складних завдань розбудови України як демократичної держави. Без реформування місцевого самоврядування, здійснення процесів децентралізації неможливо подолати негативні процеси в соціально-економічному та культурному розвитку територіальних громад і регіонів, забезпечити суттєве підвищення рівня та якості життя більшої частини громадян України. Лише зміна парадигми управління державою, послідовне проведення

реформування місцевого самоврядування, територіальної організації влади в Україні, удосконалення наявної системи управління на місцях, розширення повноважень органів місцевого самоврядування сприятиме побудові місцевої влади на засадах демократії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі становлення, розвитку й реформування місцевого самоврядування в Україні присвячено широке коло праць вітчизняних науковців, з-поміж яких можна виокремити публікації В. Авер'янова [1], М. Баймуратова, І. Балабанов [2], В. Борденюка [3], В. Кравченка [4], М. Пухтинського [5], С. Серьогіна [6] тощо. Водночас актуальним завданням залишається визначення ключових напрямів формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад.

Метою статті є аналіз теоретичних засад та головних напрямів реформування й децентралізації влади в Україні.

Матеріали та методи. Методологічну базу статті утворює система загальнонаукових, філософських і спеціально-юридичних методів, застосування яких забезпечує досягнення поставленої мети.

Результати дослідження. На сьогодні Україна перебуває на етапі реалізації євроінтеграційної стратегії. Метою української держави є вирішення двох взаємопов'язаних завдань, з одного боку – інтеграція у європейський політичний та соціально-економічний простір, а з другого – розбудова ефективної моделі публічної влади на загальнодержавному і регіональному рівнях.

Важливим елементом політичної системи суспільства є місцеве самоврядування, яке поряд з інтересами особистості та інтересами держави забезпечує визнання та гарантування в суспільстві місцевих і регіональних інтересів, інтересів територіальних громад, пов'язаних з вирішенням питань недержавного забезпечення життєдіяльності населення.

Прийнята 1996 р. Конституція незалежної України закріпила загальні засади місцевого самоврядування (ст. 140–146), яке, на відміну від попереднього періоду, уже відокремилось від державної влади [7].

Ці конституційні засади були деталізовані в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. Наприклад, у визначеному Законі знайшло своє закріплення як поняття «система місцевого самоврядування», так і перелік її складових. До системи місцевого самоврядування було включено такі елементи:

- територіальна громада;
- сільська, селищна, міська рада;
- сільський, селищний, міський голова;
- районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст;
- виконавчі органи сільської, селищної, міської ради;
- органи самоорганізації населення [8].

Як справедливо зазначено в юридичній літературі, на сьогодні місцеве самоврядування в Україні ще значною мірою зберігає декоративний характер. У політичній системі держави його значення ще не відповідає конституційним положенням, а виконання завдань та функцій місцевого самоврядування не підкріплене матеріальними та фінансовими ресурсами.

Через це одне із найголовніших завдань, яке потрібно буде вирішити у процесі реформування політичної системи, є кардинальне підвищення ролі інституту місцевого самоврядування в механізмі народовладдя, в організації управління на всіх територіальних рівнях. Його перетворення з придатку державної влади на самостійний реально чинний інструмент соціального управління може забезпечити сталий розвиток територіальних громад, створить для громадян цивілізовані умови життя, дозволить підняти надання соціальних та адміністративних послуг до рівня європейських стандартів.

Прийнята Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 р. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (*далі* – Концепція) визначає головні шляхи розв’язання проблем системи місцевого самоврядування. Ключовими питаннями, які визначають суть її змін, є: визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення здійснення органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень; розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації; максимальне залучення населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя [9].

Після схвалення Концепції на забезпечення розвитку системи місцевого самоврядування було спрямовано прийняття таких Законів України, як «Про співробітництво територіальних громад» від 17 червня 2014 р. № 1508-VII, «Про добровільне об’єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VII, «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII. Аналіз чинного законодавства та практики його застосування, а також вивчення зарубіжного досвіду державотворення дає змогу виділити деякі напрями розвитку та вдосконалення місцевого самоврядування.

Складні завдання можуть вирішувати лише структури, де немає монопольної авторитарності, де є поліцентричний розподіл повноважень.

Надмірна централізація, яка властива владній вертикалі, суперечить сучасній суспільній динаміці загалом. Процес не лише прийняття, а й реалізації рішень стає надто громіздким. Зберігаючи здатність розв’язувати рутинні проблеми, система, як правило, неадекватно реагує на нові проблеми, відверто пасує перед ними. Лінійна вертикаль

породжує абсолютну залежність управлінських структур від вищих ланок. Вирішального значення набуває не саме «зроблена справа», а здатність «подати» її керівництву, одночасно мінімізують значення оцінки результатів «справи» знизу.

Тому саме децентралізація в системі публічного управління має значно посилити її самоорганізаційний потенціал, що, своєю чергою, дасть змогу значно ефективніше та швидше реагувати на потреби соціуму та різного роду впливи навколишнього середовища.

У випадках, коли держава у будь-якій формі, у різні часи, з тих чи тих причин створює перепони розвитку самодіяльності територіальних громад або інакше – перешкоджає проявам самоорганізації у формі територіальних соціальних систем, то самоорганізація як невід’ємна (об’єктивна) властивість соціуму може знайти «вихід» в утворенні тінювих (позаконних) спільностей, люмпенізації суспільства та поширенні революційних або інших деструктивних настроїв. Як наслідок – вигнання вічем або вбивство князів, пугачовщина, народництво, походи у столицю студентів та шахтарів, ностальгія за минулим, соціально-політична апатія, криміналізація «муніципального господарства» та всього державного апарату [10, с. 114]. Тому активізація розвитку місцевого самоврядування є механізмом прискореного суспільного розвитку за рахунок зростання самоорганізаційних процесів у державі.

Децентралізацію та автономію місцевих органів влади не можна розглядати як абсолютне благо з погляду демократії.

Централізація влади також має певне позитивне значення, вона забезпечує переваги єдиного управління, вільного від місцевих політичних спорів, і запобігає, як зазначав Ж. Ведель, «зловживанням владою з боку сільських самодурів» [11]. В окремих випадках централізація дає змогу краще скоординувати діяльність місцевих служб та знизити вартість послуг, які надають місцеві органи. Отже, при проведенні реформ в європейських державах децентралізацію і централізацію не розглядають як діаметрально протилежні концепції організації влади на місцях.

Головна проблема при проведенні реформ полягає не в тому, щоб зробити вибір між децентралізацією і централізацією, а в тому, щоб встановити потрібний і доцільний баланс між ними, який адекватно відповідає би реальним соціально-економічним та політичним умовам конкретної країни. Важливою тенденцією в розвитку місцевого самоврядування в Європі є укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, скорочення числа місцевих органів влади, створення різних регіональних форм управління. Ці процеси спрямовані на формування достатньої територіальної, демографічної та матеріально-фінансової бази для утримання сучасних комунальних та інших муніципальних служб.

На кінець 1980-х – початок 1990-х рр. в Україні налічувалося 25 областей, 469 районів, 434 міста, у тому числі 2 міста (Київ, Севастополь) республіканського підпорядкування, 820 селищ міського типу, 8805 сільських рад [12].

Починаючи з 1991 р. чисельність сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, а кількість сільських населених пунктів – на 348 одиниць.

Водночас кількість сільських рад збільшилася на 1067 одиниць. В Україні утворено близько 12 тис. територіальних громад, у понад 6 тис. громад чисельність жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а в 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з яких не утворено відповідно до законодавства виконавчих органів місцевих рад, немає бюджетних установ, комунальних підприємств тощо. Органи місцевого самоврядування таких громад фактично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [13, 16].

Прийнявши Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 р. № 157-VII [14], парламент відкрив дорогу для початку укрупнення громад, спроможних за рахунок власних податків і зборів забезпечити надання комунальних і адміністративних послуг, яких потребують жителі громад, та якісно виконувати делеговані державою повноваження за державні кошти.

У день проведення чергових місцевих виборів в Україні, а саме: 25 жовтня 2015 р., відбулися і перші вибори голів громад та депутатів рад у 159 об'єднаних територіальних громадах.

За даними Асоціації міст України, найбільше громад, де відбулися перші вибори, створено у Тернопільській (26), Хмельницькій (22), Львівській (15) та Дніпропетровській (15) областях. Цікаво, що на посаду голів нових об'єднаних громад балотувався 141 чинний голова центрів, навколо яких відбулося об'єднання громад, 105 з них (73 %) обрано головами новостворених об'єднаних територіальних громад [15].

Перед органами місцевого самоврядування об'єднаних громад сьогодні стоїть низка важливих завдань – від визначення стратегії розвитку території до забезпечення надання послуг нової якості та зростання добробуту кожного жителя.

Змінюються матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування. Кожна громада має свою муніципальну (комунальну) власність, яка потрібна для функціонування життєво важливих комунальних служб. Муніципалітети широко застосовують економічні методи управління – місцеві податки, ліцензування, укладання контрактів на виконання муніципальних функцій з приватними фірмами тощо.

У багатьох державах розв'язання проблеми формування належної матеріальної основи місцевого самоврядування вбачають також у розвитку співробітництва між окремими комунами (кооперативний підхід). Таке співробітництво здійснюють шляхом укладання конкретних угод щодо надання послуг та спільної діяльності в певних галузях між різними органами і рівнями місцевої влади. Усе це сприяє збільшенню дохідної частини місцевих бюджетів, розвитку муніципального господарства та стимулюванню підприємницької діяльності.

При збереженні провідного впливу представницьких органів місцевого самоврядування (рад) на вирішення місцевих справ поступово посилюється значення виконавчого апарату, зростає роль муніципальних чиновників на основі підвищення вимог до рівня професійної компетентності осіб, які претендують на зайняття посади в органах місцевого самоврядування.

Посилення виконавчих органів може проходити в різних формах. Зокрема, при визначенні структури та статусу органів місцевого самоврядування все більший обсяг повноважень закріплює закон за виконавчими органами. Представницькі органи добровільно передають частину своїх функцій виконавчим органам (тимчасово або на постійній основі).

Серед важливих завдань реформування місцевого самоврядування є і становлення реальної та дієвої системи безпосередньої муніципальної демократії.

Як наголошує Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. [9], ефективного та швидкого розв'язання потребує, зокрема, проблема «нерозвиненості форм прямого народовладдя, неспроможності членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади». Тож один із шляхів і способів розв'язання цієї та інших проблем вбачають у «...максимальному залученні населення до прийняття управлінських рішень, сприяння розвитку форм прямого народовладдя».

Участь громадян у публічному управлінні в Україні передбачають окремі нормативні документи. Можна виділити безпосередні форми – публічне громадське обговорення та опосередковані – за допомогою вивчення громадської думки жителів території.

Публічне громадське обговорення передбачає організацію і проведення: громадських слухань, зустрічей з громадськістю; конференцій, семінарів, форумів, круглих столів, зборів, громадських приймалень; теле- або радіодебатів, дискусій, діалогів, інтерв'ю та інших передач теле- і радіомовлення; інтернет-конференцій, електронних консультацій; телефонних гарячих ліній, інтерактивного спілкування в інших сучасних формах.

У країнах Європейського Союзу однією з найпоширеніших форм залучення громади до формування стратегії розвитку території є громадські слухання. З їх допомогою до обговорення важливих питань регіональної політики і розв'язання головних проблем місцевого самоврядування залучають широкі верстви населення та фахівців. Саме так забезпечують та підтримують якісний двосторонній зв'язок між органами влади і громадськістю, позаяк наявне представництво інтересів всіх соціальних груп громадян, це суттєво допомагає у здійсненні громадського контролю.

В Україні громадські слухання застосовують у крайніх випадках. Така тенденція має кілька пояснень:

- слабка матеріально-технічна база сіл, селищ;
- недостатній рівень поінформованості населення;
- недосконалість технологічного процесу прийняття рішень за допомогою проведення громадських слухань;
- більшість статутів територіальних громад не мають чіткого визначення механізму впровадження в життя результатів громадських слухань, що призводить до відсутності позитивного досвіду впливу громадськості на формування політики [16, с. 60].

В Україні є певний досвід співпраці органів місцевого самоврядування з населенням у процесах розробки та ухвалення найважливіших рішень щодо життя територіальної громади. Саме за допомогою залучення громадян до процесу взаємодії з органами влади і місцевого самоврядування можна забезпечити їх реальний вплив на прийняття управлінських рішень, які можуть суттєво покращити життєдіяльність громади. У цьому процесі органи місцевого самоврядування беруть безпосередню участь. Проте зазначене ще не стало постійною практичною складовою для всіх органів місцевого самоврядування в нашій державі. Головні проблеми щодо участі громадськості у місцевому самоврядуванні в містах України, на думку науковців такі:

- невпевненість громадськості у власних можливостях як суб'єкта співпраці з органами місцевого самоврядування;
- недооцінка з боку населення громадських об'єднань як платформи для ефективної взаємодії з органами місцевого самоврядування;
- ігнорування думки громадськості при прийнятті рішень посадовими особами органів місцевого самоврядування;
- неналежна якість інформування населення про діяльність органів місцевого самоврядування, зокрема на що витрачені гроші платників податків;
- пасивність громадян до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування, що призводить до неповного і некоректного розуміння ними стану справ у місцевій політиці;
- недостатньо ефективного використання органами місцевого самоврядування інструментів і методів співпраці з територіальною громадою;
- певна недовіра населення щодо компетенційного рівня кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування [17, с. 77].

Однією з найпоширеніших форм розв'язання проблем місцевого рівня є особисті контакти з окремими представниками органів державної влади. За допомогою письмових або усних звернень до державних органів та їх посадових осіб також можливе розв'язання місцевих проблем (громадські приймальні, особисті прийоми у посадовців), проведення телефонних консультацій. За підсумками звернень громадян

можуть бути розроблені пропозиції і рекомендації щодо функціонування та діяльності органів місцевого самоврядування.

Є й інші форми співпраці населення з органами влади: збори громадян, місцеві ініціативи, дорадчі органи громадського контролю, публічні консультації тощо. Законодавство України декларує широкий спектр прав громадян щодо забезпечення взаємодії влади з громадськістю. Однак забезпечення ефективної реалізації цих прав має стати ключовим моментом у роботі органів місцевого самоврядування. Головне завдання місцевого самоврядування на сучасному етапі державотворення полягає в забезпеченні реальної можливості кожного члена територіальної громади брати участь у вирішенні всіх питань місцевого значення, в управлінні комунальною власністю, відчувати на собі всі позитивні наслідки діяльності самоврядних органів, спрямованої на реальне забезпечення прав, свобод, життєвих потреб та інтересів людини.

Висновки. Закріплена Конституцією України система територіальної організації влади є архаїчною і неефективною, вона не відповідає європейським стандартам і не забезпечує надання населенню адміністративних та соціальних послуг на належному рівні. Її вдосконалення на основі перерозподілу повноважень між видами публічної влади (державна влада та місцеве самоврядування) та між різними її територіальними рівнями мають здійснювати за умови дотримання принципів Європейської хартії місцевого самоврядування (1985 р.), ратифікованої Верховною Радою 15 липня 1997 р.

Головні напрями реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади наразі визначено в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. У результаті реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади основою нової системи місцевого самоврядування мають стати об'єднані територіальні громади, які утворюються на добровільній основі за законодавчо визначеною процедурою з власними органами самоврядування, у тому числі виконавчими органами рад. У населених пунктах, жителі яких не отримали статусу територіальної громади, мають бути сформовані органи самоорганізації населення, які входять до системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади.

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування й децентралізації влади в Україні є:

- створення сприятливих правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя;
- запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надають населенню органи місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості;
- стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на визначення пріоритетів місцевого економічного розвитку;

- посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування;
- формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж рівня;
- утворення виконавчих органів обласних та районних рад;
- зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи у системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території;
- забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, місцевими державними адміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади.

Державна підтримка – це вихідна точка для створення нової територіальної основи ефективного місцевого самоврядування, яка має змінити застарілу радянську модель. Україна приречена здійснити цю реформу, щоб розбудувати по-справжньому європейську державу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державне управління : проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К. : Факт, 2003. — 384 с.
2. Баймуратов М. Регіональна політика держави: до питання онтології та аксіології визначення і розуміння / М. Баймуратов, І. Балабанов // Право України. — 2014. — № 9. — С. 74–88.
3. Борденюк В. І. Співвідношення місцевого самоврядування та державного управління: конституційно-правові аспекти.: дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.02 / В. І. Борденюк; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — К., 2009. — 496 с.
4. Кравченко В. В. Проблеми законодавчого закріплення компетенції місцевого самоврядування в контексті реформ місцевого самоврядування в Україні / В. В. Кравченко // Аспекти публ. упр. — 2014. — № 11–12 (13–14). — С. 13–21.
5. Пухтинський М. Концептуальні, конституційні, політико-правові засади територіальної організації публічної влади / М. Пухтинський // Право України. — 2014. — № 9. — С. 88–93.
6. Серьогін С. М. Регіональне та муніципальне управління / С. М. Серьогін // Аспекти публ. упр. — 2014. — № 5–6 (7–8). — С. 70–79.
7. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. — К. : Парлам. вид-во, 1997. — 100 с.
9. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів

- України від 01.04.2014 № 333-р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
10. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: кол. моногр. / В. О. Антоненко, М. О. Баймуратов, О. В. Батанов; за ред. В. В. Кравченка, М. О. Баймуратова, О. В. Батанова. — К. : Атіка, 2007. — 864 с.
 11. Административное право Франции. Перевод с французского / Ведель Ж. ; Под ред. : Крутоголов М. А. ; Пер. : Энтин Л. М. — М. : Прогресс, 1973. — 512 с.
 12. Енциклопедія державного управління у 8 т. / Нац. акад. упр. при Президентові України; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. — К. : НАДУ, 2011. — Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол. : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) [та ін.]. — 748 с.
 13. Письменний І. В., Прокопенко Л. П. Ретроспектива адміністративно-територіальних реформ в Україні в контексті суспільної самоорганізації // Аспекти публ. упр. — 2015. — № 5–6 (19–20). — С. 17.
 14. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 157–VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 13. — С. 734–740.
 15. Пітнік М. Україна: курс на децентралізацію / М. Пітнік // Місьцеве самоврядування. — 2015. — № 12. — С. 4–7.
 16. Дрешпак В. М., Липовська Н. А. Забезпечення діалогу органів публічної влади з територіальною громадою : теоретичні та прикладні аспекти / В. М. Дрешпак, Н. А. Липовська // Аспекти публ. упр. — 2015. — № 5–6 (19–20). — С. 57–65.
 17. Кравченко Т. А. Конституційне забезпечення безпосередньої участі громадян України у місцевому самоврядуванні / Т. А. Кравченко // Аспекти публ. упр. — 2015. — № 10 (14). — С. 72–81.

Стаття надійшла до редакції 23.03.2016.

Kregul Yu., Batrymenko B. Reform of local self-government in Ukraine.

Background. Formation of real local self-government, which would be based on the principles of the European Charter of local self-government, is one of the most important and difficult tasks of Ukraine's development as a democratic state. Without its reform and implementation of decentralization we cannot overcome the negative trends in social and economic development of communities and regions, significantly increase the level and quality of life of most of the citizens of Ukraine. Only a paradigm shift in governance, consistent implementation of local self-government reform, empowerment of local governments would contribute to building local government based on democracy.

The aim of the research is to analyze theoretical principles and main directions of reform and decentralization of power in Ukraine.

Materials and methods. System of general scientific, philosophical and specially legal methods, that enables to achieves the goal, creates methodological basis of the article.

Results. An important task that should be solved in the process of reforming the political system of Ukraine is a radical increase in the role of local self-government institution in the mechanism of democracy and in the organization of administration at all territorial levels. Its transformation from a government appendage to independent really efficient tool of social governance can ensure sustainable development of communities and create civilized life conditions for citizens, will help raise the provision of social and administrative services to European standards.

Conclusion. As a result of local self-government reform and decentralization of power basis for a new system of local government should be merged municipalities, which are formed on a voluntary basis by legislative procedures with their own governments, including council executive bodies. In settlements whose residents have not received the status of municipalities should be formed BSP (bodies of self-organization of population), which form part of the local authorities of the municipality. State support is the starting

point to create a new territorial basis of effective local self-government to replace outdated Soviet model. Ukraine must make this reform to build a truly European state.

Keywords: local self-government, local self-government authorities, territorial organization of power, decentralization, local community, voluntary association of local communities.

REFERENCES

1. Derzhavne upravlinnja : problemy administratyvno-pravovoi' teorii' ta praktyky / za zag. red. V. B. Aver'janova. — K. : Fakt, 2003. — 384 s.
2. Bajmuratov M., Balabanov I. Regional'na polityka derzhavy: do pytannja ontologii' ta aksiologii' vyznachennja i rozuminnja / M. Bajmuratov, I. Balabanov // Pravo Ukrai'ny. — 2014. — № 9. — S. 74–88.
3. Bordenjuk V. I. Spivvidnoshennja misceвого samovrjaduvannja ta derzhavnogo upravlinnja: konstytucijno-pravovi aspekty.: dys. ... d-ra juryd. nauk : spec. 12.00.02 / V. I. Bordenjuk; Nac. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrai'ny. — K., 2009. — 496 s.
4. Kravchenko V. V. Problemy zakonodavchogo zakriplennja kompetencii' misceвого samovrjaduvannja v konteksti reform misceвого samovrjaduvannja v Ukrai'ni / V. V. Kravchenko // Aspekty publ. upr. — 2014. — № 11–12 (13–14). — S. 13–21.
5. Puhtyns'kyj M. Konceptual'ni, konstytucijni, polityko-pravovi zasady terytorial'noi' organizacii' publichnoi' vlady / M. Puhtyns'kyj // Pravo Ukrai'ny. — 2014. — № 9. — S. 88–93.
6. Ser'ogin S. M. Regional'ne ta municypal'ne upravlinnja / S. M. Ser'ogin // Aspekty publ. upr. — 2014. — № 5–6 (7–8). — S. 70–79.
7. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1996. — № 30. — St. 141.
8. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukrai'ni : Zakon Ukrai'ny vid 21 travnja 1997 r. № 280/97-VR. — K. : Parlam. vyd-vo, 1997. — 100 s.
9. Pro shvalennja Koncepcii' reformuvannja misceвого samovrjaduvannja ta terytorial'noi' organizacii' vlady v Ukrai'ni : rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrai'ny vid 01.04.2014 № 333-r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>.
10. Aktual'ni problemy stanovlennja ta rozvytku misceвого samovrjaduvannja v Ukrai'ni: kol. monogr. / V. O. Antonenko, M. O. Bajmuratov, O. V. Batanov; za red. V. V. Kravchenka, M. O. Bajmuratova, O. V. Batanova. — K. : Atika, 2007. — 864 s.
11. Admynystratyvnoe pravo Francyy. Perevod s francuzskogo / Vedel' Zh. ; Pod red. : Krutogolov M. A. ; Per. : Энтн L. M. — M. : Progress, 1973. — 512 s.
12. Encyklopedija derzhavnogo upravlinnja u 8 t. / Nac. akad. upr. pry Prezydentovi Ukrai'ny; nauk.-red. kol. : Ju. V. Kovbasjuk (golova) [ta in.]. — K. : NADU, 2011. — T. 1: Teorija derzhavnogo upravlinnja / nauk.-red. kol. : V. M. Knjazjev (spivgolova), I. V. Rozputenko (spivgolova) [ta in.]. — 748 s.
13. Pys'mennyj I. V., Prokopenko L. P. Retrospektyva administratyvno-terytorial'nyh reform v Ukrai'ni v konteksti suspil'noi' samoorganizacii' // Aspekty publ. upr. — 2015. — № 5–6 (19–20). — S. 17.
14. Pro dobrovil'ne ob'jednannja terytorial'nyh gromad : Zakon Ukrai'ny vid 5 ljutogo 2015 r. № 157-VIII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2015. — № 13. — S. 734–740.
15. Pitnyk M. Ukrai'na: kurs na decentralizaciju / M. Pitnyk // Misceve samovrjaduvannja. — 2015. — № 12. — S. 4–7.
16. Dreshpak V. M., Lypovs'ka N. A. Zabezpechennja dialogu organiv publichnoi' vlady z terytorial'noju gromadoju : teoretychni ta prykladni aspekty / V. M. Dreshpak, N. A. Lypovs'ka // Aspekty publ. upr. — 2015. — № 5–6 (19–20). — S. 57–65.
17. Kravchenko T. A. Konstytucijne zabezpechennja bezposeredn'oi' uchasti gromadjan Ukrai'ny u miscevom samovrjaduvanni / T. A. Kravchenko // Aspekty publ. upr. — 2015. — № 10 (14). — S. 72–81.

УДК 346.1

ГОНЧАРЕНКО Олена,

*к. ю. н., доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права КНТЕУ*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано положення Конституції України на предмет закріплення питань саморегулювання господарської діяльності. Проведено науковий аналіз директив Європейського Парламенту та Ради з приводу саморегулювання. Обґрунтовано висновки про саморегулювання в Європейському Союзі як додатковий засіб, який існує поряд із судовими та адміністративними процедурами; і є добровільним способом здійснення контролю у певній сфері суспільних відносин та ініціативною діяльністю відповідних суб'єктів для прийняття спільних принципів тощо. Доведено потребу внесення змін до Основного закону з питань саморегулювання господарської діяльності, позаяк у Конституції України питання саморегулювання безпосередньо не закріплено.

Ключові слова: саморегулювання, господарська діяльність, Конституція України, Директива Європейського Парламенту та Ради, додатковий засіб, ініціативна діяльність суб'єктів.

Гончаренко Е. Конституционные основы саморегулирования хозяйственной деятельности. Проанализированы положения Конституции Украины на предмет закрепления вопросов саморегулирования в хозяйственной деятельности. Осуществлен научный анализ директив Европейского Парламента и Совета касательно саморегулирования. Обоснован вывод о саморегулировании в Европейском Союзе как дополнительном средстве, существующем наряду с судебными и административными процедурами; и являющимся добровольным способом осуществления контроля в определенной сфере общественных отношений и инициативной деятельностью соответствующих субъектов для принятия совместных принципов и др. Доказана необходимость внесения изменений в Основной закон по вопросам саморегулирования хозяйственной деятельности, поскольку в Конституции Украины вопрос саморегулирования непосредственно не закреплён.

Ключевые слова: саморегулирование, хозяйственная деятельность, Конституция Украины, Директива Европейского Парламента и Совета, дополнительное средство, инициативная деятельность субъектов.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток України як демократичної, соціальної та правової держави неможливе без ефективного саморегулювання у господарській діяльності, яке має забезпечити гармо-

© Гончаренко О., 2016

нійний розвиток держави у напрямі належної взаємодії між гілками влади та суб'єктами господарювання, між самими суб'єктами господарської діяльності, між останніми та громадянами як споживачами товарів та послуг. Тому визначення засад конституційного забезпечення саморегулювання господарської діяльності є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемами саморегулювання, господарського саморегулювання, діяльності саморегулювальних організацій працювали такі науковці: О. О. Бакалінська [1], О. А. Беяневич [2], В. В. Кочин [3], В. М. Махінчук [4], В. І. Полухович [5] тощо. Питання саморегулювання вони досліджували здебільшого у розрізі діяльності певних спеціалізованих організацій, їх правового статусу та функцій. Певні аспекти процесів саморегулювання в Україні відображені з позиції цивільного права. Та наразі немає його комплексного монографічного дослідження у господарській сфері. Крім того, не здійснено наукової розвідки з приводу конституційного визначення саморегулювання у господарській діяльності.

Метою статті є пошук та аналіз положень Конституції України на предмет закріплення питань саморегулювання господарської діяльності. Об'єктом дослідження є статті Конституції України щодо визначення понять саморегулювання у господарській діяльності.

Матеріали та методи. Використано загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових процесів і явищ: діалектичний, аналіз та синтез, системний підхід, тлумачення норм, формально-логічний, системно-функціональний, порівняльно-правовий та узагальнення. Інформаційна база дослідження: Конституція України, чинні закони України, Директиви Європейського Союзу, наукові праці вітчизняних вчених.

Результати дослідження. Саморегулювання у господарській діяльності визначається як добровільне здійснення заходів суб'єктами з метою організації та впорядкування суспільних відносин у певній сфері, визначення правил, стандартів та принципів для забезпечення інтересів суспільства та відповідної спільноти.

Визначаючи саморегулювання через призму цивільного права, В. В. Кочин стверджує: «Саморегулювання є способом упорядкування суспільних відносин між юридично рівними суб'єктами на основі взаємного визначення їх прав і обов'язків, що формуються у відповідному правочині, або шляхом створення норм і правил поведінки спеціально створеними організаціями (регуляторами), які визнаються та виконуються їх учасниками (членами)» [3, с. 55].

Конституція України не визначає права на саморегулювання суб'єктів господарської діяльності, створення саморегулювальних організацій. Однак низка статей Основного закону спрямована на врегулювання питань економічної багатоманітності, свободи підприємницької діяльності, охорони приватної власності, що є взаємозалежними явищами. Передусім зазначене стосується Розділу 1 «Загальні засади», перша стаття якого передбачає функціонування України як демократичної держави.

Саме демократія забезпечує діяльність різноманітних організацій, сприяє їх автономії, вільному вирішенню питань у певних сферах суспільства незалежно від органів державної влади. За допомогою демократичного устрою дотримують прав людини, гарантують свободи, у тому числі підприємницької діяльності, укладання договору. Діяльність демократичної держави пов'язана з усвідомленням громадянами потреби корисної поведінки, їх активною роботою у добровільних об'єднаннях та після всього забезпеченням саморегулювання їх діяльності також в економічній сфері суспільства.

Крім того, на розвиток конституційних положень частина перша статті 5 Господарського кодексу України «Конституційні основи правопорядку у сфері господарювання» визначає, що правовий господарський порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність та визначення України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Отже, законодавець пов'язує функціонування ринкового саморегулювання з реалізацією принципу відповідальності держави перед людиною та утвердженням основних засадничих положень побудови державності.

Ефективність функціонування саморегулювання сприятиме розбудові громадянського суспільства, адже запроваджений Конституцією України принцип відповідальності держави має гарантувати становлення належних інституцій, форм та методів у сфері впорядкування відносин між громадянами, у тому числі тих, які здійснюють господарську діяльність.

На основі реалізації принципу соціальної спрямованості економіки саморегулювання суб'єктів господарської діяльності сприяє як підвищенню відповідальності у певній сфері, створенню та розбудові альтернативних державному механізмів захисту прав суб'єктів підприємницької діяльності, так і охороні прав споживачів. Крім того, практика інших держав свідчить, що саморегулювання підвищує рівень надання послуг, якості товарів та сприяє подальшому уникненню проявів недобросовісності, нечесності у підприємницькій діяльності.

Стаття 8 Основного закону проголошує принцип верховенства права, що є сукупністю морально-правових цінностей, відповідно до яких мають регулюватися відносини в демократичному суспільстві, вирішуватися питання життєдіяльності людей, розглядатися справи у судах [6, с. 94]. Первинними принципами та передумовами права є людська гідність та свобода (автономія) [7, с. 28]. Особа має право діяти на свій розсуд: укладати договори, об'єднуватися у саморегулювні організації, визначати правила поведінки, які відповідають етичним нормам та не заборонені законодавством.

Стаття 15 Конституції визначає, окрім іншого, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах економічної багатоманітності, яка містить в собі не лише різноманітні форми власності, способи їх здійснення, а й різновиди діяльності суб'єктів господарювання, що її впорядковують, зокрема і процеси саморегулювання. Економіка є сукупністю різних сфер діяльності і, досліджуючи відносини, що виникають у цих сферах, потрібно зважати на економічні поняття, які відображають суспільні відносини: підприємство і ринок; індивідуальних прав та економічних свобод; соціальних цінностей, сформованих з урахуванням індивідуальних, групових і громадських інтересів [8, с. 156].

Стаття 19 Основного закону для органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб встановлює низку обмежень. Зокрема, вони зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачають Конституція та закони України. Саме визначення обмеження повноважень є запорукою невтручання держави у підприємницьку діяльність. Водночас такі обмеження мають спонукати створення саморегулювних організацій з метою впорядкування та удосконалення своєї професійної діяльності. Зокрема, якщо законодавчий орган повсякчас не встигає регламентувати усі корисні суспільні зміни у правовому полі, то їх унормування шляхом створення етичних кодексів, правил поведінки у певній сфері сприятиме дотриманню суспільних інтересів у державі.

Стаття 36 Конституції України передбачає, що громадяни нашої держави мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Здавалося б, у цій базовій статті закріплено норму щодо належного регулювання на конституційному рівні діяльності саморегулювних організацій. Однак аналіз її змісту дає суперечливі висновки, що підкріплюють положення Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI, зокрема пункт 5 частини другої статті 2, відповідно до якого дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегулювних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування [9].

Водночас стаття 1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» чітко встановлює: торгово-промислова палата є недержавною неприбутковою самоврядною організацією, що об'єднує юридичних осіб, які створені і діють відповідно до законодавства України, та громадян України, зареєстрованих як підприємці та їх об'єднання [10].

Досвід закріплення на конституційному рівні питань з приводу саморегулювання та саморегулювних організацій вельми незначний, позаяк перевагу надають розв'язанню проблем на рівні галузевих законів.

Цікавою є політична практика сусідніх європейських держав. Варто звернути увагу на положення статті 17 Конституції Польщі, яка включає до Розділу 1, що стосується засадничих питань побудови польської державності та суспільства «Республіка», зокрема, таке:

«1. За допомогою закону можна створювати професійне самоуправління, яке представляє осіб, зайнятих у професіях, які вимагають публічного довір'я, і піклується про належне здійснення цих професій у межах публічної зацікавленості і для його охорони.

2. За допомогою закону можна створювати також інші види самоуправління. Це самоуправління не може порушувати свободи здійснення професій і обмежувати свободу підприємництва» [11, с. 28].

Як бачимо, поряд із дозволом, наданим на самоуправління та створення професійного самоуправління у сфері «публічного довір'я», Основний закон Польщі встановлює певні обмеження.

Держави Європейського Союзу віддають перевагу корисності саморегулювання. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2006/114/ЄС від 12 грудня 2006 р. про введення в оману та порівняльну рекламу (кодифікована версія) не унеможлиблює добровільного контролю, який можуть заохочувати держави-члени, за введенням в оману або порівняльною рекламою, що здійснюють органи саморегулювання, та звернення до таких органів, що є додатковим заходом до судових або адміністративних процедур [12].

Згідно з Директивою Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 р. про узгодження певних положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями (*далі* – Директива), у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг держави-члени відповідно до своїх правових традицій мають визнавати ефективність саморегулювання як доповнення до законодавчих та судових та/або адміністративних механізмів, а також його корисну роль. Та попри те, що саморегулювання може бути додатковим механізмом реалізації деяких положень цієї Директиви, воно не має витіснити законодавчих зобов'язань на національному рівні.

Співрегулювання забезпечує мінімальний юридичний зв'язок між саморегулюванням і національним законодавцем у межах правових традицій держав. Співрегулювання дає змогу державі втручатися у випадку, коли її цілей не досягнуто. Не зазіхаючи на офіційні зобов'язання держав-членів щодо транспозиції, ця Директива заохочує до застосування співрегулювання та саморегулювання [13]. Отже, поряд із саморегулюванням має завжди існувати співрегулювання. Держави мають забезпечувати їх взаємозв'язок та взаємодію з огляду на ментальні особливості своєї правової системи. У цій Директиві наголошено: саморегулювання є добровільною ініціативою, що дає змогу комерційним суб'єктам, соціальним партнерам, недержавним організаціям або асоціаціям приймати спільні для всіх керівні принципи. Крім того,

зазначено, що інструменти спільного регулювання і саморегулювання, реалізовані відповідно до різних правових традицій держав-членів, можуть позитивно впливати на забезпечення високого рівня захисту прав споживачів, та заходи, спрямовані на досягнення суспільного інтересу у секторі нових аудіовізуальних медіапослуг, є більш ефективними, якщо їх вживають за активної підтримки самих провайдерів цих послуг [13].

Отже, аналіз цих Директив дає такі висновки:

- саморегулювання в Європейському Союзі є додатковим засобом, який існує поряд із судовими та адміністративними процедурами;
- саморегулювання є добровільним способом здійснення контролю у певній сфері суспільних відносин;
- саморегулювання є ефективним механізмом врегулювання суспільних відносин у певній сфері;
- саморегулювання є ініціативною діяльністю відповідних суб'єктів для прийняття спільних принципів;
- саморегулювання позитивно впливає на забезпечення діяльності у межах директив Європейського Союзу;
- саморегулювання не може бути замінником законодавчих зобов'язань на національному рівні;
- заохочується застосування співрегулювання та саморегулювання у певних сферах;
- саморегулювання та співрегулювання відіграють важливу роль у захисті прав споживачів.

Стаття 42 Конституції України проголошує, що кожен громадянин має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Водночас стаття 41 Основного закону визначає, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю та обмеження з приводу користування власністю. Але, передбачаючи низку конституційних опосередкованих положень з приводу саморегулювання господарської діяльності, варто зазначити наявні обмеження у цій сфері. Зокрема, щодо підприємницької діяльності. Одним із видів діяльності саморегулювання є деталізація на професійному рівні певних етичних стандартів, правил поведінки, зосередження уваги на особливостях взаємовигідної співпраці між державними інституціями та суб'єктами підприємництва у межах і порядку, які визначає закон.

Відповідно до статті 55 Конституції України права і свободи людини та громадянина захищає суд. Тоді як частина п'ята цієї статті зазначає, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Саме такі засоби створюють за допомогою саморегулювання у господарській діяльності. Це певні дисциплінарні, етичні комісії. Набирає обертів система альтернативних методів врегулювання спорів, необхідною умовою передання спору до яких є договір (медіативна

угода, арбітражна угода): медіація, консиліація, переговори, міжнародний комерційний арбітраж.

Висновки. В Україні триває процес удосконалення Конституції. Протягом майже 25-річного періоду Незалежності не було прийнято закону, який би чітко врегулював суспільні відносини, пов'язані з саморегулюванням, порядком утворення, реєстрації, діяльності та припинення саморегульованих організацій. Водночас визнано та підтверджено корисність ефективного функціонування саморегулювання у господарській діяльності, визначено потребу встановлення чітких обмежень діяльності та контролю у цій сфері. Тому саморегулювання у господарській діяльності потребує конституційного та законодавчого забезпечення. Конституція України питання саморегулювання безпосередньо не закріпила. Через що доцільно внести зміни до Конституції України з питань саморегулювання, а саме: доповнити статтю 42 Основного закону частиною п'ятою, яку слід викласти у такій редакції: «Держава гарантує саморегулювання господарської діяльності. Утворення та діяльність саморегульованих організацій визначається законом. Саморегулювання не може порушувати свободу здійснення професій і обмежувати свободу підприємницької діяльності». Це доповнення не лише встановить на конституційному рівні право на саморегулювання, а й посилить потребу його обмежування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакалінська О. О. Правові проблеми розвитку саморегулювання в сфері добросовісної конкуренції України / О. О. Бакалінська // Право і сусп.-во. — 2014. — № 2. — С. 63–69.
2. Беляєвич О. А. Договір як засіб саморегуляції господарських відносин : загальна характеристика України / О. А. Беляєвич // Бюлетень М-ва юстиції України. — 2005. — № 8. — С. 40–48.
3. Кочин В. В. Поняття та ознаки саморегулювання у цивільному праві України / В. В. Кочин // Юридична Україна. — 2014. — № 10. — С. 52–55.
4. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні / В. М. Махінчук. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — С. 179–187.
5. Полюхович В. І. Державне регулювання фондового ринку України: господарсько-правовий механізм: монографія / В. І. Полюхович. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. — С. 123–143.
6. Ткачук П. Застосування принципу верховенства права судами конституційної та загальної юрисдикції / П. Ткачук // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 94–101.
7. Шилінгов В. С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи / В. С. Шилінгов // Часопис Київ. ун-ту права. — 2009. — № 2. — С. 26–29.
8. Крупчан О. Д. Публічно-правове та приватноправове регулювання підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / О. Д. Крупчан // Бюлетень М-ва юстиції України. — 2014. — № 3. — С. 150–157. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_36.
9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 1. — Ст. 1.

10. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 2 грудня 1997 р. № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 13. — Ст. 52.
11. Конституция Республики Польша от 2 апреля 1997 г. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
12. Директива 2006/114/ЄС Європейського парламенту та Ради від 12 грудня 2006 р. про введення в оману та порівняльну рекламу (кодифікована версія) // Офіційний вісник Європейського Союзу L 376/21 від 27 грудня 2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : old.minjust.gov.ua/file/31123.
13. Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 2010/13/ЄС від 10 березня 2010 р. про узгодження певних положень, визначених законами, підзаконними актами та адміністративними положеннями у державах-членах стосовно надання аудіовізуальних медіапослуг (Директива про аудіовізуальні медіапослуги) (кодифікована версія) (текст застосовується в ЄЗ) // Офіційний вісник Європейського Союзу L 95/1 від 15.04.2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : old.minjust.gov.ua/file/31496.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2016.

Goncharenko O. Constitutional bases of self-regulation of economic activity.

Background. Formation and development of Ukraine as a democratic, social and legal state is impossible without effective self-regulation of economic activity.

Analysis of recent research and publications. In Ukraine, the issue of self-regulation has been studied primarily in the context of certain specialized self-regulatory organizations, their legal status and functions.

The **aim** of the article is a formal definition and legal justification of the concept of self-regulation in business by analyzing individual articles of the Constitution of Ukraine, the European Parliament and the Council.

Materials and methods. General scientific and special methods of knowledge of legal phenomena such as analysis and synthesis, systematic approach, interpretation of the rules, formal logical, dialectic, systematic and functional, comparative legal and synthesis were used. Information base of research is the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, EU Directive, national research papers.

Results. Self-regulation in economic activity is defined as the voluntary implementation by the entities of measures to organize and streamline certain field of public relations, define rules, standards and guidelines for the interests of society and the communities.

Analysis of the EU Directive brings us to a conclusion that self-regulation is:

- an additional tool that exists along with judicial and administrative procedures;
- voluntary method of control; effective mechanism for regulation of social relations; initiative activities of relevant entities to the adoption of common principles;
- plays a useful role in ensuring activities within the directives of the European Union; cannot be a substitute for legal commitments at a national level;
- encouraged the use of co-regulation and self-regulation in certain areas, which affect positively consumer rights protection.

Conclusion. Self-regulation in economic activity requires constitutional and legislative support. Constitution of Ukraine does not define the issue of self-regulation. Due to this it is expedient to amend the Constitution of Ukraine on self-regulation, namely to complement Article 42 of the Basic Law with Part 5, which should be as follows: «The State guarantees self-regulation of economic activity. Establishment and operation of self-regulatory organizations are determined by law. Self-regulation must not disrupt free exercise of professions and restrict freedom of establishment».

Keywords: self-regulation, self-regulation of economic activity, economic activity, the Constitution of Ukraine, the European Union, additional means of initiating activity.

REFERENCES

1. Bakalins'ka O. O. Pravovi problemy rozvytku samoreguljuvannja v sferi dobrosovisnoi konkurencii' Ukrainy / O. O. Bakalins'ka // Pravo i susp-vo. — 2014. — № 2. — S. 63–69.
2. Beljanevych O. A. Dogovir jak zasib samoreguljacji' gospodars'kyh vidnosyn : zagal'na harakterystyka Ukrainy / O. A. Beljanevych // Bjuleten' M-va justycii' Ukrainy. — 2005. — № 8. — S. 40–48.
3. Kochyn V. V. Ponjattja ta oznaky samoreguljuvannja u cyvil'nomu pravi Ukrainy / V. V. Kochyn // Jurydychna Ukraïna. — 2014. — № 10. — S. 52–55.
4. Mahinchuk V. M. Pryvatnopravove reguljuvannja pidpryjemnyck'ych vidnosyn v Ukraïni / V. M. Mahinchuk. — K. : Jurinkom Inter, 2013. — S. 179–187.
5. Poljuhovych V. I. Derzhavne reguljuvannja fondovogo rynku Ukrainy: gospodars'ko-pravovyj mehanizm: monografija / V. I. Poljuhovych. — K. : NDI pryvatnogo prava i pidpryjemnytva NAprN Ukrainy, 2012. — S. 123–143.
6. Tkachuk P. Zastosuvannja pryncypu verhovenstva prava sudamy konstytucijnoi' ta zagal'noi' jurysdykcii' / P. Tkachuk // Visnyk Konstytucijnogo Sudu Ukrainy. — 2005. — № 5. — S. 94–101.
7. Shylingov B. C. Verhoventstvo prava – osnovopolozhnyj pryncyp pravovoi' systemy / V. S. Shylingov // Chasopys Kyi'v. un-tu prava. — 2009. — № 2. — S. 26–29.
8. Krupchan O. D. Publichno-pravove ta pryvatnopravove reguljuvannja pidpryjemnytva v Ukraïni [Elektronnyj resurs] / O. D. Krupchan // Bjuleten' M-va justycii' Ukrainy. — 2014. — № 3. — S. 150–157. — Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2014_3_36.
9. Pro gromads'ki ob'jednannja : Zakon Ukrainy vid 22 bereznja 2012 r. № 4572-VI // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. — 2013. — № 1. — St. 1.
10. Pro torgovo-promyslovi palaty v Ukraïni : Zakon Ukrainy vid 2 grudnja 1997 r. № 671/97-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy. — 1998. — № 13. — St. 52.
11. Konstitucija Pespubliki Pol'sha ot 2 aprelya 1997 g. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>.
12. Dyrektyva 2006/114/JeS Jevropejs'kogo parlamentu ta Rady vid 12 grudnja 2006 r. pro vvedennja v omanu ta porivnjal'nu reklamu (kodyfikovana versija) // Oficijnyj visnyk Jevropejs'kogo Sojuzu L 376/21 vid 27 grudnja 2006 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : old.minjust.gov.ua/file/31123.
13. Dyrektyva Jevropejs'kogo Parlamentu ta Rady Jevropy 2010/13/JeS vid 10 bereznja 2010 r. pro uzgodzhennja pevnyh polozhen', vyznachenyh zakonamy, pidzakonnymy aktamy ta administratyvnymy polozhennjamy u derzhavah-chlenah stosovno nadannja audiovizual'nyh mediaposlug (Dyrektyva pro audiovizual'ni mediaposlugy) (kodyfikovana versija) (tekst zastosovujet'sja v JeEZ) // Oficijnyj visnyk Jevropejs'kogo Sojuzu L 95/1 vid 15.04.2010 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : old.minjust.gov.ua/file/31496.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.922:355.21

ШАМРАЙ Василь,

д. держ. упр., професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ

ВЕРНИГОРА Віталій,

аспірант кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права КНТЕУ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ

Розглянуто зміст понять «військове формування» та «адміністративно-правовий статус військових формувань». Проаналізовано законодавство України, пов'язане з визначенням їх правового статусу, та обґрунтовано потребу детальнішого його тлумачення на законодавчому рівні.

Ключові слова: статус, адміністративно-правовий статус, військове формування, оборона, національна безпека, суверенітет.

Шамрай В. Вернигора В. Адміністративно-правовий статус воїнських формувань. *Рассмотрено содержание понятий «воинское формирование» и «административно-правовой статус воинских формирований». Проанализировано законодательство Украины, связанное с определением их правового статуса, и обоснована необходимость более детального его толкования на законодательном уровне.*

Ключевые слова: статус, административно-правовой статус, воинское формирование, оборона, национальная безопасность, суверенитет.

© Шамрай В., Вернигора В., 2016

Постановка проблеми. Адміністративна реформа та соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, постійно вимагають пошуку та запровадження нових шляхів, спрямованих на підвищення вимог до дотримання службової дисципліни та законності у військових формуваннях. На цьому етапі розвитку захист її суверенітету, територіальної цілісності є одним із найважливіших завдань держави, яке неможливо здійснювати без вдалого функціонування військових формувань. З огляду на те, що військові формування мають особливе значення у забезпеченні оборони країни, слід визначити особливості їх адміністративно-правового статусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі проблеми діяльності військових формувань у нашій державі набули актуальності серед вітчизняних вчених на рівні монографічних досліджень, наукових статей, серед яких можна виокремити напрацювання О. В. Агапова [1], П. П. Богуцького [2], О. О. Гущина [3], І. В. Зозулі [4], І. В. Тютюкова [5], В. В. Середи [6], О. Л. Соколенка [7]. Зазначений науковий пошук та дослідження визначеної тематики обумовлено подіями на сході країни, які пов'язані з відповідною специфікою діяльності та функціонування військових формувань різної відомчої належності.

Мета статті – проаналізувати поняття та складові елементи адміністративно-правового статусу військових формувань в Україні.

Матеріали та методи. Роботу проведено із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Структурно-функціональний метод використано для характеристики визначення понять «військове формування», «адміністративно-правовий статус військових формувань» та їх складових елементів.

Результати дослідження. Під статусом (від латинського *status* – положення, становище) розуміють правове положення (сукупність прав і обов'язків) фізичної чи юридичної особи [8, с. 968].

Погляди таких науковців, як Ю. С. Шемшученко, М. П. Зюблюка, В. П. Горбатенка, зводяться до того, що під правовим статусом вони розуміють сукупності прав і обов'язків фізичних та юридичних осіб. Це визначення містить юридична енциклопедія [9, с. 178].

Питання правового статусу державного органу в юридичній літературі донедавна зводилося до визначення його компетенції, встановленого законодавством кола прав та обов'язків. Принаймні так стверджує А. М. Куліш [10, с. 86]. Наведене тлумачення не розкриває повною мірою зміст такого поняття, як правовий статус. Під правовим статусом державного органу, як правило, розуміють певну сукупність повноважень юридично-владного характеру, реалізація яких забезпечує виконання покладених на нього завдань [11, с. 95]. Але О. М. Бандурка застерігає, що таке визначення є занадто вузьким, позаяк воно не охоплює значної частини питань організації і діяльності державних органів, які визначають їх правовий стан або статус (ці два поняття часто ототожнюють, розглядають як синоніми) [12, с. 125].

Для більш точного й повного розуміння поняття «адміністративно-правовий статус» його потрібно розглядати через призму правосуб'єктності. Тобто виділення таких елементів, як призначення, завдання, функції, повноваження, компетенція, методи й форми діяльності, відповідальність.

Це стверджує М. Ю. Івчук, наголошуючи, що елементами адміністративно-правового статусу є: юридично закріплені цілі, завдання та функції; компетенція; організаційно-структурний компонент (нормативне регулювання порядку утворення (обрання, призначення), легалізації, реорганізації, ліквідації, підпорядкованості, установлення та зміни внутрішньо-організаційної структури, право на організаційне самовизначення, процедури діяльності тощо); відповідальність [13, с. 40].

Основними характеристиками правового статусу державних органів Т. В. Сараскіна називає: установлення призначення органу та його місця в системі органів виконавчої влади, мету утворення органу; визначення сфери його діяльності, формулювання його завдань і функцій; встановлення прав та обов'язків (повноважень) щодо здійснення поставлених перед ним завдань та функцій у певній галузі чи сфері його відання; наділення його правом приймати відповідні правові акти, міру відповідальності органу та його посадових осіб за порушення законності в діяльності органу; порядок формування структури, штатів фінансування, порядку ліквідації; компетенція в прийнятті, реалізації і контролі за виконанням власних рішень; інформаційне забезпечення органу виконавчої влади та його структурних підрозділів [16, с. 59].

Значна кількість науковців поділяє зміст поняття «адміністративно-правовий статус» на певні категорії, які в науці часто називають блоками. Окремі науковці до зазначених блокових складових відносять: структурно-організаційний (містить офіційну назву органу; порядок і спосіб утворення; право та обов'язок мати певну внутрішню структуру; наявність або відсутність прав юридичних осіб; право та обов'язок користуватися юридичними символами; право на офіційну символіку; підпорядкованість іншим суб'єктам права; джерела фінансування органу) й компетенційний (передбачає цілі, завдання, функції; права та обов'язки; обсяг і характер владних повноважень; територію діяльності; форми й методи діяльності, а також юридичну відповідальність) [1, с. 62].

Майже аналогічні блоки виділяє О. Я. Якимов, з-поміж яких є: цільовий, до якого включає призначення та завдання органу (у тому числі і його функції); структурно-організаційний, до якого відносить питання утворення органу, його структуру, штати; компетенція та відповідальність [17, с. 34].

Такий поділ є неточним, адже він не повною мірою розкриває всі ті елементи, які входять до змісту адміністративно-правового статусу. Більш вдало висловлює з цього приводу свою думку А. А. Стародубцев, який виділяє власні блоки: цільовий; структурно-організаційний; функції та повноваження; функціональний; відповідальність [18, с. 41].

Усі елементи адміністративно-правового статусу потрібно розділити на чотири блоки: цільовий; організаційно-структурний; компетенційний; юридична відповідальність [19, с. 39].

Цільовий блок розкриває мету (цілі), завдання та функції відповідного органу. Тлумачення «мети» у термінологічній інтерпретації визначають як те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти. Тобто «мета діяльності» та «ціль» є синонімами, і тому на практиці збігаються одна з одною. Наступними елементами цільового блоку є завдання та функції. Завданням визначається наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа тощо. Функції – це головні напрями діяльності органів державної влади, в яких виявляють їх суть і призначення в державному механізмі [20, с. 93].

Організаційно-структурний блок визначає структуру органу, тобто ієрархічну систему підпорядкування одних підрозділів іншим, й організацію відносин між структурними підрозділами цього органу і між ними та іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадянами, юридичними особами тощо [21].

Компетенційний блок можна вважати найбільш дискусійним, адже немає єдиної позиції щодо визначення поняття «компетенція» [22].

Одні вчені вважають, що «компетенція – це сукупність юридично встановлених повноважень, прав та обов'язків певного державного органу (органу місцевого самоврядування) або посадової особи, які визначають його місце в системі державних органів» [23, с. 293], другі визначають компетенцію тільки як сукупність (перелік) прав та обов'язків [24, с. 48]. Частина науковців стверджує, що поняття «компетенція» і «повноваження» тотожні або що «компетенція визначається через її функції» [2, с. 14].

Компетенція як елемент адміністративно-правового статусу – сукупність чітко встановлених, законодавчо визначених прав, обов'язків та повноважень органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадової особи, реалізація яких забезпечує виконання основних функцій шляхом виконання конкретних завдань. На думку В. М. Плішкіна, до складу компетенції належать права, обов'язки та відповідальність, а В. В. Писаренко вважає, що відповідальність входить до компетенційного блоку не як самостійний структурний елемент, а як один із різновидів обов'язків (обов'язок нести відповідальність за наслідки виконання повноважень, тобто юрисдикційний обов'язок) [24, с. 59].

Вважаємо, що відповідальність не має входити до складу компетенційного блоку, а бути окремим елементом адміністративно-правового статусу. У загальній теорії держави і права під юридичною відповідальністю розуміють нормативну, гарантовану та забезпечену державним переконанням або примусом міру реагування держави на дотримання та виконання норм права, у правомірній поведінці суб'єктів права, що схвалює або заохочує держава, а у випадку порушення норм права – обов'язок правопорушника перетерпіти осуд, обмеження прав особистого, матеріального та організаційного характеру [25, с. 138].

З огляду на структуру адміністративно-правового статусу, висно-
вємо, що адміністративно-правовий статус – це сукупність універсальних,
нормативно-визначених, взаємозалежних, відносно стабільних елементів
(мета, цілі, завдання, функції, повноваження, компетенція, відпові-
дальність), які відображають вдосконалення державного механізму
загалом через конкретний орган.

Визначення адміністративно-правового статусу військових фор-
мувань є важливим аспектом у контексті адміністративно-правового
забезпечення службової дисципліни та законності у військових форму-
ваннях під час особливого періоду.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про оборону України»
від 6 грудня 1991 р. військове формування визначається як створена
відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань
і частин та органів управління ними, які комплектують військово-
службовці та призначені для оборони України, захисту її суверенітету,
державної незалежності і національних інтересів, територіальної ціліс-
ності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту
чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних дій [26].

Аналізуючи поняття військових формувань, можна зазначити,
що вони є сукупністю військових з'єднань і частин. Крім того, вони
містять органи, які управляють цими військовими з'єднаннями та части-
нами, що свідчить про їх підлеглість, ієрархічність та структурованість
внутрішньої будови. Їх мета чітко визначена – захист та оборона України.
Мету діяльності військових формувань досягають шляхом поставлення
перед ними конкретних завдань, таких, як захист суверенітету, державної
незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недо-
торканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози
нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Військове формування можна визначити як постійну чи тимчасову
організаційну одиницю у Збройних Силах чи інших силових структурах,
призначену для виконання поставлених завдань, у мирний і воєнний час.

Закон України «Про основи національної безпеки України»
від 19 червня 2003 р. визначає, що військові становлять основу Воєн-
ної організації держави, яка є «...сукупністю органів державної влади,
військових формувань, утворених відповідно до законів України,
діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем
з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних
інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз» [27].

Крім того, Закон України «Про демократичний цивільний кон-
троль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави»
від 19 червня 2003 р. має власне визначення цього терміна. Воєнна
організація держави – охоплена єдиним керівництвом сукупність органів
державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Консти-
туції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним

контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз [26].

Характеризуючи адміністративно-правовий статус військових формувань, передусім потрібно зазначити мету їх створення. Як ми вже наголошували, це – оборона держави. Відповідно до чинного законодавства під обороною держави слід розуміти систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту [24].

На підставі визначеної мети стає очевидним, що військові формування перебувають під контролем органів військового управління, які разом з Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України визначають їх головні функції та завдання в межах, установлених законодавством України.

Висновки. Аналізуючи законодавство України, яке так чи так пов'язане з визначенням правового статусу військових формувань, робимо висновок, що їх адміністративно-правовий статус потребує детальнішого тлумачення на законодавчому рівні. Адже такі головні елементи адміністративно-правового статусу, як завдання, функції, компетенція, права та обов'язки мають бути повніше розкриті та деталізовані.

Крім того, саме визначення поняття «військові формування» має повністю охоплювати всі ті ознаки, які характеризують їх як саме сукупність військових з'єднань і частин, адже саме вони є головним базисом цього питання. Саме тому вважаємо доцільним навести таке визначення військових формувань.

Військові формування – це створені відповідно до законодавства України сукупність об'єднань (з'єднань і частин або їх підрозділів) та органів управління ними, які належать до сухопутних, морських, повітряних, спеціальних військ України, мають тимчасову або постійну організацію, комплектувані військовослужбовцями, мають право носити та використовувати зброю та бойову техніку і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Це визначення дає змогу чітко розуміти структуру, діяльність, завдання та призначення військових формувань.

Для ефективної діяльності військових формувань, як і будь-яких утворень під час здійснення своїх службових обов'язків, суб'єкти військових формувань мають дотримувати певні вимоги, які висувають перед ними. Однією із яких є дотримання службової дисципліни та законності у військових формуваннях, позаяк саме вони є фундаментальним гарантом ефективної діяльності військових формувань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапов О. В. Поняття й елементи адміністративно-правового статусу Національної гвардії України / О. В. Агапов // Юридичний вісн. — 2015. — № 1. — С. 60–66.
2. Богуцький П. П. Правовий режим військового права у контексті системоутворення українського права / П. П. Богуцький // Юридична наука. — 2011. — № 6. — С. 182–186.
3. Гущин О. О. Адміністративно-правовий статус миротворчого континенту та миротворчого персоналу України / О. О. Гущин // Право і сусп.-во. — 2014. — № 6–1. — С. 118–124.
4. Зозуля І. В. Оптимізація структури МВС України як елемент його реформування / І. В. Зозуля // Форум права. — 2015. — № 1. — С. 115–122 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_20.pdf.
5. Тютюков І. В. Щодо визначення поняття та складу функцій взаємодії Воєнної організації держави у системі адміністративно-правових відносин / І. В. Тютюков // Вісн. Акад. адвокатури України. — 2014. — Т. 11, № 1 (29). — С. 86–94.
6. Серета В. В. Поняття та класифікація адміністративних проступків, за які передбачено притягнення до відповідальності окремих спеціальних суб'єктів / В. В. Серета // Науковий вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. — 2013. — № 4. — С. 162–174.
7. Соколенко О. Л. Система та види правоохоронних органів України / О. Л. Соколенко // Науковий вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. — 2013. — № 3. — С. 143–149.
8. Советский энциклопедический словарь / [И. В. Абашидзе, П. А. Азимов, А. П. Александров и др.]; гл. ред. А. М. Прохоров. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. — 1632 с.
9. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [уклад. Ю. С. Шемшученко, М. П. Зюблюк, В. П. Горбатенко та ін.]. — К. : «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. — Т. 5 : П–С., 2003. — 736 с.
10. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монографія : в 2 ч. Ч. 1 / А. М. Куліш. — С. : Вид. Сум. держ. ун-ту, 2007. — 220 с.
11. Угровецький О. П. Система оподаткування в Україні : становлення, адміністрування, реформування : монографія / О. П. Угровецький. — Х. : Золота миля, 2009. — 326 с.
12. Бандурка О. О. Управління державною податковою службою в Україні : монографія / О. О. Бандурка. — Х. : НУВС, 2005. — 326 с.
13. Івчук М. Ю. Адміністративно-правовий статус органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. Ю. Івчук ; Держ. н.-д. ін-т МВС України. — К., 2011. — 180 с.
14. Сараскін Т. В. Організаційно-правові засади діяльності податкової міліції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т. В. Сараскін; Харків. ун-т внутр. справ МВС України. — Х., 2000. — 212 с.
15. Якимов О. Я. Субъекты административной юрисдикции (правовой статус и его реализация) : монография / О. Я. Якимов. — М. : ВНИИ МВД РСФСР, 1996. — 324 с.
16. Стародубцев А. А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / А. А. Стародубцев ; Ун-т внутр. справ України. — Х., 1999. — 185 с.
17. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія / В. О. Шамрай. — К. : КВЦ, 1998. — 226 с.

18. Ярмиш О. Н. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні : підручник / О. Н. Ярмиш, В. О. Серьогін. — Х. : НУВСУ, 2002. — 182 с.
19. Бельский К. С. О функциях исполнительной власти / К. С. Бельский // Государство и право. — 1997. — № 3. — С. 14.
20. Новий словник української мови : [у трьох томах] / [укладачі В. Яременко, О. Сліпушко]. — К. : Аконіт, 2008. — Т. 3 : П-Я. — 862 с.
21. Большой юридический словарь ; под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. — М. : ИНФРА-М, 1998. — 657 с.
22. Писаренко В. В. Адміністративно-правовий статус Державної служби боротьби з економічною злочинністю / В. В. Писаренко// Право і безпека. — 2010. — № 5 (37) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_35.pdf.
23. Теорія держави та права : [підручник] / [за вимогами кредитно-модульної системи навчання] / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.; за заг. ред. Є. О. Гіди. — К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. — 576 с.
24. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 106 (із змінами та доповненнями).
25. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-ІV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351 (із змінами та доповненнями).
26. Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 46. — Ст. 366 (із змінами та доповненнями).
27. Крупчан О. Компетенція центральних органів виконавчої влади / О. Крупчан // Вісник Акад. правов. наук України. — 2002. — № 2 (29). — С. 48–59.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2016.

Shamrai V., Vernyhora V. Administrative and legal status of military forces.

Background. Administrative reform and socio-economic changes taking place in Ukraine constantly require finding and implementing new ways aimed at improving compliance with requirements of discipline and rule of law in military formations. At this stage of Ukraine's development to protect its sovereignty and territorial integrity is one of the most important tasks of the state and cannot be done without the successful functioning of military forces. Given the fact that military forces are of particular importance to national defense, characteristics of their administrative and legal status should be determined.

The **aim** of the article is to analyze the concept and components of administrative and legal status of military forces in Ukraine.

Materials and methods. The work was carried out by using different general scientific and special methods. Structural and functional research method was used to characterize the definition of «military forces», «administrative and legal status of military forces» and their components.

Results. For a more accurate and complete understanding of the concept of «administrative and legal status» it should be viewed through the prism of its legal personality, thus highlight items such as purpose, objectives, functions, powers, competencies, methods and forms of activity, responsibility. All the elements of the administrative and legal status should be divided into four parts: target; organizational and structural; competence; legal liability.

Describing the administrative and legal status of military forces, the purpose of their creation should be noted first. Based on the specific purpose it is apparent that military forces are controlled by the military administration, which together with the Supreme Council of Ukraine, President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine determine their main functions and tasks within the limits set by the legislation of Ukraine.

Conclusion. *The definition of «military forces» should fully cover all the features that characterize them as a set of military formations and units, because they are the main basis of this issue. That is why we believe it's appropriate to give a definition of military forces.*

Military forces are established under the laws of Ukraine set of associations (formations and units) and their management that belong to the land, sea, air and special forces of Ukraine, have temporary or permanent organization, staffed with the military, have the right to carry and use weapons and military equipment and are intended to defend Ukraine, protect its sovereignty, state independence and national interests, territorial integrity and inviolability in case of armed aggression, armed conflict or threat of attack by direct warfare (combat) action.

Keywords: status, administrative and legal status, military force, defense, national security, sovereignty.

REFERENCES

1. Agapov O. V. Ponjattja j elementy administratyvno-pravovogo statusu Nacional'noi' gvardii' Ukrai'ny / O. V. Agapov // Jurydychnyj visn. — 2015. — № 1. — S. 60–66.
2. Boguc'kyj P. P. Pravovyj rezhym vijs'kovogo prava u konteksti systemoutvorennja ukrai'ns'kogo prava / P. P. Boguc'kyj // Jurydychna nauka. — 2011. — № 6. — S. 182–186.
3. Gushhyn O. O. Administratyvno-pravovyj status myrotvorchogo kontyventu ta myrotvorchogo personalu Ukrai'ny / O. O. Gushhyn // Pravo i susp-vo. — 2014. — № 6–1. — S. 118–124.
4. Zozulja I. V. Optyimizacija struktury MVS Ukrai'ny jak element jogo reformuvannja / I. V. Zozulja // Forum prava. — 2015. — № 1. — S. 115–122 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_20.pdf.
5. Tjut'kov I. V. Shhodo vyznachennja ponjattja ta skladu funkcij vzajemodii' Vojennoi' organizacii' derzhavy u systemi administratyvno-pravovyh vidnosyn / I. V. Tjut'kov // Visn. Akad. advokatury Ukrai'ny. — 2014. — T. 11, № 1 (29). — S. 86–94.
6. Sereda V. V. Ponjattja ta klasyfikacija administratyvnyh prostupkiv, za jaki peredbacheno pryjtagnennja do vidpovidal'nosti okremykh special'nyh sub'ektiv / V. V. Sereda // Naukovyj visn. L'viv. derzh. un-tu vnutr. sprav. — 2013. — № 4. — S. 162–174.
7. Sokolenko O. L. Systema ta vydy pravoohoronnyh organiv Ukrai'ny / O. L. Sokolenko // Naukovyj visn. Dnipropetr. derzh. un-tu vnutr. sprav. — 2013. — № 3. — S. 143–149.
8. Sovetskij jenciklopedicheskij slovar' / [I. V. Abashidze, P. A. Azimov, A. P. Aleksandrov i dr.]; gl. red. A. M. Prohorov. — M. : Sov. jenciklopedija, 1990. — 1632 s.
9. Jurydychna encyklopedija : u 6 t. / [uklad. Ju. S. Shemshuchenko, M. P. Zjubljuk, V. P. Gorbatenko ta in.]. — K. : «Ukrai'ns'ka encyklopedija» imeni M. P. Bazhana. — T. 5 : P–S., 2003. — 736 s.
10. Kulish A. M. Organizacijno-pravovi zasady funkcionuvannja pravoohoronnoi' systemy Ukrai'ny : monografija : v 2 ch. Ch. 1 / A. M. Kulish. — S. : Vyd. Sum. derzh. un-tu, 2007. — 220 s.
11. Ugrovec'kyj O. P. Systema opodatkuvannja v Ukrai'ni : stanovlennja, administruvannja, reformuvannja : monografija / O. P. Ugrovec'kyj. — X. : Zolota mylja, 2009. — 326 s.
12. Bandurka O. O. Upravlinnja derzhavnoju podatkovuju sluzhboju v Ukrai'ni : monografija / O. O. Bandurka. — X. : NUVS, 2005. — 326 s.
13. Ivchuk M. Ju. Administratyvno-pravovyj status organiv prokuratury Ukrai'ny: dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.07 / M. Ju. Ivchuk ; Derzh. n.-d. in-t MVS Ukrai'ny. — K., 2011. — 180 s.
14. Saraskin T. V. Organizacijno-pravovi zasady dijial'nosti podatkovoi' milicii' v Ukrai'ni : dys. ... kand. juryd. nauk : 12.00.07 / T. V. Saraskin; Harkiv. un-t vnutr sprav MVS Ukrai'ny. — X., 2000. — 212 s.

15. Jakimov O. Ja. Sub'ekty administrativnoj jurisdikcii (pravovoj status i ego realizacija) : monografija / O. Ja. Jakimov. — M. : VNII MVD RSFSR, 1996. — 324 s.
16. Starodubcev A. A. Organizacijno-pravovi pytannja dijal'nosti inspekcii' osobovogo skladu shhodo zmicnennja zakonnosti i dyscypliny v organah vnutrishnih sprav : dys... kand. juryd. Nauk : 12.00.07 / A. A. Starodubcev ; Un-t vnutr. sprav Ukrai'ny. — H., 1999. — 185 s.
17. Shamraj V. O. Vijs'kovi formuvannja ta vijs'kova sluzhba (organizacijno-pravovi ta upravlins'ki aspekty) : monografija / V. O. Shamraj. — K. : KVIC, 1998. — 226 s.
18. Jarmysh O. N. Derzhavne budivnyctvo ta misceve samovrjaduvannja v Ukrai'ni : pidruchnyk / O. N. Jarmysh, V. O. Ser'ogin. — H. : NUVSU, 2002. — 182 s.
19. Bel'skij K. S. O funkcijah ispolnitel'noj vlasti / K. S. Bel'skij // Gosudarstvo i pravo. — 1997. — № 3. — S. 14.
20. Novyj slovnyk ukrai'ns'koi' movy : [u tr'oh tomah] / [ukladachi V. Jaremenko, O. Slipushko]. — K. : Akonit, 2008. — T. 3 : P–Ja. — 862 s.
21. Bol'shoj juridicheskij slovar' ; pod red. A. Ja. Suhareva, V. D. Zor'kina, V. E. Krutskih. — M. : INFRA-M, 1998. — 657 s.
22. Pysarenko V. V. Administratyvno-pravovyj status Derzhavnoi' sluzhby borot'by z ekonomichnoju zlochynnistju / V. V. Pysarenko// Pravo i bezpeka. — 2010. — № 5 (37) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2010_5/PB-5/PB-5_35.pdf.
23. Teorija derzhavy ta prava : [pidruchnyk] / [za vymogamy kredytno-modul'noi' systemy navchannja] / Je. O. Gida, Je. V. Biloz'orov, A. M. Zaval'nyj ta in.; za zag. red. Je. O. Gidy. — K. : FOP O. S. Lipkan, 2011. — 576 s.
24. Pro oboronu Ukrai'ny : Zakon Ukrai'ny vid 6 grudnja 1991 r. № 1932-XII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1992. — № 9. — St. 106 (iz zminamy ta dopovnennjamy).
25. Pro osnovy nacional'noi' bezpeky Ukrai'ny : Zakon Ukrai'ny vid 19 chervnja 2003 r. № 964-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2003. — № 39. — St. 351 (iz zminamy ta dopovnennjamy).
26. Pro demokratychnyj cyvil'nyj kontrol' nad vojennoju organizacijeu i pravoohoronnyj organamy derzhavy : Zakon Ukrai'ny vid 19 chervnja 2003 r. // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2003. — № 46. — St. 366 (iz zminamy ta dopovnennjamy).
27. Krupchan O. Kompetencija central'nyh organiv vykonavchoi' vlady / O. Krupchan // Visnyk Akad. pravov. nauk Ukrai'ny. — 2002. — № 2 (29). — S. 48–59.

УДК 366.6

МИКИТЕНКО Людмила,

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права КНТЕУ

ПАРАДИГМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА СПОЖИВАЧА НА ІНФОРМАЦІЮ

Проведено комплексне дослідження реалізації права споживача на отримання інформації про продукцію на підставі аналізу споживчого законодавства України. Досліджено кваліфікаційні ознаки понять «необхідна, доступна, достовірна, своєчасна інформація про продукцію», а також виокремлено загальні обов'язки продавця (виробника, виконавця) щодо надання інформації про продукцію споживачеві.

Ключові слова: споживач, право споживача, інформація про продукцію, необхідна, доступна, достовірна та своєчасна інформація.

Микитенко Л. Парадигма обеспечения права потребителя на информацию. Проведено комплексное исследование реализации права потребителя на получение информации о продукции на основании анализа потребительского законодательства Украины. Исследованы квалификационные признаки понятия «необходимая, доступная, достоверная, своевременная информация о продукции», а также выделены общие обязанности продавца (изготовителя, исполнителя) о предоставлении информации о продукции потребителю.

Ключевые слова: потребитель; право потребителя; информация о продукции; необходимая, доступная, достоверная, своевременная информация.

Постановка проблеми. Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору, а також про її виробника (виконавця, продавця). Головним завданням надання такої інформації про продукцію є забезпечення її компетентного вибору. Виробник (виконавець, продавець) сам має визначити її потрібний обсяг, пам'ятаючи про свою відповідальність за неповноту наданої інформації відповідно до законодавства. Проте ані в Законі України «Про захист прав споживачів», ані на практиці немає єдиної інтерпретації поняття «необхідна, доступна, достовірна та своєчасна інформація», що, безперечно, негативно впливає на захист інтересів споживачів, позаяк проблематично трактувати невизначені

правові ознаки такої інформації. Саме тому постає питання парадигми права споживача на отримання інформації про продукцію через недосконалість визначення цієї правової категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням реалізації прав споживачів присвячено наукові праці Л. М. Іваненко, О. М. Язвінської [1], І. В. Шебулдаєва [2], І. О. Дудли [3], М. І. Хавронюк, М. І. Мельник [4], Т. В. Меланчук [5], що обумовлено об'єктивними факторами, зокрема нагальністю проблем, які виникають при застосуванні законодавства про захист прав споживачів. Проблеми його актуальності особливо детально порушували науковці у процесі підготовки та розгляду проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» [6]. Багато слушних ідей виклали учасники Міжнародної науково-практичної конференції «Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів», проведеної у листопаді 2015 р., заради удосконалення системи захисту прав споживачів в Україні та правових шляхів їх реалізації [7]. Варто зазначити, що головні дослідження присвячено переважно аналізу чинного законодавства, окремим правовим проблемам, а питанню використання правових дефініцій у Законі України «Про захист прав споживачів» приділено незначну увагу.

Метою цієї статті є кореляційний аналіз поняття «необхідна, доступна, достовірна та своєчасна інформація» про продукцію, а також надання рекомендацій щодо вдосконалення законодавства із захисту прав споживачів.

Для досягнення поставленої мети головну увагу зосереджено на вирішенні таких завдань:

- проаналізувати теоретичні та практичні аспекти щодо реалізації прав споживачів на інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);
- визначити правові наслідки ненадання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації або поширення недостовірної інформації;
- сформулювати висновки та пропозиції щодо вдосконалення споживчого законодавства.

Матеріали та методи. Аналіз норм чинного споживчого законодавства проведено за допомогою формально-логічного методу (аналіз, синтез, аналогія, узагальнення, індукція, дедукція), що дозволило виявити неточності, суперечності і прогалини, які наявні у законодавстві України із захисту прав споживачів, щодо надання інформації. Метод соціологічного дослідження застосовано у характеристиці шляхів забезпечення належного захисту прав споживачів, установлення законодавчих гарантій захисту прав споживачів.

Результати дослідження. Право на отримання інформації є одним із основоположних прав людини і громадянина, особистим природним правом кожного, у тому числі й споживача. Відповідно

до статті 50 Конституції України «...кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена»[8].

Проголошення Конституцією України права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на інформацію про якість продукції зобов'язує державу, органи місцевого самоврядування створити організаційно-правові, соціально-економічні та примусово-владні гарантії забезпечення цього права. Водночас усі громадяни та юридичні особи зобов'язані дотримувати встановлені щодо цього права правила. Стаття 22 Конституції містить дуже важливе положення про те, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав. Отже, держава встановила певні гарантії, й усі закони та інші нормативно-правові акти мають відповідати наведеній конституційній нормі.

Право громадянина на безпечне для життя довкілля і на інформацію про якість товарів зазвичай є соціально-економічним правом, позаяк його реалізація можлива насамперед завдяки відповідному рівню матеріального виробництва та соціальних відносин у суспільстві. Наведену конституційну норму аж ніяк не можна розглядати як таку, що зобов'язує державу забезпечити громадянина якісними товарами. Держава бере на себе обов'язок встановлювати для виробників певні вимоги щодо якості товарів та зобов'язати виробників, продавців надавати громадянам всю інформацію щодо ступеня корисних та решти властивостей запропонованої споживачам продукції. Це вона робить шляхом прийняття відповідних законів, створення спеціальних органів контролю за якістю продукції та захисту прав споживачів тощо.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про інформацію» інформація – це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За змістом її поділяють на такі види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; інші види інформації [9].

Відповідно до статті 14 Закону України «Про інформацію» інформація про товар (роботу, послугу) – це відомості та/або дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги). Інформація про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини не може бути віднесена до інформації з обмеженим доступом. Правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) визначається законами України про захист прав споживачів, про рекламу, іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [9].

Згідно зі статтею 15 Закону України «Про захист прав споживачів» споживач має право на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про продукцію, що забезпечує можливість її свідомого і компетентного вибору. Інформація має бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги) [10]. Майже таке саме формулювання права споживача на отримання інформації визначає і Цивільний кодекс України (далі – ЦК). У статті 700 ЦК зазначається, що «...продавець зобов'язаний надати покупцеві необхідну і достовірну інформацію про товар, що пропонується до продажу. Інформація має відповідати вимогам закону та правилам роздрібно́ї торгівлі щодо її змісту і способів надання» [11].

Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, що її реалізують на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця). Проте ані ЦК, ані Закон України «Про захист прав споживачів» не визначає, яку саме інформацію вважають необхідною, яку достовірною, доступною, а яку – своєчасною. Хоча стаття 1 Закону України «Про захист прав споживачів» тлумачить самі поняття, але вона не роз'яснює їх конкретно споживачу.

Зважаючи на те, що споживачі – непрофесіонали у комерційній сфері, не мають спеціальних знань, що допомагають їм зробити компетентний вибір продукції, постає потреба законодавчого тлумачення таких понять, як «необхідна інформація», «доступна інформація», «достовірна інформація» та «своєчасна інформація» про продукцію.

Зосередивши увагу на наукових дослідженнях щодо захисту прав споживачів, висновуємо, що здебільшого вчені у наукових розробках із цієї проблематики так чи так визнають одним із пріоритетних прав споживачів право на інформацію про продукцію. Учені М. І. Хавронюк та М. І. Мельник визначають це право в системі прав споживача, що зобов'язують до вчинення певних дій продавцем [4, с. 338–353].

Досліджуване право І. О. Дудла виокремлює з-поміж прав, що їх реалізують у відносинах з підприємствами торгівлі та сфери послуг [3, с. 23].

Інформацію про товар Т. В. Меланчук визначає як складову права споживача на належну якість продукції [5, с. 75].

Право споживача на інформацію про продукцію належить до основних його прав, крім яких споживачі мають й інші права, що в юридичній літературі названі спеціальними [1, с. 248–249; 2, с. 17].

Вчені виокремлюють право споживача на інформацію про продукцію, але не акцентують уваги на правових ознаках інформації про продукцію. З огляду на це, автор вважає за доцільне проаналізувати зміст понять «необхідна», «доступна», «достовірна» та «своєчасна» інформація про продукцію.

Необхідна інформація. Під терміном «необхідна інформація про продукцію» розуміють її повноту. Законодавство стверджує, що у споживача немає достатніх знань про продукцію, яку він бажає придбати. Продавець (виробник, виконавець) має бути професіоналом, який має знати про продукцію все – від складу до утилізації. Тому саме продавець має надати споживачеві інформацію в такому обсязі, щоб той чітко знав про властивості продукції, її якість, безпечність, правила користування та міг завдяки цим відомостям зробити компетентний вибір потрібної і придатної для себе продукції.

Наявність у споживача права вимагати надання зазначеної інформації означає одночасно обов'язок продавця надати її. Невиконання цього обов'язку передбачає відповідальність винних осіб на підставі норм законодавства. Закон встановлює, що головним завданням надання інформації про продукцію є забезпечення її компетентного вибору. Компетентність вибору забезпечують наданням інформації про призначення продукції, її якість, умови використання, гарантії тощо. Виробник, виконавець або продавець сам мусить визначати потрібний обсяг цієї інформації, пам'ятаючи про свою відповідальність за неповноту наданої інформації відповідно до законодавства. Зважаючи на це, «необхідною інформацією про продукцію» слід вважати інформацію в повному обсязі, яка дасть змогу споживачеві оцінити потребу придбання продукції, її властивість, якість, безпеку, правила використання і зберігання, зробити правильний і належний вибір продукції, а далі використовувати її за призначенням без допомоги професіоналів. Необхідна інформація має бути достатньою для розуміння і прийняття рішень кожним споживачем. Неповна інформація може призвести до помилкового висновку або рішення.

Доступна форма. Для задоволення своїх особистих потреб споживачі мають право на отримання інформації в доступній формі. Способи доведення інформації до споживача визначає специфіка окремих сфер обслуговування, але вона має бути наочною та доступною. Закон України «Про захист прав споживачів» передбачає, що інформацію споживачеві мають надавати згідно із законодавством про мови, тобто державною мовою (п. 3 ст. 26 Закону України «Про засади державної мовної політики»).

Доступна форма інформації передбачає її зрозумілість з боку споживача. Зрозумілість – це така подача інформації, яка дає змогу користувачам сприймати її значення. Але це аж ніяк не означає, що користувачі можуть правильно зрозуміти її зміст без необхідних базових знань. Тож інформацією у вигляді складних понять, що є корисною для прийняття компетентних рішень, не мають нехтувати через складність розуміння її окремими споживачами. З огляду на зазначене, до Закону України «Про захист прав споживачів» варто ввести поняття «*доступна інформація*» такого змісту: «...це інформація, що надається споживачеві державною мовою письмово та/або усно шляхом демонстру-

вання використання продукції і яка дає змогу споживачеві сприймати інформацію про продукцію, її призначення та порядок використання».

Достовірна інформація. За законодавством споживач має право отримати достовірну інформацію про продукцію. Достовірність інформації – це властивість, яка визначає ступінь об’єктивного, точного відображення подій, фактів, що мали місце. Достовірність як об’єктивність, вірогідність інформації Закон України «Про інформацію» називає одним із головних принципів інформаційних відносин у суспільстві, державі. Достовірність інформації поряд із дотриманням решти вимог до її якісних властивостей, вироблених інформаційною теорією і практикою (повнота, доступність, своєчасність, регулярність, комплексність тощо), є чинником, що сприяє реалізації права на інформацію.

Достовірність (надійність) означає, що інформація не містить помилок та упереджених суджень. Її визначають: правдивим відображенням, превалюванням суті над формою, нейтральністю, обачністю, повнотою. Інформація, що її надають споживачеві, має правдиво відображати всі особливості і компоненти продукції за звичайних умов її використання, зберігання, транспортування, виготовлення та утилізації, через що споживачеві надають гарантію її безпечного використання. Під терміном «достовірна інформація» слід розуміти об’єктивну, точну відповідність відомостей про продукцію фактичній дійсності, тобто повну відповідність справжнім властивостям продукції.

Своєчасна інформація. Стаття 15 Закону України «Про захист прав споживачів» визначає, що інформація має бути надана споживачеві до придбання ним товару чи замовлення роботи (послуги) [3]. За загальним правилом своєчасність вимірюється відтинком часу між моментом, коли відбувається будь-яка подія, і моментом, коли вона знаходить реальне відображення.

Наприклад, у деяких ситуаціях споживачеві потрібні години або навіть дні, щоб оволодіти новою продукцією. Загалом своєчасна інформація скорочує невизначеність і допомагає вчасно виявляти проблеми вибору продукції, що зменшує потребу в запасах і сприяє прийняттю надійніших рішень. Для розуміння права споживача на отримання інформації своєчасно доречно було б надати роз’яснення цього терміна у статті 1 Закону України «Про захист прав споживачів», а саме: *своєчасна інформація* – це необхідна інформація, яка надана споживачеві до придбання ним продукції або за першою вимогою споживача і допомагає йому вчасно, до моменту укладання угоди, переконатися в доцільності придбання продукції та компетентного її вибору.

Звертаємо увагу на те, що у разі виявлення фактів реалізації продукції, яка не містить необхідної, доступної, достовірної, своєчасної інформації, до винних осіб застосовують адміністративні санкції. Пункт 5 статті 21 Закону України «Про захист прав споживачів» зазначає, що у випадку порушень прав споживачів, які можуть бути встановлені та доведені з огляду на відповідні положення законодавства у сфері

захисту прав споживачів, права споживача вважають у будь-якому разі порушеними, якщо будь-як обмежено право споживача на одержання необхідної, доступної, достовірної та своєчасної інформації про відповідну продукцію [3]. Окрім того, у разі виявлення фактів реалізації продукції, яка не містить необхідної, доступної, достовірної, своєчасної інформації та на яку немає відповідних документів, або продукції з простроченим строком придатності, органи влади у сфері захисту прав споживачів мають право тимчасово зупинити реалізацію продукції до надання інформації, супровідних документів або припинити її реалізацію (п. 4 ст. 28 Закону України «Про захист прав споживачів»).

Стаття 156-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначає, що відмова працівника торгівлі, громадського харчування та сфери послуг і громадян, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях, у наданні громадянам-споживачам необхідної доступної та достовірної інформації про товари (роботи, послуги), у навчанні безпечного та правильного їх використання, а так само обмеження прав громадян-споживачів на перевірку якості, комплектності, ваги та ціни придбаних товарів – тягнуть за собою накладання штрафу від одного до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відмова особами, зазначеними у частині першій цієї статті, громадянину-споживачу в реалізації його права в разі придбання ним товару неналежної якості – тягне за собою накладення штрафу від одного до вісімнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [13].

Законодавство передбачає порядок спростування інформації, яка не відповідає дійсності, відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої її поширенням (п. 2 ст. 21, п. 7 ст. 23 Закону України «Про захист прав споживачів», ст. 156-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення) [13].

Висновки. У дослідженні сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання відносин у цій сфері, суть яких полягає у розширенні змісту поняття «необхідна, доступна, достовірна, своєчасна інформація про продукцію». З огляду на це, автор вважає за доцільне доповнити статтю 1 Закону України «Про захист прав споживачів» роз'ясненням значення терміна «необхідна, доступна, достовірна та своєчасна інформація про продукцію».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іваненко Л. М. Захист прав споживачів : підручник / Л. М. Іваненко, О. М. Язвінська — Київ : Юрінком Інтер, 2014. — 496 с.
2. Шебулдаєва І. В. Основи споживчих знань : навч. посіб. / І. В. Шебулдаєва — К. : Знання, 2000. — 180 с.
3. Дудла І. О. Захист прав споживачів : навч. посіб. / І. О. Дудла. — К. : Центр учб. літ-ри, 2007. — 448 с.
4. Хавронюк Н. И. Законодательство Украины о торговле : в 3 ч. / Н. И. Хавронюк, Н. И. Мельник. — К. : Блиц-Информ, 1997. — Ч. 2. — 512 с.

5. Меланчук Т. В. Інформація про товар як складова права споживача на належну якість продукції / Т. В. Меланчук // Прав. вісн. Україн. акад. банків. справи. — 2009. — № 1. — С. 74–79.
6. Микитенко Л. А. Правове значення захисту прав споживачів в системі розгляду проекту Закону України «Про внутрішню торгівлю» / Л. А. Микитенко // Вісн. госп. суд-ва. — 2011. — № 6. — С. 5–18.
7. Микитенко Л. А. Правові проблеми захисту прав споживачів в Україні, та шляхи їх реалізації / Л. А. Микитенко // Юридична наука та практика: виклики сучасних євроінтеграційних процесів : міжнародна науково-практична конференція, 27–28 листопада 2015 р. — Paneuropiska vysoka skola, Fakulta prava, Bratislava. — С. 20.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
9. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
10. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-12 // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1991. — № 30. — Ст. 379.
11. Цивільний кодекс України : Закон, Кодекс від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
12. Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон, Кодекс від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2016.

Mykytenko L. Paradigm of ensuring consumer rights to information.

Background. Consumers that purchase, order or use products that are sold in Ukraine, to meet their personal needs have a right to necessary, accessible, accurate and timely information about the product, its quantity, quality, range, that enables conscious and competent choice, and about its manufacturer (performer, seller). Producer (performer, seller) alone must determine the right amount of information, mindful of its responsibility for the incomplete information provided by law. However, in the current legislation Ukraine there is no single interpretation of the term «necessary, accessible, accurate and timely information», which has certainly a negative impact on consumer protection, as it's difficult to interpret ambiguous law nature of such information. That is why arises the issue of paradigm of consumer right to obtain information about products due to imperfect legal definition of this category. The right to information guarantees the customer complete, accessible, accurate and timely information about the products. Clarification of the definitions in legislation will allow consumers to fully exercise their right to receive information about products.

The aim of this article is the correlation analysis of the concept of «necessary, accessible, accurate and timely information» about the products and provide recommendations on improvement of legislation of consumer protection.

Materials and methods. Analysis of the current consumer legislation was conducted using formal and logical method that made it possible to detect discrepancies, contradictions and gaps currently existing in Ukraine's legislation to protect consumer rights to information. The method of sociological research was applied in the characteristics of the ways to ensure adequate consumer protection, establishing laws to protect consumer rights.

Results. The right of citizens to information about the quality of goods is the social and economic rights, its implementation is possible primarily through an appropriate level of material production and social relations in society. The state takes the responsibility to establish for manufacturers specific requirements for the quality of goods

and oblige producers and sellers to provide citizens with all the information about the extent of useful and other properties of the products offered to consumers. It exercises it through appropriate laws and the creation of special control over product quality and consumer protection and so on.

Consumers that purchase, order or use products that are sold in Ukraine, to meet their personal needs have a right to necessary, accessible, accurate and timely information about the product, its quantity, quality, range, and its manufacturer (performer, seller). Given the fact that consumers aren't professionals in the commercial sphere and don't have special knowledge that can help them make a competent choice of products, there is a need for interpretation of the law concepts such as the «necessary information», «accessible information», «accurate information» and «timely information» about the products.

Conclusion. *In this study improvements to the legal regulation of relations in this field, the essence of which is specifying definition «necessary, accessible, accurate and timely information about products» were suggested. Given this, it is useful to supplement Article 1 of the Law of Ukraine «On Consumer Rights Protection» with clarification of the meaning of «necessary, accessible, accurate and timely information about the product».*

Keywords: consumer; consumer rights; product information; necessary, accessible, accurate and timely information.

REFERENCES

1. Ivanenko L. M. Zahyst prav spozhyvachiv : pidruchnyk / L. M. Ivanenko, O. M. Jazvins'ka — Kyi'v : Jurinkom Inter, 2014. — 496 s.
2. Shebuldajeva I. V. Osnovy spozhyvchyh znan' : navch. posib. / I. V. Shebuldajeva — K. : Znannja, 2000. — 180 s.
3. Dudla I. O. Zahyst prav spozhyvachiv : navchal'nyj posibnyk / I. O. Dudla. — K. : Centr uchb. lit-ry, 2007. — 448 s.
4. Havronjuk N. I. Zakonodatel'stvo Ukrainy o tovgovle : v 3 ch. / N. I. Havronjuk, N. I. Mel'nik. — K. : Blic-Inform, 1997. — Ch. 2. — 512 s.
5. Melanchuk T. V. Informacija pro tovar jak skladova prava spozhyvacha na nalezhnu jakist' produkcii' / T. V. Melanchuk // Prav. visn. Ukrai'n. akad. bankiv. spravy. — 2009. — № 1. — S. 74–79.
6. Mykytenko L. A. Pravove znachennja zahystu prav spozhyvachiv v systemi rozgljadu proektu Zakonu Ukrai'ny «Pro vnutrishnju tovgivlju» / L. A. Mykytenko // Visn. gosp. sud-va. — 2011. — № 6. — S. 5–18.
7. Mykytenko L. A. Pravovi problemy zahystu prav spozhyvachiv v Ukrai'ni, ta shljahy i'h realizacii' / L. A. Mykytenko // Jurydychna nauka ta praktyka: vyklyky suchasnyh jevointegracijnyh procesiv : mizhnarodna naukovo-praktychna konferencija, 27–28 lystopada 2015 r. — Paneuropska vysoka skola, Fakulta prava, Bratislava. — S. 20.
8. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1996. — № 30. — St. 141.
9. Pro informaciju : Zakon Ukrai'ny vid 2 zhovtnja 1992 r. № 2657-XII // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1992. — № 48. — St. 650.
10. Pro zahyst prav spozhyvachiv : Zakon Ukrai'ny vid 12 travnja 1991 r. № 1023-12 // Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR. — 1991. — № 30. — St. 379.
11. Cyvil'nyj kodeks Ukrai'ny : Zakon, Kodeks vid 16 sichnja 2003 r. № 435-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2003. — № 40. — St. 356.
12. Pro zasady derzhavnoi' movnoi' polityky : Zakon Ukrai'ny vid 3 lypnja 2012 r. № 5029-VI // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2013. — № 23. — St. 218.
13. Kodeks Ukrai'ny pro administratyvni pravoporushennja : Zakon, Kodeks vid 7 grudnja 1984 r. № 8073-X // Vidomosti Verhovnoi' Rady URSR. — 1984. — № 51. — St. 1122.

УДК 336.22:347.73

СУДАРЕНКО Олена,

к. ю. н., доцент кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права КНТЕУ

ПОДАТОК – КАТЕГОРІЯ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Розглянуто податок як категорію фінансового права, визначено принципи, на яких він базується. Досліджено ознаки, які дають змогу відмежувати податок від інших обов'язкових платежів до публічних фондів.

Ключові слова: податок, обов'язковий платіж, безумовний платіж, регулярний грошовий платіж, податковий обов'язок.

Сударенко Е. Налог – категория финансового права. Рассмотрен налог в качестве категории финансового права, определены принципы, на которых он основан. Исследованы признаки, позволяющие отделить налог от других обязательных платежей в публичные фонды.

Ключевые слова: налог, обязательный платеж, безусловный платеж, регулярный денежный платеж, налоговая обязанность.

Постановка проблеми. Розвиток та зміцнення української держави, залучення її до європейських та світових інтеграційних процесів, ствердження власного шляху розвитку невіддільно пов'язують з реформуванням фінансової системи загалом та системи публічних доходів держави, удосконаленням їх правового регулювання та досягненням ними відповідності сучасним тенденціям правового розвитку та міжнародним стандартам у цій сфері.

До прийняття Податкового кодексу України (далі – ПК України) у визначенні категорії «податок» зазначали, що податок є джерелом формування бюджету та державних цільових фондів-коштів, зосереджували увагу на примусовій ознаці податків. Проте демократизація українського суспільства останніх десятиріч спонукала до того, що суб'єкти податкових правовідносин більш активно виконують суспільні обов'язки. У ПК України використовують уже не словосполучення «стягнення податків і зборів», а термін «справляння», що передбачає як добровільну сплату, так і примусове стягнення податків і зборів.

Також потребує наукового дослідження категорія «податковий обов'язок». Отже, зміни, які відбуваються в економічній, і зокрема

фінансовій сфері, потребують концептуального перегляду основних категорій та понять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Податок як категорія фінансового права був предметом дослідження представників багатьох поколінь зарубіжних та українських науковців. Серед останніх досліджень цієї категорії можемо виділити роботи Л. К. Воронової [1], Н. Н. Злобіна [2], М. П. Кучерявенка [3–5], Н. Ю. Пришви [6; 7], О. П. Орлюк [8], А. М. Соколовської [9], Юре Шимовича [10]. Проте головні дослідження цієї категорії були зроблені до прийняття ПК України.

Наразі в Україні є нагальна потреба в ґрунтовних наукових дослідженнях, присвячених правовій природі податків, виокремленню ознак, які відмежовують їх від інших обов'язкових платежів до публічних фондів-коштів, зокрема єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Цим і обумовлена актуальність теми наукової статті.

Мета статті – дослідити різноманітні підходи до визначення поняття та рис (ознак) податку як категорії фінансового права, визначити принципи, на яких базується податок, запропонувати шляхи вдосконалення законодавства у зазначеній сфері.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становить сукупність філософських, загальнонаукових та спеціальних підходів, принципів та методів наукового пізнання. Зокрема, у процесі дослідження використано діалектичний, формально-догматичний, порівняльно-правовий методи, а також метод структурного та системного аналізу.

На підставі реального пізнання, особистого спостереження, обробки публікацій досліджено певні аспекти ознак податків та принципів, на яких базується податок. Головні положення та висновки дослідження ґрунтуються на аналізі вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, законодавчих актах.

Результати дослідження. На сьогодні наука фінансового права виробила визначення податку як обов'язкового, індивідуально безоплатного платежу до бюджетів, що сплачують фізичні та юридичні особи в порядку та у строки, визначенні в податковому законі [6, с. 17–18; 8, с. 373]. Слід зазначити, що деякі представники науки фінансового права у визначенні податку звертають увагу також на «форму забезпеченого державним примусом законного відчуження коштів», що аж ніяк не унеможливує добровільності виконання обов'язку щодо сплати податку [1, с. 210; 2, с. 223; 4, с. 119; 9, с. 34].

Крім того, існують випадки, коли саме громадяни є ініціаторами запровадження податків. Наприклад, 2009 р. заможні громадяни Німеччини звернулися до парламенту з проханням запровадити податок на багатство, якщо вартість статку становить понад 500 тис. євро. Перші два роки з дня запровадження зазначений податок доцільно сплачувати за ставкою 5 %, далі – 1 %. Слід зазначити, що відповідний

податок вже існував у Німеччині, проте 1997 р. Федеративний конституційний суд Німеччини визнав його таким, що суперечить Основному закону ФРН, позаяк податки для всіх громадян мають бути співмірними [11; 12].

Відповідний законопроект щодо запровадження податку на багатство, який отримав назву «податок Баффета», було подано до конгресу США. Там податок на багатство запропоновано встановити за ставкою 30 %, у разі якщо вартість майна від 1 млн до 10 млн доларів, та 35 %, якщо вартість майна становить понад 10 млн доларів [13]. Відповідні тенденції зберігаються і 2016 р. [14].

Досліджуючи правову природу податку, також слід звернути увагу, що податкові форми взаємовідносин суспільства з державою мають різні назви [7, с. 335]. У Німеччині вчені розглядають податок як підтримку, що надає держава своїм громадянам (*steuer* – підтримка), у Великій Британії податок зветься зобов'язанням (*duty* – борг), у США – податком (*tax* – такса), у Франції – обов'язковий платіж (*impt*) [7, с. 335].

В Україні законодавче визначення податку містить пункт 6.1 статті 6 ПК України: податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, що справляється з платників податку відповідно до Податкового кодексу [15]. Тож такі риси податку, як обов'язковість, безумовність, встановлення винятково податковим законом та адресність до бюджету, відображені у цьому визначенні.

До ознак податку, які відмежовують його від решти обов'язкових платежів, належать: обов'язковість, законодавча форма встановлення податку, індивідуальна безоплатність, безумовність, безповоротність, брак цільового призначення, адресність до бюджету, регулярність. При сплаті податку відбувається перехід права власності, повного господарського відання чи оперативного управління на суму сплачених коштів [1, с. 210; 2, с. 217–223; 4, с. 119–123; 6, с. 19–23; 8, с. 373; 16, с. 9–11; 17, с. 28–37].

Водночас можна виокремити й інші риси, характерні для податків. Учений Юре Шимович, досліджуючи податок як найважливіший об'єкт податкового права, що відрізняє його від інших примусових вилучень, визначає податок як вилучення: державне; примусове; одностороннє (держава не питає згоди при встановленні); індивідуально-безоплатне; виключно до бюджету; планове; нецільове; безповоротне; грошове; яке породжує взаємні права та обов'язки особи, яка стягує, та особи, з якої стягують; систематичне; яке існує у формі закону; правообмежуюче; об'єкт оподаткування різноманітний [10, с. 196].

Визначаючи ознаки податків, О. П. Орлюк виділяє серед іншого такі риси, як: соціальна обумовленість, базування на принципах загальності, рівності, співмірності, регулярності, рівномірності, публічний характер платежу [8, с. 373]. Безумовно, податок – це платіж, що має публічний характер, який спрямовують на задоволення потреб всієї

держави, на виконання її завдань та функцій, а також функцій органів місцевого самоврядування. Щодо інших двох рис, то їх слід віднести до принципів справляння обов'язкових платежів, а не рис, які відмежовують податок від інших обов'язкових платежів.

Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, який не входить до системи оподаткування України, справляється на засадах:

- загальності (його сплачують роботодавці, самозайняті особи тощо);
- рівності (законом чітко визначено обов'язок щодо сплати для усіх платників);
- співмірності (за загальним правилом, сплата єдиного соціального внеску є співмірна тим доходам, з яких він сплачується);
- регулярності (чітко визначено механізм сплати єдиного соціального внеску);
- рівномірності та соціальної обумовленості (для підприємств, які працевлаштовують інвалідів, залежно від певних юридичних підстав, передбачено знижену ставку – 8,41 %; 5,5 %; 5,3 %) [18, п.п. 13, 14 ст. 8].

Єдиний соціальний внесок справляється: «...з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування» [18, п. 2 ч. 1 ст. 1].

Однією з найбільш характерних рис податку є його обов'язковість. Обов'язок щодо сплати податків відображено на рівні Конституції України. Згідно зі статтею 67 Конституції України кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом [19]. У разі невиконання чи неналежного виконання платником податків зазначеного обов'язку шляхом добровільної сплати податку держава буде застосовувати усі належні їй засоби та прийоми для забезпечення примусового виконання зазначеного обов'язку. Водночас така риса, як обов'язковість є характерною також і для збору. Обов'язковий характер податку, як справедливо зазначає М. П. Кучерявенко, полягає також у першочерговості зарахування коштів, які надходять від податків та зборів, до бюджетів [3, с. 90].

Відповідно до підпункту 168.1.5 пункту 168.1 статті 168 ПК України, якщо оподатковуваний дохід нараховується податковим агентом, але не виплачується (не надається) платнику податку, то податок, який підлягає утриманню з такого нарахованого доходу, підлягає перерахуванню до бюджету податковим агентом у строки, встановлені для місячного податкового періоду.

На рівні Конституції України визначено також обов'язок щодо подання декларацій до податкових інспекцій. Тож можна стверджувати, що платники податків несуть обов'язок щодо сплати податків та подання податкових декларацій. Згідно зі статтею 36 ПК України податковим обов'язком визнають податковий обов'язок платника

податку обчислити, задекларувати та/або сплатити суму податку та збору в порядку і строки визначені законом. Проте тут постає питання, чи правомірно застосовувати фінансові штрафи за порушення встановленого порядку взяття на облік (реєстрацію) у контролюючих органах (ст. 117 ПК України), якщо обов'язок щодо обліку (реєстрації) не включено до податкового обов'язку? Про обов'язок щодо податкового обліку зазначено у Главі 6 ПК України. Згідно з пунктом 63.2 статті 63 ПК України взяттю на податковий облік або (реєстрації) у контролюючому органі підлягають всі платники податків. Також конкретизують обов'язок щодо сплати того або того податку чи збору, а також реєстрації або взяттю на облік за місцем розташування (реєстрації) рухомого та нерухомого майна, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням або через які проводиться діяльність (неосновне місце обліку).

Більш повно податковий обов'язок розкриває М. П. Кучерявенко, який зазначає, що податковий обов'язок становлять три групи обов'язків: щодо обліку; нарахування і сплати; щодо декларування (звітності) [3, с. 145; 4, с. 145; 5, с. 161].

На конституційному рівні визначено ще одну рису, притаманну податкам, зокрема: встановлення податків та зборів виключно законом [19, ч. 1 ст. 67, п. 1 ч. 2 ст. 92]. Зазначене конституційне положення конкретизують норми ПК України. Відповідно до пункту 9.4 статті 9 та пункту 10.4 статті 10 ПК України заборонено установа загальнодержавних та місцевих податків і зборів, які не входять до податкової системи України. Податки та збори в Україні, та пільги їх платникам встановлюють Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, сільські, селищні, міські ради і ради об'єднаних територіальних громад, створених згідно із законом та перспективним планом формування територій громад у межах їх повноважень [15, п. 4.4. ст. 4, п. 8.3 ст. 8; 19, ст. 143]. При встановленні податків уповноважені органи мають визначити на законодавчому рівні усі обов'язкові елементи податку [15, пп. 4.1.11 п. 4.1. ст. 4, п. 7.4 ст. 7]. Загальнодержавні та місцеві податки і збори, справляння яких не передбачено ПК України, сплаті не підлягають [15, п. 4.2. ст. 4]. А значить, будь-які питання щодо оподаткування регулює винятково ПК України і не можуть встановлювати або змінювати інші закони України, а також інші акти органів державної влади та управління.

Законодавча форма встановлення податків, на думку автора, передбачає також потребу у додержанні порядку набрання чинності податковими законами.

Серед принципів податкового законодавства визначено принцип стабільності [15, пп. 4.1.9 п. 4.1 ст. 4]. Суть зазначеного принципу полягає в тому, що зміни до будь-яких елементів юридичного складу податків і зборів не можуть вносити пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти відповідні нові

правила та ставки. Проте зазначеного принципу не додержують, застосовуючи переважно положення частини третьої статті 27 Бюджетного кодексу України, згідно з яким закони України або їх окремі положення, які впливають на показники бюджету (зменшують надходження бюджету та/або збільшують витрати бюджету), приймають: не пізніше 15 липня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку планового бюджетного періоду; а після 15 липня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим [20]. До того ж ця норма не врегульовує питання щодо набрання чинності законами, які збільшують надходження бюджетів від податків.

У Бюджетному кодексі України від 21.06.2001 р. редакція частини третьої статті 27 була іншою, а саме: «Закони України, які впливають на формування доходної та видаткової частини, повинні бути оприлюднені до 15 серпня року, що передує плановому. В іншому разі норми відповідних законів, що впливають на формування доходної та/або видаткової частини бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим» [21]. На думку автора, така норма на сьогодні має бути закріплена і в Бюджетному кодексі України та ПК України (стосовно податків).

Таку рису, як індивідуальна безоплатність податків, М. П. Кучерявенко пояснює як рух коштів від платника податків до бюджету, а також прирівнює до одностороннього характеру його встановлення [3, с. 99; 4, с. 119–123; 5, с. 131].

На думку автора, це дві різні риси, які притаманні податкам. Риса індивідуальної безоплатності пов'язана з браком обов'язку держави щодо надання платникові податків послуг або виконання зустрічних зобов'язань, еквівалентних сплаченим сумах податків. Усі, навіть ті особи, які не сплачують податки, мають змогу одержати безкоштовну освіту. Кошти, які справляють з платників податків у формі податків, держава та органи місцевого самоврядування спрямовують на виконання своїх завдань та функцій, на задоволення публічного інтересу.

Отже, «...маючи ознаку індивідуальної безоплатності, податок наділений суспільною оплатністю» [2, с. 222]. Щодо зборів, інших обов'язкових платежів, то індивідуальна оплатність їм притаманна. Мито сплачують державі за послугу, а збір – за право користування чимось [3, с. 99].

Нееквівалентність податку пов'язана з тим, що фінансові взаємозв'язки між державою і господарюючими суб'єктами та фізичними особами є нееквівалентними, вони виникають як обов'язок дії сторони [1, с. 12]. Саме як обов'язок дії сторони (платника податків) пояснює М. П. Кучерявенко односторонній характер встановлення податку державою. Установлення податків державою та виконання обов'язку щодо сплати податків, визначених державою в односторонньому порядку, – це різні правовідносини.

Щодо такої риси податку як односторонність встановлення податків, то підходи до визначення її суті різняться.

Учений Н. Н. Злобін визначає, що односторонність встановлення податків була і є виключною прерогативою держави, народ не може винести питання щодо податків навіть на референдум [2, с. 217]. Поряд із цим поза увагою автора залишилися інші форми безпосередньої демократії, не заборонені щодо податків: обговорення законопроектів, виявлення громадської думки, протести, акції громадської непокори, загальні збори платників податків тощо.

Односторонність встановлення податків А. М. Соколовська розглядає з позицій ступеня демократичності держави. Вона визначає, що в демократичній державі завдяки демократичним механізмам ухвалення рішень щодо запровадження податків вони перетворюються на добровільне відчуження майна і доходів, що відповідає інтересам суспільства загалом. Одночасно не заперечує практики запровадження деякими державами конституційних заборон щодо проведення референдумів з питань податків [9, с. 34].

Вельми логічним є висновок М. П. Кучерявенка, що думка суспільства може та має бути врахована, проте не лежить в основі формування системи оподаткування [3, с. 99].

В Україні дозволено усі форми безпосередньої демократії за винятком референдуму щодо законопроектів з питань податків та бюджету [19, ст. 74]. Народ України як єдине джерело влади в Україні реалізував дозволені форми безпосередньої демократії під час прийняття ПК України. Саме ПК України містить посилення на те, що норма вилучена без зазначення нормативно-правового акта, на підставі якого було прийняте відповідне рішення (пп. 14.1.167, 14.1.239 п. 14.1 ст. 14, п. 53.2 ст. 53, пп. 56.17.7 п. 56.17 ст. 56, пп. 78.1.6, 78.1.10 п. 78.1 ст. 78 тощо).

Із індивідуальною безоплатністю пов'язані такі риси, як безумовність та безповоротність. Сплата податків відбувається без будь-яких зустрічних умов з боку держави чи органів місцевого самоврядування. Сплата збору передбачає одержання спеціальної вигоди, у тому числі вчинення на користь відповідного платника юридично значимих дій [15, п. 6.2 ст. 6].

Податок – це обов'язковий платіж, який не має цільового призначення, він має абстрактний характер, позаяк збирається державою для задоволення публічного інтересу. Зарахування загальнодержавних та місцевих податків і зборів до відповідних бюджетів здійснюють відповідно до вимог Бюджетного кодексу України [15, п. 9.3 ст. 9 та п. 10.5 ст. 10].

Кошти від сплати податків є винятково джерелом формування бюджетів. Кошти зі сплати податків не можуть бути джерелом формування позабюджетних фондів, а також не можуть акумулюватися на рахунках органів, що контролюють справляння надходжень до бюджету [20, ч. 4 ст. 45, ч. 5 ст. 78]. До позитивних положень ПК України слід віднести те, що на законодавчому рівні закріплено обов'язок

сплати податків виключно до бюджетів, отже, визначено таку ознаку, як адресність податків та зборів до бюджету. Єдиний соціальний внесок є джерелом формування фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти яких не включають до бюджету.

Регулярність сплати податків, як справедливо зазначав В. А. Кашин, належить до суті платежу, а не періодичності його сплати [22, с. 18, 21]. Для більшості податків встановлено квартальну або місячну періодичність сплати податків. Якщо ж взяти податок на спадщину чи дарунки (*inheritance tax, inheritance and gift tax*), то їх сплачують не періодично, проте обов'язково регулярно у разі настання юридичного факту успадкування (дарування) майна. Податок на спадщину та дарунки як окремий обов'язковий платіж справляють у Великобританії, Німеччині, Швеції [23, с. 18–24; 24, с. 61–64; 25, с. 59]. В Україні спадщину та дарунки оподатковують податком на доходи фізичних осіб.

При сплаті податків має місце перехід права власності, повного господарського відання та оперативного управління на частину майна платника податків.

У науковій літературі переважно міститься ознака переходу права власності на майно. Позаяк майно державних підприємств перебуває у державній власності та може бути закріплене за ними на праві господарського відання або оперативного управління, тому правильніше, як зазначають Н. Ю. Пришва, О. П. Орлюк, визначати цю рису податку як перехід права власності, повного господарського відання та оперативного управління [6, с. 20–21; 8, с. 375].

Податок – це грошовий платіж.

Відповідно до статті 35 ПК України сплату податків та зборів в Україні здійснюють у грошовій формі (у готівковій або безготівковій формі) у національній валюті України.

Щодо сплати акцизного податку, то прямо передбачено заборону сплати сум податку шляхом взаємних заліків, зустрічних зобов'язань, векселями та в інших формах, що не передбачають сплати сум такого податку коштами [15, п. 217.4 ст. 217]. Для забезпечення виконання податкового обов'язку зі сплати акцизного податку суб'єкт господарювання, який виробляє алкогольні напої (крім виноматеріалів), до отримання з акцизного складу спирту етилового неденатурованого, призначеного для переробки на алкогольні напої, зобов'язаний подати до податкового органу авальований банком простий вексель (зі строком погашення 90 календарних днів). Якщо ж податковий вексель, строк сплати за яким настав, не погашений, наступний вексель не може бути виданий таким суб'єктом [15, ст. 225].

Висновки. Податок можна визначити як обов'язковий, індивідуально безоплатний та безумовний, регулярний грошовий платіж до державного та/або місцевого бюджетів, що справляється із суб'єктів, які мають податковий обов'язок (платники податків та податкові агенти) в порядку та строки, визначені в Податковому кодексі України.

Податковий обов'язок становлять три групи обов'язків: щодо обліку; нарахування і сплати; щодо декларування (звітності), тому пункт 36.1 статті 36 ПК України слід викласти в редакції:

«36.1. Податковим обов'язком визнається обов'язок платника податку обов'язок щодо обліку (реєстрації), обчислення, декларування та/або сплатити суми податку та збору в порядку і строки, визначені цим Кодексом, законами з питань митної справи».

Також у пункті 15.1 статті 15 ПК України у дефініції «платник податку» слова «обов'язок із сплати податків та зборів» замінити словами «податковий обов'язок».

До принципів, на яких базується податок, належать: законність, загальність, рівність, співмірність, участь народу як єдиного джерела влади у фінансовій діяльності держави.

Для забезпечення принципу стабільності при встановленні та введенні податків, на думку автора, слід внести зміни до Бюджетного кодексу України та ПК України. Зокрема, частину третю статті 27 Бюджетного кодексу слід доповнити новим абзацом такого змісту:

«Закони України, або їх окремі положення, які впливають на формування доходної частини бюджетів, повинні бути офіційно оприлюднені до 30 червня року, що передує плановому. В іншому разі норми відповідних законів, що впливають на формування доходної частини бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим».

У ПК України перше речення підпункту 4.1.9 пункту 4.1 статті 4 викласти в такій редакції: «Закони України, або їх окремі положення, які вносять зміни до податкової системи України та/або будь-яких елементів податків та зборів, які офіційно оприлюднені до 30 червня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку планового бюджетного періоду; а після 30 червня року, що передує плановому, вводяться в дію не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим». Відповідне речення слід включити також до пункту 12-1 статті 12 ПК України, доповнивши відповідну статтю новим пунктом 12.1-1.

Розкриваючи питання щодо суті податку як категорії фінансового права, порушено тільки окрему сферу суспільних відносин. Не менш дискусійними є питання щодо елементів юридичного складу податку, дослідження змісту поняття «податковий облік», принципів податкового законодавства тощо.

Запропоновані висновки можуть слугувати для нових наукових досліджень у зазначеній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронова Л. К. Фінансове право України : Підручник / Л. К. Воронова. — К. : Прецедент ; Моя книга, 2006. — 448 с.

2. Злобин Н. Н. Налог как правовая категория / Н. Н. Злобин // Финансово-правовая доктрина постсоциалистического государства. Международная конференция. Вып. 1. — Черновцы : Рута, 2003. — 360 с.
3. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права. В 6 т. Т. III : Учение о налоге / Н. П. Кучерявенко. — Х. : Легас ; Право, 2005. — 600 с.
4. Кучерявенко М. П. Податкове право України : Академічний курс : Підручник / М.П. Кучерявенко. — К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. — 701 с.
5. Кучерявенко М. П. Податкове право України: підручник / М. П. Кучерявенко. — Х. : Право, 2012. — 528 с.
6. Пришва Н. Ю. Податкове право: навч. посіб. / Н. Ю. Пришва. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 368 с.
7. Фінансова енциклопедія / О. П. Орлюк, Л. К. Воронова, І. Б. Заверуха [та ін.] ; за заг. ред. О. П. Орлюк. — К.: Юрінком Інтер, 2008. — 472 с.
8. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. — К. : Юрінком Інтер, 2010. — 808 с.
9. Соколовська А. М. Основи теорії податків: Навчальний посібник / А. М. Соколовська. — К. : 2010. — 326 с. — С. 34.
10. Юре Шимович. Основные характеристики налоговой системы республики Хорватия // Проблемы финансового права: міжнародна наукова конференція. — К., 1996. — С. 195–220.
11. Немецкие миллионеры попросили увеличить налог на богатство [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rb.ru/article/nemetskie-millionery-poprosili-uvlichit-nalog-na-bogatstvo/6195567.html>.
12. Почему так сложно ввести налог на богатых [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://economics.lb.ua/world/2012/10/14/174367_pochemu_slozhno_vvesti_nalog.html.
13. Воррен Баффет умоляет конгресс США повысить ему налоги [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rbcdaily.ru/world/562949981268244> ; http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/04/130411_ru_s_foreign_press_11april.shtml.
14. Миллионеры Нью-Йорка попросили повысить налоги для богачей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.forumdaily.com/millionery-nyu-jorka-poprosili-povyisit-nalogi-dlya-bogachej>.
15. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI // Голос України. — 2010. — № 229–230.
16. Налоговое право: учебник / под ред. Е. Ю. Грачевой, О. В. Болтиновой. — М. : Проспект, 2012. — 376 с.
17. Податковий кодекс України: постатейний коментар: у 2 ч. / В. В. Білоус, Л. К. Воронова, О. О. Головашевич та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. — Х. : Право, 2011. — Ч. 1. — 704 с.
18. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 8 липня 2010 р. № 2464-VI // Офіц. вісник України. — 2010. — № 61. — Ст. 2108.
19. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 245-к/ВР-96 // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
20. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р. № 2456-VI // Голос України. — 2010. — № 143.
21. Бюджетний кодекс України від 21 червня 2001 р. № 2542-III [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>.
22. Кашин В. А. Международные налоговые соглашения / В. А. Кашин. — М., 1983.

23. Литвиненко Я. Податок на прибуток і прибутковий податок з громадян : зарубіжний досвід та вітчизняна практика / Я. Литвиненко // Вісник законодавства України. — 2001. — № 50.
24. Нідзельська О. Податки Великої Британії / О. Нідзельська // Вісник податкової служби. — 1999. — № 38.
25. Нидзельская О. Налоговая система Швеции / О. Нидзельская // Вестник налоговой службы Украины. — 2000. — № 4. — С. 58–61.

Стаття надійшла до редакції 04.03.2016.

Sudarenko O. Tax as a finance law category.

Background. Democratization of the society of the last decades encourages taxpayers to actively carry out the tax obligation, initiate the introduction of taxes and even pay taxes voluntarily. Prior to the adoption of the Tax Code of Ukraine «tax» had been defined as a source of the budget and state funds, attention was focused on forced feature of tax.

The **aim** of the article is to explore a variety of approaches to the definition and features of tax category as a finance law category, determine tax principles, suggest ways to improve legislation in this area.

Materials and methods. Dialectical, formal and dogmatic, comparative and legal, as well as structural and system analysis methods were used during the study.

Results. The article is devoted to the research of tax as a financial law category, definition of the principles on which it is based. Features that allow separate tax from other mandatory payments to public funds have been considered. Also in the article attention has been paid to the study of such category as «tax obligation». It has been proved that the tax obligation includes three groups of responsibilities: concerning accounting (registration), accrual and payment and declaration (reporting). Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding determination of tax obligation and imposing tax on a taxpayer have been proposed. Special attention has been paid to the principle of participation of the people as the sole source of power in the financial activities of the state and forms of direct democracy that people can implement in taxes. The emphasis is on identifying ways to prevent infringement of the principle of stability provided by the Tax Code of Ukraine.

Conclusion. The result of the study is the author's definition of tax. Amendments to the Budget and Tax Code of Ukraine have been offered.

Keywords: tax, compulsory payment, unconditional payment, regular payment, tax obligation.

REFERENCES

1. Voronova L. K. Finansove pravo Ukrai'ny : Pidruchnyk / L. K. Voronova. — K. : Precedent ; Moja knyga, 2006. — 448 s.
2. Zlobin N. N. Nalog kak pravovaja kategorija / N. N. Zlobin // Finansovo-pravovaja doktrina postsocialisticheskogo gosudarstva. Mezhdunarodnaja konferencija. Vyp. 1. — Chernovcy : Ruta, 2003. — 360 s.
3. Kucherjavenko N. P. Kurs nalogovogo prava. V 6 t. T. III : Uchenie o naloge / N. P. Kucherjavenko. — H. : Legas ; Pravo, 2005. — 600 s.
4. Kucherjavenko M. P. Podatkove pravo Ukrai'ny : Akademichnyj kurs : Pidruchnyk / M. P. Kucherjavenko. — K. : Vseukrai'ns'ka asociacija vydavciv «Pravova jednist'», 2008. — 701 s.
5. Kucherjavenko M. P. Podatkove pravo Ukrai'ny: pidruchnyk / M. P. Kucherjavenko. — H. : Pravo, 2012. — 528 s.

6. Pryshva N. Ju. Podatkove pravo: navch. posib. / N. Ju. Pryshva. — K. : Jurinkom Inter, 2010. — 368 s.
7. Finansova encyklopedija / O. P. Orljuk, L. K. Voronova, I. B. Zaveruha [ta in.] ; za zag. red. O. P. Orljuk. — K. : Jurinkom Inter, 2008. — 472 s.
8. Orljuk O. P. Finansove pravo. Akademichnyj kurs : pidruchnyk / O. P. Orljuk. — K. : Jurinkom Inter, 2010. — 808 s.
9. Sokolovs'ka A. M. Osnovy teorii' podatkov: Navchal'nyj posibnyk / A. M. Sokolovs'ka. — K. : 2010. — 326 s.
10. Jure Shimovich. Osnovnye harakteristiki nalogovoj sistemy respubliki Horvatija // Problemy finansovogo prava: mizhnarodna naukova konferencija. — K., 1996. — S. 195–220.
11. Nemeckie millionery poprosili uvelichit' nalog na bogatstvo [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.rb.ru/article/nemetskie-millionery-poprosili-uvelichit-nalog-na-bogatstvo/6195567.html>.
12. Pochemu tak slozhno vvesti nalog na bogatyh [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: http://economics.lb.ua/world/2012/10/14/174367_pochemu_slozhno_vvesti_nalog.html.
13. Uorren Baffet umoljaet kongress SShA povysit' emu nalogi [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.rbcdaily.ru/world/562949981268244> ; http://www.bbc.co.uk/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/04/130411_ru_s_foreign_press_11april.shtml.
14. Millionery N'ju-Jorka poprosili povysit' nalogi dlja bogachej [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.forumdaily.com/millionery-nyu-jorka-poprosili-povysit-nalogi-dlya-bogachej>.
15. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny vid 2 grudnja 2010 r. № 2755-VI // Golos Ukrai'ny. — 2010. — № 229–230.
16. Nalogovoe pravo: uchebnyk / pod red. E. Ju. Grachevoj, O. V. Boltinovej. — M. : Prospekt, 2012. — 376 s.
17. Podatkovyj kodeks Ukrai'ny: postatejnyj komentar: u 2 ch. / V. V. Bilous, L. K. Voronova, O. O. Golovashevych ta in. ; za red. M. P. Kucherjavenka. — H. : Pravo, 2011. — Ch. 1. — 704 s.
18. Pro zbir ta oblik jedynogo vnesku na zagal'noobov'jazkove derzhavne social'ne strahuvannja : Zakon Ukrai'ny vid 8 lypnja 2010 r. № 2464-VI // Ofic. visnyk Ukrai'ny. — 2010. — № 61. — St. 2108.
19. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 245-k/VR-96 // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1996. — № 30. — St. 141.
20. Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny vid 8 lypnja 2010 r. № 2456-VI // Golos Ukrai'ny. — 2010. — № 143.
21. Bjudzhetnyj kodeks Ukrai'ny vid 21 chervnja 2001 r. № 2542-III [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2542-14>.
22. Kashin V. A. Mezhdunarodnye nalogovye soglashenija / V. A. Kashin. — M., 1983.
23. Lytvynenko Ja. Podatok na prybutok i prybutkovyj podatok z gromadjan : zarubizhnyj dosvid ta vitchyznjana praktyka / Ja. Lytvynenko // Visnyk zakonodavstva Ukrai'ny. — 2001. — № 50.
24. Nidzel's'ka O. Podatky Velykoi' Brytanii' / O. Nidzel's'ka // Visnyk podatkovoi' sluzhby. — 1999. — № 38.
25. Nidzel'skaja O. Nalogovaja sistema Shvecii / O. Nidzel'skaja // Vestnik nalogovoj sluzhby Ukrainy. — 2000. — № 4. — S. 58–61.

УДК 328.185:355(477)

ШАМРАЙ Богдан,

здобувач кафедри правового забезпечення

Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського

АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЗ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ У ВІЙСЬКОВІЙ СФЕРІ

Досліджено гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні та їх реалізацію шляхом запобігання і протидії корупції у військовій сфері. Проаналізовано адміністративно-правову діяльність суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції, і правові норми, що їх містить Конституція України та інші нормативно-правові акти антикорупційної спрямованості. Запропоновано впровадження нових дієвих правових механізмів щодо запобігання і протидії корупції у військовій сфері, які сприятимуть ефективній реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні.

Ключові слова: конституційні права, громадянське суспільство, протидія корупції, Збройні Сили України.

Шамрай Б. Административная деятельность по предупреждению и противодействию коррупции в военной сфере. Исследованы гарантии конституционных прав и свобод военнослужащих в Украине и их реализация путем предупреждения и противодействия коррупции в военной сфере. Проанализирована административно-правовая деятельность субъектов, принимающих меры по предупреждению и противодействию коррупции, и правовые нормы, содержащиеся в Конституции Украины и других нормативно-правовых актах антикоррупционной направленности. Предложено внедрение новых действенных правовых механизмов по предупреждению и противодействию коррупции в военной сфере, которые должны способствовать реализации конституционных прав и свобод военнослужащих в Украине.

Ключевые слова: конституционные права, гражданское общество, предупреждение коррупции, Вооруженные Силы Украины.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку українського суспільства корупція як негативне соціальне явище створює суттєві перепони громадянам нашої держави для реалізації їх конституційних прав і свобод. Питання запобігання і протидії їй у всіх сферах життєдіяльності набуває важливого значення, а особливо для армійців, які наразі проходять військову службу і від яких залежить ефективність захисту територіальної цілісності та суверенітету нашої держави.

© Шамрай Б., 2016

На сьогодні Збройні Сили та інші військові формування України підтверджують вірність військовій присязі та конституційному обов'язку, що є запорукою миру і стабільності в країні. Однак через брак дієвих правових механізмів гарантування військовослужбовцям конституційних прав і свобод ця реалізація є малоефективною. Зокрема, їх неналежний рівень соціального захисту (житлова проблема, недостатнє грошове та речове забезпечення тощо) створюють передумови для вчинення корупційних правопорушень. Тому однією з умов гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні є запобігання і протидія корупції у військовій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення прав і свобод військовослужбовців України наразі є предметом дослідження багатьох юристів. Зокрема, В. В. Забарський розглядає питання адміністративно-правового регулювання політичних прав військовослужбовців Збройних Сил нашої держави та справедливо акцентує увагу на доцільності перегляду їх обмежень, які не мають достатніх підстав для існування [1]. У своїх публікаціях В. Й. Пашинський та Л. П. Медвідь аналізують нормативно-правові акти, що регулюють соціальний і правовий захист військовослужбовців у незалежній Україні [2, 3]. Юрист Л. О. Мойсей вивчає право на судовий захист як один із способів спонукання держави до виконання конституційних гарантій із забезпечення військовослужбовців житлом [4], а Л. Б. Мазур – адміністративно-правове регулювання їх прав на охорону здоров'я [5]. Вчений-юрист В. О. Шамрай спробував комплексно дослідити проблеми забезпечення законності у військових формуваннях України [6].

Автори внесли конкретні пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правових актів, спрямованих на гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців. Проте питання їх реалізації шляхом запобігання і протидії корупції у військовій сфері не вивчали, а тому й досі є відкритими, що відповідно і зумовлює потребу цього дослідження.

Метою статті є дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні та їх реалізація шляхом запобігання і протидії корупції у військовій сфері.

Матеріали та методи. Роботу проведено із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що дало змогу досягнути концептуальної єдності. Структурно-функціональний метод використано для визначення переліку посад з підвищеним корупційним ризиком; системний аналіз та синтез – для вивчення організації роботи із запобігання корупції у військовій сфері; аналогію та моделювання – для залучення міжнародного досвіду у розв'язанні проблеми; системно-логічний і прогностичний – для визначення стратегії антикорупційної боротьби.

Результати дослідження. У сучасному світі корупція є суспільно небезпечним явищем, адже полягає у використанні особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди [7], негативно впливає на виконання

державою її головного обов'язку – утвердження і забезпечення прав та свобод людини, передбаченого статтею 3 Конституції України [8].

Водночас слушною є думка, що гарантії конституційних прав та свобод військовослужбовців в Україні – це закріплені в Конституції України та гарантовані державою умови, способи та засоби, які дозволяють особам, які проходять військову службу, безперешкодно реалізовувати свої права, а у випадку їх порушень – негайно відновлювати [9, с. 41].

Правові норми, що закріплюють гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців, містять також нормативно-правові акти антикорупційної спрямованості.

Антикорупційне законодавство України, яке представлене загальними Законами України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [10], «Про запобігання корупції» [7] та спеціальними Законами «Про Національне антикорупційне бюро України» [11], «Про прокуратуру» [12], є певним кроком у боротьбі з корупцією та створенні ефективної системи запобігання і протидії корупції.

Досягнення головної мети антикорупційної реформи вбачають через належну реалізацію антикорупційного законодавства, успішне впровадження нових антикорупційних механізмів та створення ефективної інституційної системи запобігання і протидії корупції. Відповідно, діяльність щодо запобігання і протидії корупції в усіх сферах, у тому числі і військовій, мають здійснювати на системній основі, зважаючи на специфіку Збройних Сил та інших військових формувань України, і мати постійний характер.

Системна діяльність щодо організації роботи із запобігання корупції в військовій сфері полягає в спільній реалізації заходів суб'єктами, які здійснюють діяльність щодо запобігання і протидії корупції. Тому для ефективного дослідження гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців шляхом запобігання і протидії корупції у військовій сфері слід розглянути діяльність спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції; органів державної влади; уповноважених підрозділів з питань запобігання та виявлення корупції, які створені в органах державної влади, у тому числі і військових формуваннях та громадських організаціях, які здійснюють заходи щодо запобігання і протидії корупції.

Особливе місце у гарантуванні конституційних прав і свобод військовослужбовців належить таким спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції, як: органи прокуратури, Національне антикорупційне бюро України, органи внутрішніх справ України та Національне агентство з питань запобігання корупції (ст. 1) [7]. Зазначені суб'єкти здійснюють заходи щодо виявлення, припинення та розслідування корупційних правопорушень, чим гарантують не лише права, свободи та інтереси людей у погонах, а й сприяють забезпеченню законності і правопорядку у військах.

Функції органів прокуратури закріплює стаття 2 Закону України «Про прокуратуру», до яких належить: представництво інтересів громадянина в суді; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян [12]. Координацію діяльності правоохоронних органів з питань протидії корупції здійснюють у межах наданих повноважень, визначених законами, Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори. У загальній системі органів прокуратури також діє військова прокуратура та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, утворення якої, визначення її структури і штату здійснює Генеральний прокурор України за погодженням з Директором Національного антикорупційного бюро України (ст. 7). Кожний військовослужбовець з метою захисту своїх прав і свобод та законних інтересів може звертатися до прокурорів будь-якого рівня.

Новоствореним державним правоохоронним органом, на який покладено попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень, а також запобігання вчиненню нових є Національне антикорупційне бюро України. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» завданням Національного бюро є протидія кримінальним корупційним правопорушенням, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави, та становлять загрозу національній безпеці [11]. Водночас одним із головних принципів діяльності Національного антикорупційного бюро є повага та дотримання прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й військовослужбовців, що гарантує ефективну реалізацію конституційних прав і свобод людей у погонах.

Чільне місце в гарантуванні конституційних прав і свобод військовослужбовців відведено Верховній Раді України, яка є державним органом законодавчої влади, та спеціально уповноваженим органом для здійснення парламентського контролю за забезпеченням конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема й осіб, які проходять військову службу.

Відповідно до Конституції України за парламентом закріплено законодавчу функцію. Винятково закони визначають головні правові та організаційні засади щодо запобігання і протидії корупції, зміст та порядок превентивних антикорупційних механізмів та правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень, а також відповідальність за їх скоєння, що, зі свого боку, гарантує дотримання, а в разі порушень відновлення прав і свобод людини та громадянина, серед них і військовослужбовців.

Особливе місце у сфері гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців шляхом запобігання корупції посідає парламентський контроль, що його здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» метою парламентського контролю є: захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами України; запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню; сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини і громадянина у відповідність із Конституцією України, міжнародними стандартами у цій галузі тощо [13].

Безпосередньо для здійснення контролю за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців призначають представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців [14]. Однак, на думку автора, він має недостатньо повноважень, що потрібні для ефективного гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців, тому його діяльність не завжди досягає своєї мети.

Та саме інститут уповноваженого з прав військовослужбовців може стати одним із дієвих органів забезпечення прав і свобод військовослужбовців. Тому украї слухною є думка, що в Україні доцільно запровадити посаду представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Оперативних командуваннях Збройних Сил України з метою підвищення ефективності правозахисної діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту прав і свобод військовослужбовців [15, с. 170]. Крім того, з огляду на останні події в Україні та специфіку військової служби, потрібно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і не залежний від керівництва Збройних Сил, інших військових формувань та державних органів влади. Адже, як свідчить світовий досвід боротьби з корупцією, запровадження інституту омбудсмена з питань оборони є важливим компонентом будь-якої антикорупційної стратегії, яка об'єднує політичні, соціальні та економічні реформи зі зміцнення системи національної доброчесності та має більше шансів на успіх, аніж окремі антикорупційні заходи, незалежно від того, якими рішучими та актуальними вони є [16, с. 287]. Військові омбудсмени діють у таких країнах, як ФРН, Швеція, Норвегія [17]. Широкі наглядові функції за діяльністю державних органів і посадових осіб усіх рівнів щодо забезпечення прав і законних інтересів військовослужбовців, якими наділений омбудсмен, засвідчать про високий авторитет цього інституту. Тому введення в законодавство України інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців сприяє ефективному здійсненню заходів щодо запобігання та протидії корупції у військовій сфері, чим гарантуватиме реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Пріоритет у гарантуванні конституційних прав і свобод, відновленні порушених прав чи інтересів фізичних та юридичних осіб шляхом

запобігання, виявлення, а в установлених законом випадках – припинення корупційних правопорушень, мають уповноважені підрозділи з питань запобігання та виявлення корупції органів державної влади.

Керівники міністерств та інших органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції утворюють та забезпечують утворення і функціонування підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції на підприємствах, установах і організаціях, які належать до сфери їх управління.

Створення та діяльність зазначених підрозділів передбачає постановою Кабінету Міністрів України «Питання запобігання та виявлення корупції» від 4 вересня 2013 р. № 706, яка затверджує Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції [18].

До головних завдань уповноважених підрозділів відносять: підготовку, забезпечення та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції; надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства; участь у міжнародному співробітництві в зазначеній сфері; проведення організаційної та роз'яснювальної роботи із запобігання, виявлення і протидії корупції; здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів тощо.

На сьогодні, зокрема, у Міністерстві оборони України [19], Національній гвардії України та решті військових формувань утворено відповідні підрозділи з питань запобігання та виявлення корупції.

Водночас Закон України «Про запобігання корупції» передбачає утворення Національного агентства з питань запобігання корупції, до повноважень якого належить координація, методичне забезпечення та аналіз ефективності діяльності уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання та виявлення корупції (ст. 11).

Діяльність зазначених підрозділів має зосереджуватися на реалізації превентивних антикорупційних заходів. До того ж такі підрозділи аж ніяк не мають підміняти собою правоохоронні органи [20]. Пріоритетність превентивних антикорупційних заходів гарантує реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців та є вагомим передумовою в запобіганні корупційним правопорушенням у всіх напрямках діяльності військової сфери. Однією з головних проблем, пов'язаних з високим рівнем корупції в діяльності органів виконавчої влади, є брак системи виявлення та аналізу ризиків корупціогенних процедур, а також те, що підрозділи (особи), відповідальні за розроблення та здійснення відомчих заходів з виявлення і запобігання корупції, не мають відповідного фаху та рівня незалежності, здебільшого ці повноваження покладено на кадрові підрозділи [10].

Тому для більш оптимального дослідження адміністративно-правової діяльності органів виконавчої влади у сфері запобігання і виявлення корупції, на думку автора, варто розглянути заходи, які здійснюють ці органи. Запорукою належного здійснення заходів щодо запобігання

корупції є розробка та впровадження планів щодо запобігання і протидії корупції. Розробці таких планів має передувати комплексний аналіз специфіки діяльності відповідного структурного підрозділу, корупційних ризиків, результатів проведення попередніх антикорупційних заходів, характеру вчинюваних корупційних правопорушень тощо. Відповідно, від ефективності реалізації запланованих заходів залежить також ефективність реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Важливою складовою діяльності із запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків у діяльності структурних підрозділів, тобто правових, організаційних та інших факторів і причин, які породжують, заохочують, стимулюють корупцію, їх повне усунення або мінімізацію. Серед поширених зон підвищеного корупційного ризику у суспільстві є: правоохоронна, медична, земельна, освітня, податкова, сфери державних закупівель тощо. За специфікою військової служби корупційні ризики містять такі сфери, як: закупівля озброєння, військової техніки та пального; будівництво інфраструктури; утилізація майна та надлишкової техніки; розподіл житла; використання земель оборони; орендні відносини; харчування; медичне, санаторно-курортне, лазне-пральне та речове забезпечення; забезпечення пально-мастильними матеріалами та решта.

До корупційних ризиків належать такі, як: наділення посадових осіб дискреційними повноваженнями; неналежна організація роботи, яка виявляється у створенні відповідних умов, що спонукають військовослужбовців вдаватися до корупційних дій; недоброчесність поведінки службових та посадових осіб, конфлікт інтересів тощо. Зокрема, у Міністерстві оборони України з метою ефективної роботи щодо запобігання, виявлення та врегулювання таких корупційних ризиків, як конфлікт інтересів, розроблено Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів осіб, уповноважених на виконання функцій держави [21], які розраховані для використання в роботі керівників структурних підрозділів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, командирів (начальників) усіх рівнів, інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Ці рекомендації передбачають шляхи запобігання конфлікту інтересів та порядок його врегулювання.

Актуальними заходами в системі запобігання корупції є визначення переліку посад з підвищеним корупційним ризиком, тобто тих, характер повноважень яких створює вищу порівняно із рештою загрозу вчинення корупційних правопорушень. Насамперед, це посади, перебування на яких передбачає реалізацію повноважень з надання адміністративних послуг, проведення конкурсних процедур, здійснення контролю чи нагляду тощо.

Усунення корупційних ризиків в діяльності посадових осіб мінімізує можливість порушення ними законодавства, позитивно вплине на покращання роботи структурних підрозділів та сприятиме ефективній реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Одним із важливих засобів запобігання і виявлення корупції є зміна у край поширених у Збройних Силах та інших військових формуваннях України негативних уявлень про осіб-викривачів, що надають керівництву чи правоохоронним органам інформацію про прояви корупції у своєму колективі.

Проблема інформування про корупційні правопорушення актуальна для всього світу. Досвід країн, які поборолі побутове хабарництво – Грузія, США, Японія, Сінгапур та решта, свідчить, що населення має повідомляти про корупційні злочини. Наприклад, спеціальний закон для захисту викривачів розроблено в Латвії, Фінляндії, Нідерландах, Ісландії, Мексиці та Італії. Після прийняття такого законодавства в Словенії кількість повідомлень про корупцію зростає вдвічі – 55 % словенців негайно повідомляють про корупцію, якщо стають її свідками. У США за останні п'ять років кількість відкритих справ проти корупціонерів зростає втричі, а загальний розмір виплаченої винагороди викривачам збільшився у п'ять разів. У Британії, де чинне одне із найсильніших національних законодавств про викривачів, менше 1 % громадян дають хабар, що є найкращим показником в ЄС. А загалом 43 % корупційних випадків у 40 країнах світу було розкрито саме за допомогою викривачів [22].

В Україні діяльність та державний захист осіб, які повідомляють про порушення вимог антикорупційного законодавства іншою особою, передбачає стаття 53 Закону України «Про запобігання корупції». Тому зміна свідомості військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань щодо викривання корупції сприятиме запобігання вчинення корупційних правопорушень та дасть змогу особам, які проходять військову службу, реалізовувати конституційні права, а в разі їх порушень відновлювати. Антикорупційні програми мають передбачати положення, що стосуються осіб-викривачів, зокрема, створення особливих каналів надання інформації та спеціальні тренінги для керівників щодо належної поведінки стосовно такої категорії осіб.

Одним із дієвих заходів щодо запобігання та виявлення корупції у військовій сфері є також проведення службових розслідувань (перевірок) за кожним фактом притягнення винних осіб до відповідальності за корупційні правопорушення.

Відповідно до статті 65 Закону України «Про запобігання корупції» з метою виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню корупційного правопорушення або невиконанню вимог цього Закону, за поданням спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції за рішенням керівника органу, в якому працює особа, котра вчинила таке правопорушення, проводять службове розслідування. Порядок проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, затвердила постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. № 950 [23]. Проведення таких розслідувань чи перевірок за кожним фактом корупційного правопорушення є рекомендованим навіть без подання спеціально

уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції. Відповідно, повне та об'єктивне проведення таких розслідувань чи перевірок дасть змогу своєчасно виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню корупційних правопорушень, своєчасно розробляти і вживати ефективних заходів щодо їх усунення, гарантуючи надалі ефективну реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні.

Одним із важливих заходів у сфері запобігання корупції, що сприяє ефективній реалізації гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців, є проведення антикорупційної експертизи, яка полягає у виявленні в чинних нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень та розробленню рекомендацій стосовно їх усунення.

Методологія проведення антикорупційної експертизи, а також порядок оприлюднення її результатів визначає Міністерство юстиції України [24]. Методологія визначає типові види, критерії та способи оцінки, а також способи виявлення та усунення корупціогенних факторів у нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів.

Розглядаючи заходи, які проводять з метою запобігання та виявлення корупції, варто зазначити, що їх реалізацію мають здійснювати цілісно, а не поодинокими випадками, і вона мусить бути постійною, а не фрагментарною. До того ж тільки реальне проведення згаданих заходів у військовій сфері сприятиме спрощенню адміністративних процедур, посилить та вдосконалить прозорість механізмів у здійсненні державних закупівель, будівництві інфраструктури, утилізації майна та надлишкової техніки, розподілі житла, речовому забезпеченні тощо. Окрім того, ефективна реалізація цих заходів посилить боєздатність військових підрозділів, зміцнить військову дисципліну, поліпшить авторитет та рівень довіри населення до Збройних Сил України та інших військових формувань, гарантуватиме здійснення у повному обсязі забезпечення конституційних прав і свобод військовослужбовців та сприятиме запобіганню вчинення корупційних правопорушень у військовій сфері.

Дієвим механізмом у гарантуванні конституційних прав і свобод військовослужбовців є активне громадянське суспільство, яке має фундаментальний вплив на виховання доброчесності та зниження рівня корупції у військовій сфері.

Одним із таких механізмів є діяльність як національних, так і міжнародних громадських організацій. Зокрема, міжнародна громадська організація по боротьбі з корупцією та дослідженні питань корупції у світі «Трансперенсі Інтернешнл» (*TI – Transparency International*), яка має близько 100 національних осередків, зокрема і в Україні [22]. Пріоритетними напрямками діяльності ТІ є питання розбудови доброчесності та зменшення корупційних ризиків у секторі оборони та безпеки, що, своєю чергою, гарантує здійснення, а у разі порушень поновлення

прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил та інших військових формувань України. Під час підготовки Антикорупційної програми Міністерства оборони України враховано кращий міжнародний досвід, зокрема, досвід міжнародної організації «Трансперенсі Інтернешнл» Великобританії та Центру з розбудови доброчесності в секторі оборони Міністерства оборони Норвегії [25].

З-поміж національних громадських організацій значний вплив у питанні зменшення корупційних ризиків має Громадська рада при Міністерстві оборони України, до складу якої увійшли представники громадських організацій, які опікуються проблемами прав військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей [26].

Висновки. Напрямами подальшого удосконалення громадського контролю у військовій сфері має бути розширення його форм і методів, відпрацювання правових та організаційних механізмів відповідальності підконтрольних об'єктів, а також підвищення професійного рівня спеціалізації громадських контролерів та запровадження певних механізмів запобігання корупції в їх середовищі. За сприятливих умов громадський контроль може стати одним із головних засобів гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців України.

Аналізуючи діяльність суб'єктів, які здійснюють заходи з питань запобігання та протидії корупції у військовій сфері, зауважу, що ефективність реалізації цих заходів залежить від спільних злагоджених дій спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, органів державної влади, а також громадських та інших організацій як на загальнодержавному, так і міжнародному рівнях та самих військовослужбовців. Діяльність щодо запобігання корупції мають здійснювати постійно, адже фрагментарний характер негативно вплине на ефективність реалізації заходів та відповідно на забезпечення гарантій конституційних прав і свобод осіб, які проходять військову службу.

Окремі норми Конституції України та інших нормативно-правових актів, зокрема антикорупційної спрямованості, становлять систему гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців, ефективність якої полягає в спільній реалізації заходів суб'єктами, які здійснюють адміністративно-правову чи іншу діяльність щодо запобігання і протидії корупції у військовій сфері. Крім того, саме системний підхід та постійний характер цих заходів сприятимуть реальному гарантуванню конституційних прав і свобод військовослужбовців.

Нормативно-правова база щодо запобігання і протидії корупції у військовій сфері потребує подальшого удосконалення, і на цій основі – створення дієвих правових механізмів гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців. Зокрема, запровадження в законодавство інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, підпорядкованого парламенту держави, та представників Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Оперативних командуваннях Збройних Сил України.

Подальші наукові дослідження в цій сфері є перспективними та дадуть змогу ефективніше реалізувати гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забарський В. В. Адміністративно-правове регулювання політичних прав військовослужбовців Збройних Сил України : автореф. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / В. В. Забарський; Нац. авіац. ун-т. — К., 2012. — 16 с.
2. Пашинський В. Й. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців в Україні / В. Й. Пашинський, І. А. Свистільник // Юридична наука. — 2013. — № 6. — С. 102–110.
3. Медвідь Л. П. Правове регулювання прав і свобод військовослужбовців у незалежній Україні / Л. П. Медвідь // Науковий вісн. Нац. акад. внутр. справ. — 2014. — № 1. — С. 129–139.
4. Мойсей Л. О. Право на судовий захист як один із способів спонукання держави до виконання конституційних гарантій із забезпечення житлом військовослужбовців / Л. О. Мойсей // Вісник Акад. адвокатури України. — 2014. — № 1. — С. 95–100.
5. Мазур Л. Б. Адміністративно-правове регулювання прав військовослужбовців Збройних Сил України на охорону здоров'я [Електронний ресурс] / Л. Б. Мазур // Форум права. — 2015. — № 2. — С. 110–113. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_20.pdf.
6. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія / В. О. Шамрай. — К. : КВІЦ, 1998. — 226 с.
7. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Конституція України: Основний Закон України, прийнятий Верховною Радою України на п'ятій сесії 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні / Б. М. Шамрай // Юридичний вісн. Повітр. і косм. право. — 2013. — № 3 (28). — С. 37–42.
10. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр. : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
14. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
15. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / В. Й. Пашинський; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2007. — 206 с.
16. Виховання доброчесності та боротьба з корупцією в оборонному секторі. Збірник прикладів (компедіум) позитивного досвіду. — Женева : Женев. центр демократичного контролю над збройними силами, 2010. — 287 с.
17. Омбудсмен. Дата доступу : 9 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Омбудсмен>.

18. Питання запобігання та виявлення корупції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 вересня 2013 р. № 706 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
19. Управління з питань запобігання та виявлення корупції: Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України, дата доступу : 27 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua>.
20. Запобігання і протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування: Методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
21. Методичні рекомендації щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів осіб, уповноважених на виконання функцій держави: Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України, дата доступу : 27 лютого 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zapobigannya-proyavam-korupczii>.
22. Викривати корупцію не соромно! Українці готові повідомляти про корупцію: Офіційний сайт Громадської організації «Трансперенсі Інтернешнл Україна». Прес-реліз від 9 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5069.html>.
23. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування стосовно осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 червня 2000 р. № 950 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
24. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи : Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
25. Міжнародна зустріч керівників високого рівня з питань запобігання корупції. Підсумки діяльності Міністерства оборони України за 21 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua>.
26. Громадська рада при Міністерстві оборони України. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України. Дата доступу : 19 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada>.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2016.

Shamrai B. Administrative activities to prevent and combat corruption in the military sphere.

Background. The issue of preventing and combating corruption in all spheres of modern Ukrainian society is becoming important, especially for the army currently performing military service and on the effectiveness of which depends the protection of territorial integrity and sovereignty of our country. Therefore, one of the conditions to guarantee the constitutional rights and freedoms of military servicemen in Ukraine is preventing and combating corruption in the military sphere.

Analysis of recent research and publications. The issue of the rights and freedoms of servicemen of Ukraine is the subject of research of many Ukrainian scientists. The authors have made specific proposals for improvement of regulations aimed at guaranteeing constitutional rights and freedoms of military personnel. However, the question of their implementation by preventing and combating corruption in the military field has not been studied, so it's open.

The ***aim*** of the article is to study the guarantees of constitutional rights and freedoms of servicemen in Ukraine and their implementation by preventing and combating corruption in the military sphere.

Materials and methods. The work was conducted using general and specific research methods, that helped achieve conceptual unity. Structural and functional method

was used to outline the list of positions with increased corruption risk; system analysis and synthesis methods – to study the organization of the prevention of corruption in the military sphere; analogy and modeling one – to implement international experience in solving problems; system and logical and prognostic ones – to determine the strategy of the anti-corruption struggle.

Results. System activity in the organization of the prevention of corruption in the military sphere is joint implementation of measures by entities carrying out activities to prevent and combat corruption. Therefore, for the effective research of the guarantee of constitutional rights and freedoms of military personnel by preventing and combating corruption in the military one should consider activities of specially authorized entities in combating corruption; public authorities; authorized units on prevention and detection of corruption created in government, including military units and NGOs engaged in activities to prevent and combat corruption.

Effective mechanism to guarantee the constitutional rights and freedoms of military servicemen is an active civil society, which has a fundamental impact on building integrity of citizens and reduces corruption in the military sphere.

Conclusion. It should be noted that the direction for further improvement of public control in the military should expansion of its forms and methods, working out legal and institutional mechanisms of accountability of facilities under the control of public and professional specialization development of civil controllers and introducing certain mechanisms to prevent corruption among them. Under favorable conditions public control can be a major means of guaranteeing the constitutional rights and freedoms of servicemen Ukraine.

Further research in this area is promising and will allow implement effective guarantee of constitutional rights and freedoms of military servicemen in Ukraine.

Keywords: constitutional rights, civil society, combating corruption, the Armed Forces of Ukraine.

REFERENCES

1. Zabars'kyj V. V. Administratyvno-pravove reguljuvannja politychnyh prav vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnyh Syl Ukrai'ny : avtoref. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.07 / V. V. Zabars'kyj; Nac. aviac. un-t. — K., 2012. — 16 s.
2. Pashyns'kyj V. J. Pravove reguljuvannja social'nogo i pravovogo zahystu vijs'kovosluzhbovciv v Ukrai'ni / V. J. Pashyns'kyj, I. A. Svystil'nyk // Jurydychna nauka. — 2013. — № 6. — S. 102–110.
3. Medvid' L. P. Pravove reguljuvannja prav i svobod vijs'kovosluzhbovciv u nezalezhnij Ukrai'ni / L. P. Medvid' // Naukovyj visn. Nac. akad. vnutr. sprav. — 2014. — № 1. — S. 129–139.
4. Mojsej L. O. Pravo na sudovyj zahyst jak odyz iz sposobiv sponukannja derzhavy do vykonannja konstytucijnyh garantij iz zabezpechennja zhytloj vijs'kovosluzhbovciv / L. O. Mojsej // Visnyk Akad. advokatury Ukrai'ny. — 2014. — № 1. — S. 95–100.
5. Mazur L. B. Administratyvno-pravove reguljuvannja prav vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnyh Syl Ukrai'ny na ohoronu zdorov'ja [Elektronnyj resurs] / L. B. Mazur // Forum prava. — 2015. — № 2. — S. 110–113. — Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_20.pdf.
6. Shamraj V. O. Vijs'kovi formuvannja ta vijs'kova sluzhba (organizacijno-pravovi ta upravlins'ki aspekty) : monografija / V. O. Shamraj. — K. : KVIC, 1998. — 226 s.
7. Pro zapobigannja korupcii' : Zakon Ukrai'ny vid 14 zhovtnja 2014 r. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Konstytucija Ukrai'ny: Osnovnyj Zakon Ukrai'ny, pryjnatyj Verhovnoju Radoju Ukrai'ny na p'jatij sesii' 28 chervnja 1996 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

9. Shamraj B. M. Teoretychni doslidzhennja garantij konstytucijnyh prav i svobod vijs'kovosluzhbovciv v Ukraini / B. M. Shamraj // Jurydychnyj visn. Povitr. i kosm. pravo. — 2013. — № 3 (28). — S. 37–42.
10. Pro zasady derzhavnoi' antykorupcijnoi' polityky v Ukraini (Antykorupcijna strategija) na 2014–2017 rr. : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Pro Nacional'ne antykorupcijne bjuro Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Pro prokuraturu : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Pro Upovnovazhenogo Verhovnoi' Rady Ukrainy z prav ljudyny : Zakon Ukrainy vid 23 grudnja 1997 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
14. Pro demokratychnyj cyvil'nyj kontrol' nad Vojennoju organizacieju i pravohoronnyj organamy derzhavy : Zakon Ukrainy vid 19 chervnja 2003 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua>
15. Pashyns'kyj V. J. Konstytucijno-pravovyj status vijs'kovosluzhbovciv v Ukraini : dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.02 / V. J. Pashyns'kyj; Kyi'v. nac. un-t vnutr. sprav. — K., 2007. — 206 s.
16. Vyhovannja dobrochesnosti ta borot'ba z korupcijeju v oboronomu sektori. Zbirnyk prykladiv (kompedium) pozytyvnoho dosvidu. — Zheneva : Zhenev. Centr demokratychnogo kontrolju nad zbrojnymy sylamy, 2010. — 287 s.
17. Ombudsmen. Data dostupu : 9 bereznja 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ombudsmen>.
18. Pytannja zapobigannja ta vyjavlennja korupcii': Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 veresnja 2013 r. № 706 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
19. Upravlinnja z pytan' zapobigannja ta vyjavlennja korupcii': Oficijnyj veb-sajt Ministerstva oborony Ukrainy, data dostupu : 27 ljutogo 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.mil.gov.ua>.
20. Zapobigannja i protydija korupcii' v derzhavnyh organah ta organah miscevoho samovrjaduvannja: Metodychni rekomendacii' Ministerstva justycii' Ukrainy vid 16 zhovtnja 2013 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
21. Metodychni rekomendacii' shhodo zapobigannja ta vreguljuvannja konfliktu interesiv osib, upovnovazhenyh na vykonannja funkcij derzhavy: Oficijnyj veb-sajt Ministerstva oborony Ukrainy, data dostupu : 27 ljutogo 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zapobigannja-proyavam-korupczii>.
22. Vykryvaty korupciju ne somno! Ukrainci gotovi povidomljaty pro korupciju: Oficijnyj sajt Gromads'koi' organizacii' «Transperensi Interneshnl Ukraini». Pres-reliz vid 9 grudnja 2014 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://ti-ukraine.org/news/oficial/5069.html>.
23. Pro zatverdzhennja Porjadku provedennja sluzhbovogo rozsliduvannja stosovno osib, upovnovazhenyh na vykonannja funkcij derzhavy abo miscevoho samovrjaduvannja : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 chervnja 2000 r. № 950 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
24. Pro zatverdzhennja Metodologii' provedennja antykorupcijnoi' ekspertyzy: Nakaz Ministerstva justycii' Ukrainy vid 23 chervnja 2010 r. № 1380/5 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
25. Mizhnarodna zustrich kerivnykiv vysokogo rivnja z pytan' zapobigannja korupcii'. Pidsumky dijal'nosti Ministerstva oborony Ukrainy za 21 sichnja 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.mil.gov.ua>.
26. Gromads'ka rada pry Ministerstvi oborony Ukrainy. Oficijnyj veb-sajt Ministerstva oborony Ukrainy. Data dostupu : 19 veresnja 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyugromadska-rada>.

ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 346.545/546+346.9

БАКАЛІНСЬКА Ольга,

д. ю. н., доц., завідувач кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права КНТЕУ

ЗАХИСТ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ: ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено проблеми удосконалення норм конкурентного законодавства. Визначено, що головне значення для розвитку конкурентного законодавства України має створення комплексної моделі його систематизації та уніфікації. Її мають здійснювати на основі аналізу результатів моніторингу та оцінки дієвості як окремих норм, так і інститутів конкурентного законодавства загалом. Запропоновано покласти в основу моніторингу та оцінки чинного законодавства розроблений ОЕСР Інструментарій для оцінки впливу на конкуренцію відповідних норм і приписів.

Ключові слова: систематизація, конкурентне законодавство, оцінка впливу на конкуренцію, захист від недобросовісної конкуренції.

Бакалинская О. Защита от недобросовестной конкуренции: перспективы правового регулирования. *Исследованы проблемы совершенствования норм конкурентного законодательства. Определено, что первостепенное значение для развития конкурентного законодательства Украины имеет создание комплексной модели его систематизации и унификации. Данная модель должна осуществляться на основе анализа результатов мониторинга и оценки действенности как отдельных норм, так и институтов конкурентного законодательства в целом. В основу мониторинга и оценки действующего законодательства предлагается положить разработанный ОЭСР Инструментарий для оценки воздействия на конкуренцию соответствующих норм и предписаний.*

Ключевые слова: систематизация, конкурентное законодательство, оценка влияния на конкуренцию, защита от недобросовестной конкуренции.

© Бакалінська О., 2016

Постановка проблеми. Важливим напрямом забезпечення розвитку добросовісної конкуренції в Україні має стати систематизація й уніфікація норм конкурентного законодавства як вимога упорядкування, що характеризують усі сфери суспільства: економіку, політику, право, по-різному впливаючи на їх зміст, структуру та перспективи розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем систематизації законодавства, зокрема конкурентного, присвячено праці: О. В. Безуха, С. С. Валітова, А. І. Граціанова, Ю. В. Журика, Т. В. Кашаніної, Д. А. Керімова, О. Л. Чернелевської [1–7].

Метою статті є вивчення проблем здійснення систематизації конкурентного законодавства і визначення напрямів його подальшого вдосконалення.

Матеріали та методи. Використано загальнонаукові (діалектичний) та спеціальні методи пізнання правових явищ: аналізу та синтезу, системного підходу, тлумачення норм, формально-логічний, системно-функціональний, порівняльно-правовий та узагальнення.

Результати дослідження. Комплексність та багатовекторність конкурентного законодавства не дає змоги обрати лише один вид систематизації його норм. Головним завданням систематизації та уніфікації конкурентного законодавства є створення чіткої та ефективної системи нормативно-правового забезпечення конкурентних відносин. Водночас норми, спрямовані на забезпечення розвитку і захисту економічної конкуренції, містить Конституція України, кодифіковані нормативні акти, чимало законів України, підзаконні акти, норми міжнародних договорів та зобов'язань України. Крім того, істотне значення для розвитку конкурентного законодавства і права мають рекомендаційні роз'яснення і рішення вищих адміністративних та судових органів України.

При визначенні моделі систематизації й уніфікації норм конкурентного законодавства варто зважати на те, що хоча більшість норм конкурентного законодавства має господарсько-правову природу з огляду на відносини, що їх регулюють, функціональність конкурентного законодавства передбачає потребу регулювання конкурентних відносин нормами цивільного, адміністративного і навіть кримінального права, а за таких умов систематизація й уніфікація норм конкурентного права не може відбуватися відокремлено від відповідних процесів, що здійснюються у цих галузях законодавства. За приблизними оцінками експертів, норми конкурентного законодавства містять більше ніж 2500 нормативних актів різної юридичної сили, серед яких понад 200 – закони України. Визнаючи систематизацію і уніфікацію чинного конкурентного законодавства перспективними напрямками його вдосконалення, слід зважати, що ці процеси не можуть відбуватися відокремлено і стосуватися винятково нормативної регламентації конкурентних відносин. У сучасних умовах процес систематизації та уніфікації має охопити майже всі сфери нормативно-правового регулювання господарських та цивільно-правових відносин. Минуло вже понад десять років

з моменту набрання чинності Цивільного і Господарського кодексів України, понад двадцять років з моменту запровадження нормативно-правового регулювання конкурентних відносин, проте і сьогодні здебільшого нормативні акти містять недоліки і суперечності, по-своєму врегульовуючи суспільні відносини в різних сферах господарської діяльності, донині залишаються остаточно не вирішеними питання надання державної допомоги, закупівель за державні кошти, дотримання принципів добросовісного конкурентного змагання при здійсненні торговельної та зовнішньоекономічної діяльності.

За таких умов спершу слід здійснити моніторинг чинного законодавства, виявивши нормативно-правові акти, що безпосередньо врегульовують конкурентні відносини та ті норми, які мають вплив на розвиток і захист чесного та добросовісного конкурентного змагання. Крім того, численні нормативно-правові акти, що регулюють здійснення господарської діяльності в країні, врешті-решт негативно впливають на розвиток конкуренції на ринку, а в окремих випадках обмежують її розвиток. Окремі положення нормативно-правових та регуляторних актів передбачають більш значний обсяг державного втручання в господарські відносини, ніж того вимагають цілі і завдання державної конкурентної політики. З огляду на це перед тим, як розпочати процес систематизації та уніфікації конкурентного законодавства, слід оцінити сучасний стан конкурентного законодавства з метою виявлення непотрібних обмежень та повторень, колізій між чинними нормативними актами та прогалин правового регулювання. З цією метою має бути використаний Інструментарій для оцінки впливу на конкуренцію [8], що розроблений Організацією економічного співробітництва і розвитку (*OECP – OECD*). Цей Інструментарій містить загальну методику виявлення непотрібних обмежень конкуренції в нормах чинного законодавства та вироблення альтернативних, менш обмежувальних заходів, які, проте, досягають поставлених державою цілей. Одним із головних елементів Інструментарію є Контрольний список питань для оцінки впливу на конкуренцію, що дає можливість на підставі аналізу відповідей на низку простих запитань виявити законодавчі та інші нормативні акти, які потенційно можуть необґрунтовано обмежити конкуренцію. Цей аналіз дає змогу зосередити обмежені ресурси державних органів у тих сферах, де оцінка впливу на конкуренцію потрібна передусім. Ці методичні матеріали державні органи можуть використовувати так.

- При оцінці проектів нових нормативних актів (наприклад, у межах програм оцінки впливу регулювання).
- При оцінці чинних нормативно-правових актів (в економіці взагалі або в окремих галузях).
- При розробці і перегляді державної політики, у певних сферах економіки, при визначенні ефективності державного регулювання конкурентним відомством, що здійснює оцінку впливу норм регулювання на конкуренцію [9, с. 16].

Метою Інструментарію є можливість оцінки позитивних і негативних наслідків обмеження конкуренції як на національному, так і регіональному та місцевому рівнях. Одним із найуспішніших прикладів проведення реформ, що сприяють розвитку чесної і добросовісної конкуренції, є реформа Австралійської федеральної системи регулювання конкуренції, що відбулася на початку 90-х рр. XX сторіччя. Зокрема, після завершення 1993 р. доповіді Комітету Хілмера, в якій містився заклик до більшої мікроекономічної відкритості з акцентуванням уваги реформ на підтримку конкуренції, австралійський уряд 1995 р. погодив програму перегляду та внесення поправок до законодавства, яке обмежувало конкуренцію і не відповідало суспільним інтересам. У результаті здійснення цієї програми реформ було виявлено 1700 законодавчих актів, які вимагали перегляду. Законодавство переглядали на національному рівні, а також на рівні штатів і територій, причому більша частина перегляду була завершена до 2001 р. Національний уряд виділив кошти, щоб допомогти урядам штатів і територій покривати витрати з внесення змін і доповнень до законодавства в процесі його перегляду. Особливістю Програми було те, що в процесі її реалізації здійснювали систематичне виявлення нормативних актів, що вимагали перегляду та доопрацювання. Відтоді Австралія демонструє різкі економічні показники, високі і стабільні темпи зростання, завдяки яким австралійська економіка перетворилася в одну з кращих в ОЕСР [9, с. 32].

Хоча більшість нормативних актів, на думку експертів ОЕСР, не мають на меті заподіяння істотної шкоди конкуренції, процес оцінки впливу на конкуренцію, початковим етапом якого є питання з Контрольного списку, забезпечує межі дослідження, які потрібні антимонопольним органам та законодавцям, щоб зменшити потенційні небезпеки для конкуренції або уникнути їх. Цього досягають, надаючи допомогу у пошуку можливих альтернатив, які можуть зменшити або усунути потенційні збитки від обмеження конкуренції, забезпечуючи досягнення бажаних завдань політики в тій чи тій галузі.

Глибина оцінки впливу на конкуренцію має бути пропорційна ступеню потенційних негативних наслідків тієї чи тієї правової міри з погляду конкуренції. Контрольний список питань з впливу на конкуренцію дає змогу оперативно переглянути такі заходи, щоб швидко виокремити із значної кількості норм, що їх досліджують, для подальшої оцінки ті з них, які можуть мати потенційно негативний вплив на конкуренцію. При дослідженні норм чинного законодавства щодо їх впливу на конкуренцію проаналізувати потрібно всі норми, які можуть у будь-який спосіб вплинути на умови розвитку конкуренції на ринку. Далі таку оцінку мають здійснювати переважно з метою оцінки впливу норм «нового» законодавства на конкуренцію і лише в тих випадках, якщо відповідна норма права містить потенційну небезпеку розвитку чесної і добросовісної конкуренції на ринку.

Крім того, важливим кроком, спрямованим на вдосконалення правового забезпечення добросовісної конкуренції в Україні, є вдосконалення норм Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» в аспекті уточнення його положень. Зокрема, статтю 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» варто викласти в такій редакції: «Недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності, вимогам добросовісності, розумності та справедливості».

Вважаю, що закон застосовують до всіх видів відносин, у яких беруть участь суб'єкти господарювання, зокрема, у промисловості, торгівлі, зовнішньоекономічній та інвестиційній діяльності, у сфері вільних професій та промислів через недобросовісну конкуренцію, у тому числі у разі вчинення ними дій за межами України, якщо ці дії мають чи можуть мати негативний вплив на конкуренцію на її території або заподіяти шкоду репутації добросовісного суб'єкта господарювання чи української держави внаслідок недобросовісних дій її суб'єктів господарювання, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У чинному законодавстві має бути також визначено поняття «змішування». Зокрема: вважається таким, що призводить до змішування використання позначення, якщо його введення в господарський оборот не дає можливості контрагентам та споживачам продукції товарів, робіт послуг однозначно вказати на виробника чи власника позначення. При встановленні факту змішування варто зважати на такі фактори, як ступінь вирізняльної значущості позначення, що охороняється; обсяги діяльності; ділову репутацію власника; рівень інформованості споживачів, а також схожість позначень.

Статтю 8 слід перенести у розділ II Закону, позаяк об'єктом безпосереднього посягання при здійсненні цього виду порушень є саме ділова репутація та її елементи. Варто надати визначення поняттю ділової репутації та її елементів або в частині другій зазначеної статті, або у примітці до неї. Крім того, варто зазначити, що неправдивими вважають відомості, що навмисно спотворюють дійсний стан конкурента; неточними – вибірково встановлюють ті чи ті факти; неповними – повністю не відображають стан справ конкурента. Проте, якщо ці відомості хоча і негативно характеризують підприємця, але відповідають дійсності, крім випадків надмірного перекручення відомостей, за якого правдива інформація створює неправильне уявлення у конкурентів та споживачів, їх не можуть вважати дискредитацією.

Положення статей 10 та 11 мають бути доповнені примітками, в яких має бути зазначено, що під схиленням розуміють різні заходи спонукання конкурентом іншої особи, яка перебуває в договірних або намагається набути такі зв'язки з конкурентом, до відмови у встановленні таких зв'язків (схилення до бойкоту) або до розірвання вже існуючих зв'язків (схилення до дискримінації покупця (замовника).

Статті 13 та 14 мають бути переглянуті з метою гармонізації їх положень з огляду на положення Рамкового рішення Ради Європи «Про боротьбу з корупцією в приватному секторі» [10], відповідно до якого кримінальним злочином вважають вчинення таких актів, що здійснюються навмисно в межах професійної діяльності:

➤ діяння, що полягають в обіцянці, пропозиції або наданні безпосередньо або через третіх осіб особі, яка здійснює на будь-якій підставі керівну функцію або роботу на користь організації, що відноситься до приватного сектору, неналежної вигоди будь-якого характеру, призначеної їй самій або третій особі для того, щоб вона на порушення своїх обов'язків вчинила дію або утрималася від вчинення певної дії;

➤ діяння, що здійснюються у процесі виконання особою на будь-якій підставі керівної функції або роботи на користь організації, яка відноситься до приватного сектору, особа вимагає або отримує безпосередньо або через третіх осіб неналежну вигоду будь-якого характеру, призначену їй самій або третій особі, або отримує обіцянку такої вигоди для того, щоб на порушення своїх обов'язків вона вчинила дію або утрималася від вчинення дії на користь іншої юридичної особи.

У статті 15 варто визначити загальне поняття «введення в оману», встановивши, що інформація є такою, що вводить в оману, якщо вона незалежно від способу її подання обманює або має на меті ввести в оману (обдурити) осіб, яким вона адресована, або створює хибне уявлення (враження) внаслідок використання в рекламі заходів шахрайського характеру, що можуть вплинути на економічну поведінку споживачів та конкурентів або з інших причин завдати шкоди чи травмувати конкурента.

У Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» мають бути додатково закріплені спеціальні заборони в сфері рекламної діяльності. Уже понад двадцять років у чинному законодавстві постійно виникають суперечки щодо доцільності закріплення норм, спрямованих на забезпечення добросовісної конкуренції в сфері рекламної діяльності в Законі України «Про рекламу» чи у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції».

У сучасних умовах чимало суб'єктів господарювання реалізують стратегію конкурентної боротьби через добросовісні та недобросовісні методи рекламної діяльності. З огляду на це саме в конкурентному законодавстві має бути встановлено заборону прихованої, нав'язувальної та інших форм недобросовісної реклами, яка впливає на конкурентні відносини учасників конкурентного змагання і споживачів. Крім того, у цьому Законі варто встановити заборону на зловживання довірою споживачів і конкурентів при здійсненні розпродажів та інших акційних продажів товарів, передбачивши на законодавчому рівні, що сезонними є лише два розпродажі на рік, які здійснюються щорічно в один і той самий час. Остаточні розпродажі, а також розпродажі зі зниженням цін понад 60 % можуть здійснювати лише у випадках

ліквідації установи, її реорганізації зі зміною спрямування діяльності. При рекламуванні акційних умов має бути чітко визначено період та умови проведення акції. У разі рекламування знижок не менше 30 %, а в окремих випадках і 50 % продукції, представленої в закладі торгівлі, має бути охоплено акцією.

Водночас у законодавстві має бути встановлено норму, відповідно до якої споживачам та конкурентам заборонено погоджуватися на свідомо необґрунтовані привілейовані умови при придбанні і реалізації товарів, тобто має бути встановлений паритет у реалізації прав і законних інтересів всіх учасників конкурентних відносин, позаяк у процесі конкурентної боротьби окремі суб'єкти господарювання можуть бути змушені знижувати ціни та пропонувати додаткові переваги через недобросовісні дії споживачів та контрагентів. Недобросовісним, а тому забороненим, мають вважати продаж товарів, які за умовами їх випуску чи пропозиції слід надавати безоплатно. До того ж безоплатним вважають таке надання товарів, робіт і послуг, яке не передбачає жодної плати чи послуги навзаєм [11, с. 320].

Мають бути заборонені як недобросовісні всі прояви парасолькової реклами. Парасольковою вважають рекламу товару, просування якого суворо обмежене тим чи тим законом, за допомогою іншого товару з використанням тотожного або подібного товарного знака. Найбільшого поширення парасолькові бренди отримали у сфері реклами алкоголю, позаяк реклама саме цієї продукції пов'язана з найбільшою кількістю обмежень. Майже всі компанії, що виробляють або імпортують алкогольну продукцію під широко відомими товарними марками, були помічені в рекламі товарів, послуг, конкурсів, лотерей чи інших заходів, що мають подібну або однакову назву з алкогольними брендами. Обмеження, що накладені на рекламу алкоголю, закривають для неї найпотужніші шляхи поширення реклами: телебачення, радіо, друковані видання (за деяким винятком), засоби розміщення зовнішньої реклами. Виробники спиртних напоїв, не бажаючи, щоб споживач просто забував, який вигляд має їх продукція, змушені хитрувати і використовувати парасолькову рекламу для її просування. Такою може бути визнана, наприклад, реклама газованої води, в якій (у рекламі) є зображення (письмове, схематичне тощо) алкогольного напою (реклама якого неприпустима в телевізійному ефірі) [12, с. 42].

Особливу увагу має бути приділено захисту прав й інтересів суб'єктів господарювання і споживачів від проявів недобросовісної конкуренції при здійсненні господарської діяльності в мережі Інтернет. Наприклад, французька судова практика визначає як акт недобросовісної конкуренції, з-поміж решти, багатоадресний спам, що містить інформацію, яка вводить споживачів в оману [10]. Окремі статті Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» мають бути присвячені правовій регламентації окремих проявів недобросовісної конкуренції в зовнішньоекономічній діяльності, зокрема таких,

як демпінг, субсидований або зростаючий імпорт тощо. Варто зазначити, що запропоновані зміни до змісту глав I–III Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» спрямовані на вдосконалення вже існуючих правил конкуренції і мають рекомендаційний характер. Істотного перегляду заслуговують також і процесуальні засади виявлення і припинення недобросовісної конкуренції, а також заходи відповідальності за порушення конкурентного законодавства.

Висновки. Остаточного визначити поняття і види недобросовісної конкурентної практики не є можливим через постійну мінливість конкурентних відносин та господарських зв'язків їх учасників. Саме з огляду на це головним завданням систематизації та уніфікації конкурентного законодавства має стати вдосконалення організаційно-правових засад забезпечення захисту добросовісної конкуренції в Україні та підвищення ефективності застосування норм конкурентного законодавства органами правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безух О. В. Теоретичні проблеми правового регулювання відносин економічної конкуренції: монографія / О. В. Безух. — К. : НДІ приват. права і підприємств ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2013. — С. 21.
2. Валитов С. С. Становление и развитие антимонопольно-конкурентного законодательства Украины : дис. ... док. юрид. наук : спец. 12.00.04 / С. С. Валитов; Институт экон.-прав. исследований. — Д., 2010. — 429 с.
3. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України: дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / А. І. Граціанов; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2004. — С. 19.
4. Журик Ю. В. Необхідність систематизації антимонопольно-конкурентного законодавства України // Проблеми взаємодії суспільства та держави у сучасному правовому просторі : міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція, м. Тернопіль, 27 лютого 2014 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=744%3A210114-20&catid=94%3A4-0214&Itemid=117&lang=ru.
5. Кашанина Т. В. Юридическая техника: учебник / Т. В. Кашанина. — 2-е изд., пересмотр. — М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. — С. 355.
6. Керимов Д. А. Законодательная техника / Д. А. Керимов. — М. : Норма, 1999. — С. 70–102.
7. Чернелевська О. Л. Конкурентне законодавство України: формування, зміст та розвиток : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.41 / О. Л. Чернелевська; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2006. — 206 с.
8. Інструментарий для оценки воздействия на конкуренцию. Версия 1.0. ОЭСР. 2007. — 161 с.
9. Інструментарий для оценки воздействия на конкуренцию. Т. I : Принципы. Версия 2.0. OECD 2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.oecd.org/daf/competition/49167036.pdf>.
10. Council framework decision № 2003/568/JHA «On combating corruption in the private sector» (Brussels, 22.VII.2003) // Journal officiel de l'Union européenne L 192 du 31.7.2003. — P. 54.
11. Бакалінська О. О. Правове регулювання добросовісної конкуренції в Україні : монографія / О. О. Бакалінська. — Київ : НДІ приват. права і підприємств ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. — 374 с.

12. Геляхова Л. А. Некоторые проблемы правового регулирования защиты от недобросовестной конкуренции в сфере рекламы // Актуальные проблемы юридической науки и практики в сфере пресечения недобросовестной конкуренции : (по материалам I Междунар. науч.-практ. конф., Саратов, 23 марта 2013 г.) / ФГБОУ ВПО «Саратовская государственная юридическая академия». — С. : Науч. книга, 2013. — С. 40–44.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2016.

Bakalinska O. Protection from unfair competition: legal regulation prospects.

Background. Systematization and unification of the rules of competition law should become an important direction of the further development of fair competition in Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Issues of systematization of legislation, particularly in the sphere of competition have been researched in the works by: A. Bezukh, S. Valitov, A. Hratsianov, Y. Zhuryk, T. Kashanina, D. Kerimov, A. Chernelvska and others.

The ***aim*** of the article is to study problems of competition law systematization and to determine directions of its further enhancement.

Results. The complexity of competition legislation does not allow to choose only one type of systematization of its rules. It has been over ten years since the Civil and Commercial Codes of Ukraine entered into force, more than twenty years since regulation of competitive relations was introduced, but today most of the regulations contain flaws and contradictions, regulating social relations in various spheres of economic activity in different ways. Under such conditions the first task is to carry out monitoring of current legislation, identifying regulations that directly regulate the competitive relations and those rules that have an impact on the development and protection of fair competition. The depth of the assessment of the impact on competition should be proportional to the degree of potential negative consequences of a legal measure in terms of competition. The checklist to assess the impact on competition enables operatively review such measures to quickly identify from the large number of rules that are studied, to further assess those which can have potentially negative effects on competition. In the course of reviewing the current legislation for its impact on competition, all the legal norms, that can in any way affect the conditions of competition in the market, should be analysed. Further such an assessment should be made primarily to assess the impact of “new” legislation on competition and only in those cases where the corresponding legal norm includes the potential danger of an honest and fair competition in the market.

Conclusions. The main task of systematization and harmonization of competition law should be the enhancement of the legal principles to protect fair competition in Ukraine and the efficiency of the application of competition law by enforcement authorities.

Keywords: systematization, competition law, assessment of the impact on competition, protection from unfair competition.

REFERENCES

1. Bezuh O. V. Teoretychni problemy pravovogo reguljuvannja vidnosyn ekonomichnoi konkurencii': monografija / O. V. Bezuh. — K. : NDI pryvat. prava i pidpryjemn. im. akad. F. G. Burchaka NAPrN Ukraïny, 2013. — S. 21.
2. Valytov S. S. Stanovlenye y razvytye antymonopol'no-konkurentnogo zakonodatel'stva Ukrainy : dys. ... dok. juryd. nauk : spec. 12.00.04 / S. S. Valytov; Ynstitut ekon.-prav. yssledovanyj. — D., 2010. — 429 s.
3. Gracianov A. I. Proces systematyzacii' ta unifikacii' zakonodavstva i rozvytok pravovoi' systemy Ukraïny: dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.04 / A. I. Gracianov; In-t derzhavy i prava im. V. M. Korec'kogo. — K., 2004. — S. 19.

4. Zhuryk Ju. V. Neobhidnist' systematyzacii' antymonopol'no-konkurentnogo zakonodavstva Ukrainy // Problemy vzajemodii' suspil'stva ta derzhavy u suchasnomu pravovomu prostori : mizhnarodna jurydychna naukovo-praktychna Internet-konferencija, m. Ternopil', 27 ljutogo 2014 r. — [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=744%3A210114-20&catid=94%3A4-0214&Itemid=117&lang=ru.
5. Kashanina T. V. Juridicheskaja tehnika: uchebnik / T. V. Kashanina. — 2-e izd., peresmotr. — M. : Norma : INFRA-M, 2011. — S. 355.
6. Kerimov D. A. Zakonodatel'naja tehnika / D. A. Kerimov. — M. : Norma, 1999. — S. 70–102.
7. Chernelevs'ka O. L. Konkurentne zakonodavstvo Ukrainy: formuvannja, zmist ta rozvytok : dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.41 / O. L. Chernelevs'ka; Kyi'v. nac. un-t im. Tarasa Shevchenka. — K., 2006. — 206 s.
8. Instrumentarij dlja ocenki vozdejstvija na konkurenciju. Versija 1.0. OJeSR. 2007. — 161 s.
9. Instrumentarij dlja ocenki vozdejstvija na konkurenciju. T. I : Principy. Versija 2.0. OECD 2011 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.oecd.org/daf/competition/49167036.pdf>.
10. Council framework decision № 2003/568/JHA «On combating corruption in the private sector» (Brussels, 22.VII.2003) // Journal officiel de l'Union europeenne L 192 du 31.7.2003. — P. 54.
11. Bakalins'ka O. O. Pravove reguljuvannja dobrosovisnoi' konkurencii' v Ukraini : monografija / O. O. Bakalins'ka. — Kyi'v : NDI pryvat. prava i pidpryjemn. im. akad. F. G. Burchaka NAPrN Ukrainy, 2014. — 374 s.
12. Geljahova L. A. Nekotorye problemy pravovogo regulirovanija zashhity ot nedobrosovestnoj konkurencii v sfere reklamy // Aktual'nye problemy juridicheskoy nauki i praktiki v sfere presechenija nedobrosovestnoj konkurencii : (po materialam I Mezhdunar. nauch.-prakt. konf., Saratov, 23 marta 2013 g.) / FGBOU VPO «Saratovskaja gosudarstvennaja juridicheskaja akademija». — S. : Nauch. kniga, 2013. — S. 40–44.

УДК 347.965.42(477)

МАЗАРАКІ Наталія,

к. ю. н., доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права КНТЕУ

МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Проаналізовано напрями правового регулювання процедури медіації як сучасного методу вирішення юридичних спорів з огляду на позитивний закордонний досвід, міжнародні зобов'язання України та потребу покращення вітчизняної системи вирішення юридичних спорів. Визначено шляхи удосконалення правового регулювання процедури медіації у нашій державі.

Ключові слова: правовий конфлікт, юридичний спір, медіація, процедура медіації, медіатор.

Мазараки Н. Медиация в Украине: проблемы теории и практики. Проанализированы направления правового регулирования процедуры медиации в качестве современного метода разрешения юридических споров, учитывая положительный зарубежный опыт, международные обязательства Украины и необходимость улучшения отечественной системы разрешения юридических споров. Определены пути совершенствования правового регулирования процедуры медиации в нашей стране.

Ключевые слова: правовой конфликт, юридический спор, медиация, процедура медиации, медиатор.

Постановка проблеми. Правові спори та конфлікти є невід'ємною частиною життя суспільства. І завдання держави – створення умов для вирішення спорів та захист охоронюваних законом прав та інтересів громадян. Вітчизняний та міжнародний досвід свідчить, що запровадження альтернативних методів врегулювання спорів поряд із системою правосуддя є найефективнішою передумовою вирішення правових конфліктів та спорів. Більше того, на сьогодні система правосуддя в Україні має низку істотних недоліків: велика завантаженість судів, тривалість і складність судового процесу, значні судові витрати, недостатня розвиненість механізмів змагальності та рівності сторін у процесі, гласність судового розгляду, що призводить до розголошення конфіденційної інформації, брак загальноприйнятних критеріїв справедливості. З огляду на це, рішення суду породжують негативну реакцію у сторін, як наслідок, спір припиняють силовим шляхом або в інший спосіб, але не вирішують.

© Мазаракі Н., 2016

Згідно із результатами соціологічних опитувань* судовій системі не довіряють близько 80 % громадян, такий самий відсоток громадян впевнений у корупційності судової системи [1].

Зазначене разом із міжнародними зобов'язаннями України спонукає до запровадження нових методів вирішення спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі серед науковців та юристів-практиків зріс інтерес до питань правового регулювання процедур альтернативних методів вирішення спорів. Слід виокремити роботи С. Ф. Демченка [2], Г. І. Козирєва [3], В. В. Резнікової [4], А. П. Гаврилішина [5], Є. Р. Бершеди [6], у яких автори зазначали позитивні риси процедури медіації порівняно з судовим порядком вирішення спорів. Водночас аналіз аспектів відповідності українських законопроектів щодо процедури медіації європейському досвіду не проводили. Немає й комплексного аналізу процедури медіації як ефективного методу вирішення спорів.

Мета. Визначення головних засад запровадження процедури медіації у вітчизняній правовій системі, з'ясування міжнародних зобов'язань України у цій сфері, аналіз принципів та переваг медіації як альтернативного вирішення господарських спорів.

Матеріали та методи. Під час опрацювання окресленої теми використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, зокрема: формально-логічний – для тлумачення змісту медіації як одного із видів вирішення спорів; компаративістський – для здійснення порівняльної характеристики різних способів виходу із складних ситуацій; соціологічний – для аналізу соціальної зумовленості процедури медіації; інструментальний – для визначення складових процедури медіації як інструментів роботи медіатора; аксіологічний – для визначення норм і цілей поведінки сторін конфлікту; кліометричний – для розгляду історичного досвіду вирішення конфліктів за участю посередника.

Результати дослідження. Одним із перспективних напрямів розвитку системи альтернативних методів вирішення спорів є медіація – процедура, у якій медіатор систематично сприяє комунікації між

* Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 р. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей, за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за головними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 8 жовтня 2013 р. Було опитано 2010 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за головними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Опитування проводили у 137 населених пунктах (із них 82 міських та 55 сільських поселень). Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3 % з імовірністю 0,95.

сторонами конфлікту або спору для досягнення взаємоприйнятної розв'язання конфлікту або вирішення спору. До того ж медіатор діє на засадах нейтральності та конфіденційності щодо суті спору.

На відміну від судового розгляду, який є суворо врегульованим, формалізованим та зосередженим на суті позову, медіація дає змогу гнучкого підходу до вирішення спору, урахування всіх аспектів спірної ситуації, незалежно від їх юридичного чи правового значення. Саме тому медіацію відносять до альтернативних методів вирішення спорів.

Але є сутнісні ознаки, за допомогою яких можливо відрізнити медіацію від інших методів вирішення спорів (третейського судді/суду, примирення, переговори): добровільність використання цієї процедури; гнучкий характер процедури; бажання сторін дійти згоди та вирішити спір; брак судових повноважень у медіатора. Наприклад, третейський суддя управнений приймати обов'язкові до виконання рішення, передбачений порядок видачі виконавчого документа, медіатор таких прав не має, а лише сприяє тому, щоб сторони самі визначили порядок вирішення спору.

Використання посередників для вирішення спорів фіксують з давніх часів. Історики зазначають про подібні випадки ще в торговельних відносинах фінікійців та у Вавилоні. У Стародавній Греції існувала практика використання посередників (*proxenetas*). Римське право, починаючи з кодексу Юстиніана (530–533 рр. н. е.), визнавало посередництво. Римляни використовували різні терміни для позначення поняття «посередник»: *internunciatus*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, і, нарешті, *mediator* [7, с. 163]. У деяких традиційних культурах до фігури посередника ставилися з особливою повагою і шанували нарівні з жерцями або вождями племені.

Медіація в її сучасному розумінні стала розвиватися в другій половині ХХ сторіччя, передусім, у країнах англосаксонського права – США, Австралії, Великобританії, після чого почала поширюватися і в Європі. Перші спроби застосування медіації, як правило, стосувалися вирішення спорів у сфері сімейних відносин. Згодом медіація отримала визнання при вирішенні широкого спектра конфліктів і суперечок, починаючи від конфліктів у місцевих громадах і закінчуючи складними багатосторонніми конфліктами в комерційній та публічній сфері [7, с. 170].

Термін «медіація» походить від латинського *mediatio* – посередництво; аналогічне значення мають слова *mediation* (англ.), *médiation* (фр.). Кожний у межах свого розуміння може дати свою дефініцію цьому поняттю. У соціальній психології вчені розглядають медіацію як специфічну форму регулювання спірних питань, конфліктів, узгодження інтересів. Учений Х. Бесемер визначив медіацію як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони [8, с. 12].

Формальне визначення медіації (або мирової угоди) наведено у статті 1 Типового закону Комісії ООН з міжнародного торгового права (*далі* – ЮНСІТРАЛ) за 2002 р. щодо міжнародних комерційних

арбітражних процедур, згідно з якою медіація – це «...процес..., коли сторони залучають третю особу або осіб ... з метою надання ними допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними. Мирний посередник не має права нав'язувати сторонам способи врегулювання спору» [9].

У більш практичному сенсі медіація – це примирення і знаходження конструктивного підходу до врегулювання суперечки, який дозволяє виявити важливі для обох сторін питання; під різним кутом розглядає предмет спору; дозволяє використати конфлікт як «інструмент навчання» та основу для покращання відносин між сторонами. Медіація забезпечує сторонам можливість відновити або іноді розпочати переговори.

Центр ефективного врегулювання спорів (далі – ЦЕВС) визначає медіацію як «...гнучкий конфіденційний процес, під час якого нейтральна сторона активно допомагає зацікавленим сторонам досягти згоди щодо врегулювання конфлікту або суперечки, але останнє слово при ухваленні рішення або умов угоди з врегулювання спору залишається за зацікавленими сторонами».

На думку С. Ф. Демченко, головні відмінності між традиційним судовим розглядом і медіацією полягають у тому, що суддя вислуховує сторони і, ґрунтуючись на відповідних статтях закону, виносить рішення. Тоді як завдання медіатора набагато складніше: він має допомогти конфліктуючим сторонам самим знайти рішення спірного питання. Тож медіатор повинен мати ще й інші конкретні знання. Знати, як організувати процес розв'язання конфлікту так, щоб його сторони були залучені в процес абсолютно добровільного творчого пошуку такого рішення їх спору, яке задовольняло б обидві сторони і відкривало нові можливості їх подальшої взаємодії [10, с. 48].

На думку деяких вчених, з-поміж усіх альтернативних способів вирішення спорів медіація має низку переваг. У процесі медіації сторони мають більш активний вплив на розв'язання конфлікту. Очевидна також і конфіденційність процесу, що має неабияке значення. Адже деякі компанії ототожнюють звернення до державних судових органів із втратою репутації. А за допомогою медіації встановлюють імунітет на розкриття інформації. Також до переваг медіації слід віднести гнучкість та незаформалізованість процедури розгляду.

Медіатор має на меті досягнення чітких домовленостей між учасниками спору, зокрема про те, як сторони будуть вирішувати конкретні питання. Він не бере до уваги виявлення будь-яких почуттів під час процедури медіації. Медіатор зосереджений на перспективі взаємовідносин сторін спору, а не аналізі минулих відносин сторін. Він контролює процес і не впливає на учасників процесу медіації або результат, водночас сам організовує проведення процедури. Медіатор допомагає визначити реальні інтереси сторонам конфлікту, коло спірних

правовідносин і допомагає сторонам самостійно виробити угоду щодо спору, до того ж сторони конфлікту повністю контролюють процес прийняття рішення із врегулювання спору і умови розв'язання спірної ситуації. Медіатор полегшує процес спілкування між сторонами конфлікту, розуміючи позиції та інтереси кожної з них, фокусує сторони на їх інтересах і допомагає у пошуку продуктивного розв'язання проблеми, надаючи їм можливість виробити угоду самостійно [11].

Процес медіації складається з етапів, кожен із яких має свою мету і зміст. Для успішного проведення медіації потрібно, щоб перехід до наступного етапу відбувався після того, як буде досягнуто всі цілі на попередньому. Виділяють такі етапи процесу здійснення медіації: підготовка до посередництва; вступ у процедуру медіації; обговорення проблеми, пошук та розробка варіантів вирішення спору; вирішення спору, укладення угоди та підбиття підсумків.

Варто також зазначити, що нині, попри брак спеціального законодавства, Україна може похвалитися своїм власним досвідом застосування процедури медіації, який підтверджує високу ефективність цього інституту при вирішенні конфліктів. Починаючи з 2003 р. активно проводять експерименти у судах. Також на території України діє низка Регіональних груп з медіації, які об'єдналися в Асоціацію груп медіації України та Український центр порозуміння і примирення.

В Україні є Український Центр Медіації (*далі* – УЦМ), що створений при Києво-Могилянській Бізнес-Школі. УЦМ має намір діяти у двох напрямках: навчання медіаторів (освітня сфера) і надання послуг незалежними медіаторами. На сьогодні головне завдання Центру – донести інформацію про медіацію як ефективний інструмент у вирішенні конфліктів та продемонструвати успішний досвід її застосування.

У межах спільної програми Європейського Союзу (ЄС) та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» у квітні 2009 р. було підписано Угоду про співробітництво між Вінницьким окружним адміністративним судом (*далі* – ВОАС) та експертами Ради Європи щодо запровадження пілотного проекту з медіації при вирішенні адміністративних спорів у суді. Відтоді у ВОАС активно розпочався процес впровадження медіаційного розгляду адміністративних справ та популяризація цієї процедури в суспільстві [12].

Потреба запровадження інституту медіації у вітчизняній системі права ґрунтується на позитивних результатах практики застосування інституту примирення в багатьох країнах світу, що свідчить про його ефективність. Крім того, це відповідатиме загальній позиції України щодо гармонізації національного законодавства із законодавством ЄС, позаяк питанню примирних процедур присвячено низку рекомендацій і рішень Ради Європи.

Серед них варто згадати такі: Рекомендацію № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р.; Рекомендацію Rec № (2002) 10 Комітету Міністрів

Ради Європи щодо медіації в цивільних справах від 18.09.2002 р.; Директиву Європейського парламенту та Ради № 2008/52 ЄС щодо деяких аспектів посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах від 21.05.2008 р. тощо [13].

Крім того, набрання чинності Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (*далі* – Угода) має стати чинником загального удосконалення правового регулювання альтернативних методів вирішення спорів, наближення законодавства України до норм ЄС. Угода містить положення про механізм посередництва (термін *mediation* в англomовній версії Угоди був перекладений українською як «посередництво») як засіб врегулювання спорів, але відповідне національне законодавство допоки ще перебуває на етапі законопроектів.

Вважаю, що прийняття Закону України «Про медіацію», який би ефективно врегулював процедуру медіації, правовий статус медіаторів, забезпечення якості медіації, виконання медіаційних угод, забезпечення конфіденційності процедури медіації тощо, сприятиме реформуванню системи судоустрою, підвищенню інвестиційної привабливості України.

Вивчення європейського досвіду вирішення правових спорів альтернативними методами, аналіз впровадження процедури медіації в національному законодавстві держав-членів ЄС дає змогу виокремити деякі їх головні підходи до регулювання процедури медіації:

- значний рівень урегульованості процедури медіації. Наприклад, в Австрії з метою сприяння процедури медіації з боку держави, забезпечення правової визначеності, потреби розрізнення медіації від професійних юридичних послуг, захисту прав споживачів законодавство містить детальні правові норми щодо реєстру медіаторів, самоврядної організації медіаторів, прав та обов'язків зареєстрованих медіаторів, призупинення перебігу строку позовної давності, професійної підготовки медіаторів;

- низький рівень урегульованості процедури медіації. В Об'єднаному Королівстві Великої Британії та Нідерландах, зокрема, з метою заохочення креативності та гнучкості, розвитку медіації цивільно-процесуальні норми регулюють тільки оплату послуг медіатора. А саму процедуру медіації, підготовку медіаторів тощо здійснюють саморегулівні організації медіаторів;

- поміркована урегульованість процедури медіації (Німеччина).

Вельми деталізований підхід до урегулювання процедури медіації використали автори проектів закону України «Про медіацію» від 17 грудня 2015 р. № 3665 та від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 [14]. Зокрема, законопроекти пропонують урегулювати правові засади та проведення процедури медіації, принципи та порядок проведення медіації, статус медіатора, права та обов'язки сторін медіації.

Висновки. Медіація є новим перспективним способом вирішення спорів як у публічно-правовій, так і в приватноправовій сфері. В Україні на рівні законодавчих ініціатив сформовані підвалини для запровад-

ження медіації та медіаційних процедур, проте зазначені законодавчі новели потребують формування чіткого теоретичного підґрунтя до:

- тлумачення термінів (медіація, медіатор, медіативна угода тощо);
- з'ясування суті та меж поняття юридичних спорів, що можуть бути вирішені за допомогою процедури медіації, адже, наприклад, включення до цієї категорії кримінальних проваджень та справ про адміністративні правопорушення потребує внесення змін до чинного законодавства України;
- відповідальності учасників процедури медіації за порушення вимог конфіденційності.

Тому ці законопроекти мають стати предметом громадського обговорення із залученням також суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які мусять знати та вміти користуватися послугами медіаторів при вирішенні спорів, що виникатимуть у відносинах із європейськими партнерами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ, ставлення до політиків та суспільних інститутів, електоральні рейтинги : дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 ; Якби найближчим часом знову відбувалися вибори до Верховної Ради України, за яку партію чи виборчий блок Ви проголосували б? (динаміка, 2010–2013) : дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 30 вересня по 8 жовтня 2013 р. / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.
2. Демченко С. Ф. Теоретико-методологічні засади ефективності господарського судочинства : монографія / С. Ф. Демченко. — К. : Преса України, 2009. — 472 с.
3. Козырев Г. И. Конфликтология : учебник / Г. И. Козырев. — М. : Форум, 2010. — 303 с.
4. Резнікова В. В. Медіація (посередництво) як спосіб вирішення господарських спорів / В. В. Резнікова // Вісн. КНУ. — 2012. — № 90. — С. 10–15.
5. Гаврилiшин А. П. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів / А. П. Гаврилiшин // Науковий Вісн. Херсон. держ. ун-ту. — 2014. — № 5. — Т. 1. — С. 275–278.
6. Бершеда Є. Р. Перспективи застосування медіації при вирішенні податкових спорів в Україні [Електронний ресурс] / Є. Р. Бершеда. — Режим доступу : <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/.../document>.
7. Давыденко Д. Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США / Д. Л. Давыденко // Вестн. Высш. Арбитр. Суда Рос. Фед. — 2004. — № 1. — С. 163–176.
8. Матеріали курсу підготовки медіаторів із кола посадовців, які займають керівні посади в органах виконавчої, законодавчої та судової влади. Спільна програма Європейської Комісії та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України». — Київ, 2010.
9. Типовой Закон ЮНСИТРАЛ о посредничестве. Резолюция, принята Генеральной Ассамблеей [Електр. ресурс по докладу Шестого комитета (A/57/562 и Corr.1 и 2)]. — Режим доступу : http://mediators.ru/rus/about_mediation/international_law/uncitral_model_law.

10. Демченко С. Ф. Медіація та додержання публічного порядку як складові функціонування модельних господарських судів / С. Ф. Демченко // Вісн. госп. судочин. — 2009. — № 5. — С. 48.
11. Альтернативне вирішення спорів (медіація) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://avantgardelaw.webnode.com.ua/mediation>.
12. Медіація ефективно вирішення конфліктів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.voas.gov.ua/work/med-ats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennyakonfl-kt-v>.
13. DIRECTIVE 2008/52/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008>.
14. Про медіацію : Проект Закону від 17 грудня 2015 р. № 3665 та від 29 грудня 2015 р. № 3665-1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.

Стаття надійшла до редакції 25.03.2016.

Mazaraki N. Mediation in Ukraine: problems of theory and practice.

Background. Domestic and international experience shows that the introduction of alternative ways of dispute resolution along with the justice system is the most effective prerequisite for resolving legal conflicts and disputes. Moreover, today justice system in Ukraine has a number of significant drawbacks: large workload of courts, length and complexity of litigation, significant legal costs, lack of a developed mechanism of competition and equality of parties, publicity of the trial leading to the disclosure of confidential information, lack of generally accepted criteria of justice. The above together with the international obligations of Ukraine encourage the introduction of new methods of dispute resolution.

The **aim** of the article. Determination of the main principles of introducing mediation procedure in the national legal system, clarification of Ukraine's international obligations in this area, analysis of the principles and benefits of mediation as an alternative commercial dispute resolution.

Materials and methods. The following general scientific and special methods were used while working on the topic: formal logical method to interpret the content of mediation as one of the types of dispute resolution; comparative one to carry out comparative characteristics of different ways out of difficult situations; sociological one to analyze social conditionality of mediation procedure; instrumental one for distinguishing components of the mediation procedure as instruments of mediator; axiological one to determine the rules and objectives of conduct of the parties to the conflict; historical one to review the historical experience of conflict resolution involving a mediator.

Results. One of the promising development directions of alternative methods of dispute resolution is mediation – a procedure in which the mediator systematically promotes communication between parties to the conflict or dispute to reach a mutually acceptable solution to the conflict or dispute. In addition, the mediator operates on the principles of neutrality and confidentiality. The need for the introduction of mediation in the domestic legal system is based on the positive results of the practice of reconciliation method in many countries, which indicates its effectiveness. Adoption of the Law of Ukraine «On mediation», which would effectively regulate the mediation procedure, legal status of mediators, quality of mediation, execution of mediation agreements, promote the reform of the judicial system and increase the investment attractiveness of Ukraine.

Conclusion. Mediation is a promising new way of resolving disputes both in the area of public and private law. In Ukraine, at the legislative initiatives level, foundation for the introduction of mediation and mediation procedures was formed, but these legislative innovations require formation of a clear theoretical framework to:

- interpretation of terms (mediation, mediator, mediation agreement, etc.);

- *identifying the nature and limits of the concept of legal disputes that can be resolved through mediation procedure;*
- *responsibility of the participants of the mediation procedure for privacy violation.*

Keywords: legal conflict, legal disputes, mediation, mediation procedure, mediator.

REFERENCES

1. Ocinka gromadjanamy sytuacii' v Ukraini ta stanu provedennja reform, stavlennja do politykiv ta suspil'nyh instytutiv, elektoral'ni rejtyngy : doslidzhennja provedene sociologichnoju sluzhboju Centru Razumkova z 6 po 12 bereznja 2015 r. / Centr Razumkova [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030 ; Jakby najblyzhchym chasom znovu vidbuvalysja vybory do Verhovnoi' Rady Ukrainy, za jaku partiju chy vyborchij blok Vy progolosuvaly b? (dynamika, 2010–2013) : doslidzhennja provedene sociologichnoju sluzhboju Centru Razumkova z 30 veresnja po 8 zhovtnja 2013 r. / Centr Razumkova [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903.
2. Demchenko S. F. Teoretyko-metodologichni zasady efektyvnosti gospodars'kogo sudochynstva : monografija / S. F. Demchenko. — K. : Presa Ukrainy, 2009. — 472 s.
3. Kozyrev G. I. Konfliktologija: uchebnik / G. I. Kozyrev. — M. : Forum, 2010. — 303 s.
4. Rjeznikova V. V. Mediacija (poserednyctvo) jak sposib vyrishennja gospodars'kyh sporiv / V. V. Rjeznikova // Visn. KNU. — 2012. — № 90. — S. 10–15.
5. Gavrylishyn A. P. Mediacija jak al'ternatyvnyj sposib vyrishennja sporiv / A. P. Gavrylishyn // Naukovyj Visn. Herson. derzh. un-tu. — 2014. — № 5. — T. 1. — S. 275–278.
6. Bersheda Je. R. Perspektyvy zastosuvannja mediacii' pry vyrishenni podatkovyh sporiv v Ukraini [Elektronnyj resurs] / Je R. Bersheda. — Rezhym dostupu : <http://instzak.rada.gov.ua/instzak/.../document>.
7. Davydenko D. L. Iz istorii primiritel'nyh procedur v Zapadnoj Evropi i SShA / D. L. Davydenko // Vestn. Vyssh. Arbitr. Suda Ros. Fed. — 2004. — № 1. — S. 163–176.
8. Materialy kursu pidgotovky mediatoriv iz kola posadovciv, jaki zajmajut' kerivni posady v organah vykonavchoi', zakonodavchoi' ta sudovoi' vlady. Spil'na programa Jevropejs'koi' Komisii' ta Rady Jevropy «Prozorist' ta efektyvnist' sudovoi' systemy Ukrainy». — Kyi'v, 2010.
9. Tipovoj Zakon JuNSITRAL o posrednichestve. Rezolucija, prinjataja General'noj Assambleej [Elektr. resurs po dokladu Shestogo komiteta (A/57/562 i Corr.1 i 2)]. — Rezhym dostupu : http://mediators.ru/rus/about_mediation/international_law/uncitral_model_law.
10. Demchenko S. F. Mediacija ta doderzhannja publichnogo porjadku jak skladovi funkcionuvanni model'nyh gospodars'kyh sudiv / S. F. Demchenko // Visn. gosp. sudochyn. — 2009. — № 5. — S. 48.
11. Al'ternatyvne vyrishennja sporiv (mediacija) [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://avantgardelaw.webnode.com.ua/mediation>.
12. Mediacija efektyvne vyrishennja konfliktiv [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.voas.gov.ua/work/med-ats-ya/med-ats-ya-efektivne-vir-shennya-konfl-kt-v>.
13. DIRECTIVE 2008/52/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008>.
14. Pro mediaciju : Proekt Zakonu vid 17 grudnja 2015 r. № 3665 ta vid 29 grudnja 2015 r. № 3665-1 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://portal.rada.gov.ua>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.122(477)

МАЛЮТИН Ігор,

к. ю. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПОТЕРПІЛИХ В УКРАЇНІ

Досліджено нагальні проблеми кримінально-правового забезпечення захисту потерпілих в Україні на основі чинного законодавства з огляду на глобальні виклики сучасності, які вимагають спрямування наукових досліджень на пошук нових концепцій у сфері кримінальної юстиції, які сформували б наукову доктрину якісно нового підходу щодо захисту потерпілих від кримінальних правопорушень, зважаючи на положення конституційного принципу пріоритету інтересів людини над державою.

Ключові слова: право, кримінальне право, кримінально-правовий захист, потерпілий, кримінально-правове забезпечення.

Малютин И. Уголовно-правовая защита потерпевших в Украине. Исследованы актуальные проблемы уголовно-правового обеспечения защиты потерпевших в Украине на основе действующего законодательства с учетом глобальных вызовов современности, требующих направления научных исследований на поиск новых концепций в сфере уголовной юстиции, которые сформировали бы научную доктрину качественно нового подхода к защите пострадавших от уголовных преступлений, исходя из положения конституционного принципа приоритета интересов человека над государством.

Ключевые слова: право, уголовное право, уголовно-правовая защита, потерпевший, уголовно-правовое обеспечение.

Постановка проблеми. Новітня геополітика, в якій мають переважувати загальнолюдські цінності, для України визначила незворотний

© Малютін І., 2016

шлях до європейського співтовариства. Це змушує докорінно переглянути захист прав і свобод потерпілих у сфері кримінальної юстиції через призму положень, проголошених Конституцією України щодо гарантій захисту прав і свобод людини. Основоположним принципом будь-якої правової держави є гарантії забезпечення прав та свобод людини і громадянина. На шляху до зазначеної мети Україна 17 липня 1997 р. ратифікувала Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р., яка набрала чинності для України 11 вересня 1997 р.

Згідно з положеннями цієї Конвенції природні права та свободи становлять абсолютну цінність, є невід’ємними і належать кожному від народження. Природне, наддержавне, абсолютне право – є аксіомою побудови правової, соціальної, демократичної держави, якою має стати Україна. Для цивілізованого суспільства ці права є основоположними, важливим інститутом, за допомогою якого регулюють правовий статус людини, *межі вторгнення в її особисту сферу*, встановлюють гарантії захисту та реалізації прав та свобод.

Саме тому однією з головних функцій держави є охорона та забезпечення захисту прав та свобод *потерпілого*, передусім, як людини, а також захисту прав та свобод юридичної особи.

Однією з гарантій дотримання прав та свобод людини і громадянина, що закріплені в Конвенції, є їх належне *кримінально-правове забезпечення*, яке містить в собі як їх охорону, так і захист.

Мета статті – дослідити та проаналізувати проблеми стану захищеності потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні та запропонувати власну концепцію їх розв’язання, що є важливою складовою механізму забезпечення прав і свобод людини у правовій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінально-правового забезпечення захисту прав потерпілих є складовою сфери досліджень таких вітчизняних науковців, як: В. І. Борисов [1], О. В. Туляков [2], О. Г. Яновська [3] та деяких інших. Висновок про науково-практичне значення їхніх праць свідчить про те, що увагу приділено удосконаленню захисту прав та законних інтересів потерпілих від злочину засобами кримінального права, особливостям кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (*далі* – КПК України) і транзитивному кримінальному праву. Поряд із цим постає нагальна потреба комплексного наукового дослідження, яке дасть ефективну систему кримінально-правового забезпечення захисту прав та свобод потерпілого в сучасних умовах розвитку України.

Матеріали та методи. Діалектичний метод наукового дослідження використано під час розгляду основних положень забезпечення прав і свобод людини у сфері кримінальної юстиції, системний аналіз – щодо кримінально-правового та кримінально-процесуального захисту потерпілих.

Результати дослідження. Одним із пріоритетних положень правової держави і верховенства права (англ. *rule of law*) є визнання принципу верховенства конституції (верховенства закону) та її конституційних норм як норм прямої дії частини 3 статті 8 Конституції України. Положення про верховенство права і закону можуть мати як реальний, так і фіктивний або формальний характер. Вони можуть мати як спільний правовий зміст (правовий або справедливий закон), так і розбіжності права і закону, що змушує розглядати їх окремо. Загальновідомо, що закон виникає разом з державою, а право – задовго до її виникнення. У законі може не існувати права (неправовий закон), коли його змістом (повністю чи в частині) стає свавілля державної влади, наприклад, закони країн з тоталітарними, авторитарними режимами. Ця обставина свідчить, що природні ідеї верховенства права мають більш давню історію, ніж позитивістські ідеї верховенства закону.

Верховенство права передбачає передусім відповідність законів міжнародним нормам і стандартам у галузі прав людини, що вимагає забезпечення дотримання принципів верховенства права, рівності перед законом, відповідальності перед законом, справедливості в застосуванні закону, поділу державної влади, правової визначеності, браку свавілля, високого рівня гарантій захисту прав та свобод людини і громадянина, процесуальної та правової прозорості. Зокрема, принцип правової визначеності гарантує забезпечення вільного з'ясування змісту права і можливість скористатися ним у разі потреби, що має стати парадигмою для національного законодавства з метою стабільного забезпечення правового статусу людини.

Верховенство ж закону означає: верховенство конституції, особливу процедуру прийняття і зміни закону, обов'язкову відповідність всіх інших нормативних актів закону, наявність механізмів реалізації та захисту закону, конституційний нагляд, що забезпечує узгодженість всієї законодавчої системи.

Верховенство (панування) права передбачає насамперед наявність законів з правовим змістом (правових законів), а також пов'язаність державної влади з правовими законами, тобто правом. Наразі є Організація з безпеки і співробітництва в Європі (*далі* – ОБСЄ), яка втілює в життя принципи верховенства права, тобто справедливості. На думку членів цієї організації, верховенство права передусім означає не просто формальну законність, яка забезпечує виконання демократичного порядку, а й справедливість, засновану на визнанні та повному прийнятті вищої цінності людської особистості, гарантовану державою та її представницькими органами.

Конституція України, прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р., також проголосила, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю [4].

Зі змісту положень Конституції випливає, що права людини мають бути основою державної політики, і держава має відповідати

за свою діяльність перед людиною. Кримінальний кодекс України (далі – КК України) має своїм завданням *правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина*, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [5].

Пріоритетні положення Конституції України, принцип верховенства права вимагають привести у відповідність до її норм чинне законодавство, яке б гарантовано захищало права та свободи потерпілого в сфері кримінальної юстиції.

В Україні наразі не створено ефективної системи наукового, правового та організаційного кримінально-правового забезпечення захисту прав та свобод потерпілого. Не розв'язано важливих кримінально-правових, кримінально-процесуальних, кримінологічних теоретико-методологічних, практичних проблем протидії злочинності, зважаючи на наявні тенденції її розвитку, а також соціально-політичні умови розвитку держави. Немає концептуального правового механізму кримінально-процесуального, кримінологічного захисту законних прав та інтересів потерпілих та їх реабілітації від наслідків щодо вчинених стосовно них кримінальних правопорушень, а також відновлення порушених внаслідок кримінальних правопорушень прав та відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди.

Відповідно до частини 1 статті 1 КК України одним із його завдань є *правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина*, яке, окрім іншого, полягає також і в створенні дієвих механізмів захисту прав та законних інтересів осіб, потерпілих від злочинів. На сьогодні це питання в КК України не вирішене через брак правової норми щодо потерпілого від злочину, яку давно пропонують провідні вчені в галузі кримінального права. З прийняттям Закону України «Про кримінальні проступки» йтиметься про кримінальні правопорушення, якими охоплюватимуть злочини і кримінальні проступки.

Категорія «потерпілий від злочину», як відомо, є міжгалузеву, причому правовий статус таких осіб більшою мірою визначає кримінально-процесуальне законодавство. Однак потерпілі від злочину мають і кримінально-правовий статус, тому є потреба створення кримінально-правових засобів підвищення правового статусу потерпілих від злочинів, кримінальних проступків, більш надійного гарантування захисту їх прав та законних інтересів [1, с. 4].

Проблемні питання гарантій захисту потерпілого у кримінальному провадженні також занадто довго є найбільш дискусійними та невирішеними як у науці кримінального процесу, так і на практиці. Важливими для їх вирішення, на думку автора, є: Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу [6] та Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету міністрів Ради

Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів [7]. Основними положеннями зазначених документів є привертання уваги до заподіяння потерпілому фізичної, моральної (психологічної), матеріальної шкоди, прийняття заходів для задоволення його потреб, зважаючи, що прийняті з цією метою заходи не обов'язково мають суперечити іншим цілям кримінального права і судочинства, а також слід приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального процесу. Зокрема, позитивним зрушенням щодо гарантій захисту потерпілого за новим КПК України стало спрощення процедури набуття статусу потерпілого в кримінальному провадженні, коли права та обов'язки потерпілого виникають у особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого за частиною 2 статті 55 КПК України. Позитивним моментом є також запровадження у кримінальному праві інституту примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК України) та кримінальному процесуальному праві інституту примирення потерпілого з підозрюваним, обвинуваченим (ч. 4 ст. 56, ч. 1 п. 1 ст. 468 КПК України). Та досі невирішені питання, пов'язані з наданням безоплатної допомоги державою потерпілим, яким заподіяно шкоду внаслідок кримінальних правопорушень, шляхом медичної, психологічної, правової, соціальної допомоги, а також їх захисту від віктимізації, повторної віктимізації, тобто вжиття активних заходів захисту державою, позаяк здебільшого потерпілі не захищають своїх прав самостійно [8]. Проект закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» (№ 0907) від 25 травня 2006 р. Верховна Рада України відкликала 21 квітня 2007 р., позаяк механізми компенсації збитків за рахунок держави жертвам насильницьких злочинів не відповідали ідеології Європейської конвенції про компенсацію збитків жертвам насильницьких злочинів 1983 р., ратифікованої Україною 8 квітня 2005 р., а внесення фрагментарних змін до законодавства не розв'язувало всіх проблем захисту прав потерпілих, і тому подальше доопрацювання проекту було визнано недоцільним. Нового законодавства на розвиток цих положень прийнято не було. Наразі готують новий проект закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину» [3].

Постають запитання, чому саме громадянам має бути відшкодована завдана злочином шкода, обмежуючи таким чином у правах іноземців та осіб без громадянства, а також юридичних осіб, і чому саме матеріальна шкода, якщо у статті 55 КПК України йдеться про майнову шкоду? Редакція Закону України має бути такою: «Про відшкодування за рахунок держави майнової та моральної шкоди потерпілим від кримінального правопорушення». Саме від кримінального правопорушення, а не від злочину, бо залишено поза увагою кримінальні проступки, а також пункт 10 статті 56 КПК України передбачив право

потерпілого на відшкодування заподіяної *кримінальним правопорушенням* шкоди у порядку, передбаченому законом.

Закон України «Про кримінальні проступки» ще не прийнято, що призвело до того, що на сьогодні усі злочини, незалежно від їх тяжкості, розслідують органи досудового слідства, через що навантаження на слідчих зросло в 5–8 разів. Замість науково обґрунтованих 35 проваджень на рік в одного слідчого перебуває від 170 до 250 проваджень (!) [9].

А це означає, що слідчий просто фізично не в змозі якісно, повно, об'єктивно здійснювати провадження досудового слідства, не порушуючи прав потерпілого. Не дивно, що досудове розслідування щодо кримінальних справ, зареєстрованих за фактом вчиненого злочину, коли немає підозрюваного, може тягнутися роками, позаяк строк провадження у цих випадках закон не визначає, а потерпілий у такому випадку залишається без відшкодування завданої злочином шкоди і за законом має право тільки оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора згідно зі статтею 303 КПК України. Раніше, за КПК від 28 грудня 1960 р., потерпілий був більш захищений у подібній ситуації через наявність підстави, яка передбачала зупинення провадження у кримінальній справі за пунктом 3 статті 206 КПК України, у разі коли не встановлено особи, яка вчинила злочин. Це давало змогу здійснювати як відомчий контроль, так і прокурорський нагляд за подібними зупиненими справами і вживати щодо них конкретні передбачені законом заходи. Наразі КПК України не передбачає відповідного порядку, і у подібних випадках кримінальну справу просто реєструють в Єдиний реєстр досудових розслідувань, якщо слідчий, прокурор дійде висновку, що вчинено саме кримінальне правопорушення згідно з частиною 1 статті 214 КПК України. Такий процесуальний порядок, як свідчить слідча практика, призводить до того, що потерпілий надалі залишається сам на сам зі своїми проблемами, а держава в особі її представницьких органів самоусувається від виконання обов'язку щодо відшкодування завданої потерпілому шкоди внаслідок вчиненого кримінального правопорушення, де не встановлено особи, яка його вчинила, попри те, що пункт 10 статті 56 КПК України, де йдеться про права потерпілого, передбачає право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди у порядку, передбаченому законом. Як бачимо, правова норма є, а відповідного закону на сьогодні не прийнято.

На незахищеність потерпілих в Україні також впливає негативна тенденція зростання злочинності через брак дієвого механізму профілактики та протидії злочинності, про що зазначає статистика динаміки її зростання. Як свідчать дані проведених досліджень, загалом криміногенну ситуацію в Україні за роки незалежності характеризує стабільна тенденція до збільшення кількості зареєстрованих злочинів [10]. Зокрема, за повідомленням прокуратури Київської області, протягом січня – серпня 2015 р. обліковано 16,2 тис. кримінальних правопорушень, що на 27,9 % більше, ніж у січні – серпні 2014 р. [11].

Це свідчить, що сучасний стан механізму протидії злочинності в Україні є вкрай незадовільним, що негативно впливає на ефективність боротьби з нею.

Актуальність розробки механізму протидії злочинності та кримінально-правового забезпечення захисту прав та свобод потерпілих в Україні обумовлюють євроінтеграційні процеси, пов'язані з реформуванням органів державної влади, судових та правоохоронних органів, розробки якісно нової політики, стратегії і тактики протидії злочинності, які відповідали б забезпеченню національної безпеки, життєво важливим інтересам та прагненням народу України. Виконання поставлених завдань потребує належного правового захисту і ресурсного забезпечення насамперед висококваліфікованими кадрами, фінансовими засобами, спеціальною технічною оснащенням, соціально-правового захисту тощо. Тільки комплексне вирішення цих завдань може дати бажаний результат.

Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 затвердив Концепцію реформування кримінальної юстиції України, де зазначено, що докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі подальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством [12].

З огляду на викладені проблеми щодо відсутності в Україні належних гарантій забезпечення захисту потерпілого як жертви кримінального правопорушення та його наслідків, з метою запобігання латентності злочинності, віктимізації, повторної віктимізації, беручи до уваги європейські стандарти щодо потерпілих та відповідальність держави за надання допомоги потерпілим, внаслідок вчинення щодо них злочинних проявів та їх соціальної реабілітації, через послаблення негативних наслідків кримінального правопорушення, пропоную:

➤ прийняти Закон України «Про відшкодування за рахунок держави майнової та моральної шкоди потерпілим від кримінального правопорушення»;

➤ розробити якісно нову Державну програму профілактики, запобігання та протидії злочинності, яка відповідає б забезпеченню національної безпеки та життєво важливим інтересам України;

➤ передбачити в Державному бюджеті кошторис щодо компенсації потерпілим від кримінального правопорушення витрат за заповідяну майнову, моральну шкоду;

➤ створити в Україні мережу спеціалізованих служб із підтримки потерпілих, спеціалізовані реабілітаційні центри захисту жертв злочинів, які забезпечили б безоплатне надання потерпілим медичних послуг,

соціальну, матеріальну та психологічну допомогу, необхідні консультації, стосовно окремих категорій потерпілих залучати педагогів, перекладачів, у разі потреби спрямовувати потерпілих до інших служб, забезпечувати принцип конфіденційності при наданні послуг як до початку, під час, так і після завершення слідства та судового провадження;

➤ підготувати та прийняти Державну програму підтримки потерпілих, які стали жертвами від кримінального правопорушення;

➤ у правоохоронних органах, зокрема, поліції, органах досудового слідства, запровадити систему спеціальної підготовки щодо надання допомоги та підтримки потерпілим, яка включала б у себе: повагу та співчуття до потерпілих, розуміння негативних наслідків через вчинення щодо них кримінального правопорушення, визнання їх правового статусу, потреб потерпілих з метою надання їм відповідної інформації, захисту та підтримки, спрямовування потерпілих до спеціалізованих реабілітаційних центрів, де їм мають бути запропоновані відповідні послуги, стосовно іноземців – надання можливості скористатися допомогою консульств, перекладача, безоплатною правовою допомогою або іншою консультативною допомогою, роз'яснення потерпілим способів і умов отримання компенсації від правопорушника, а у разі його відсутності – від держави, а також рішень прийнятих щодо їхньої кримінальної справи та потребу повідомляти про її подальший рух.

Тож кримінальне право, яке нині має здебільшого перехідний характер (транзитивне кримінальне право) і властиве для посттоталітарних, авторитарних режимів, має забезпечити ефективну кримінально-правову охорону благ та інтересів людини як найвищої соціальної цінності. І хай наявна гуманізація політичної свідомості допоки породжує певну радикалізацію й полярність поглядів і думок. Але на сьогодні варто визнати потребу створення та оформлення нової моделі кримінально-правових відносин у тріаді «злочинець – потерпілий – держава», заснованої на базисних публічно-правових змінах і приматі прав людини [2].

Висновки. Права та свободи людини і громадянина, закріплені в низці міжнародних документів, – досягнення тривалої боротьби світової цивілізації, адже права і свободи виборюють. Держава ж має забезпечити людині і громадянину усі передбачені чинним законодавством можливості для їх реалізації і захисту.

Наразі в Україні немає організаційно-правового механізму захисту потерпілих від наслідків кримінальних правопорушень. Зважаючи на реалії нової стратегії держави, орієнтованої на європейські цінності, Україні потрібно терміново заповнювати правовий вакуум стосовно гарантій кримінально-правового забезпечення захисту потерпілих. Цю наукову статтю присвячено саме такій актуальній проблемі. Як її буде розв'язано – покаже час, а Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод має стати орієнтиром для законодавчої та нормотворчої діяльності держави, позаяк її норми мусять стати пріоритетними для правової системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борисов В. І. Щодо подальшого вдосконалення захисту прав та законних інтересів потерпілого від злочину засобами кримінального права / В. І. Борисов, Ю. П. Дзюба, Ю. А. Пономаренко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / Редкол. : В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2010. — Вип. 19. — 330 с.
2. Туляков В. Транзитивне кримінальне право / В. Туляков // Юрид. вісн. України. — 2015. — 29 серпня — 4 вересня. — С. 13.
3. Яновська О. Г. Особливості кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення за новим КПК України / О. Г. Яновська // Часоп. Київ. ун-ту права. — 2013. — № 1. — С. 242–245.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25–26. — Ст. 131.
6. Рекомендація R (85) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua> (станом на 15.10.2015).
7. Рекомендація Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів // Міжнародні стандарти у сфері судочинства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://liber.onu.edu.ua/>
8. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0013700-04> (станом на 15.10.2015).
9. Сакал В. Порядок проведення досудового розслідування потребує негайних змін / В. Сакал // Голос України. — 2014. — № 235(5985). — С. 12.
10. Злочинів менше не буде [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://yuricom.com/ru/yuridichnyi_visnyk_ukrainy/overview.
11. Соціально-економічне становище Київської області за січень – серпень 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.kyiv-obl.gov.ua>.
12. Про затвердження Концепції реформування кримінальної юстиції України : Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 // Офіційний вісн. Президента України. — 2008. — № 12. — Ст. 486.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2016.

Maliutin I. Criminal and legal protection of victims in Ukraine.

Background. Universal values determined for Ukraine irreversible path to the European community, which makes radically revise protection of rights and freedoms of the victims in the criminal justice system by the provisions declared by the Constitution of Ukraine concerning guarantees of protection of rights and freedoms. Natural, supranational, absolute law is a must for the development of legal, social and democratic state, which should be given priority in Ukraine.

The **aim** of the article is to study and analyze problems of protection of victims of criminal offenses in Ukraine and offer own solution concept, which is an important part of a mechanism to ensure human rights and freedoms in a rule of law state.

Materials and methods. Dialectical method of research was used during the examination of the main provisions of the rights and freedoms in the criminal justice, system analysis was used in terms of criminal law and criminal procedural protection of victims.

Results. Rule of law priority requires gradual fitting of national legislation to international law to protect the rights and freedoms of the victims in the criminal justice system. Criminal law, which is currently largely transient in nature (transitive

criminal law) and is characteristic for the post-totalitarian, authoritarian regimes should provide effective criminal protection of wellbeing and interests of man as the highest social value. It is necessary to recognize the need to create and design a new model of criminal relations in the triad «offender – victim – state» based on the basis of public law changes and human rights primacy.

Conclusion. *Currently there is no organizational and legal mechanism to protect victims from the consequences of criminal offenses in Ukraine. Given the realities of the new state strategy focused on European values Ukraine needs to urgently fill the legal vacuum concerning guarantees of criminal law on victim protection. This scientific article is devoted to this pressing problem. Time will tell how it can be solved, and the European Convention on Human Rights has become a reference point for legislative and rule-making activities of the state, because its standards should be a priority for Ukraine's legal system.*

Keywords: law, criminal law, criminal and legal protection, victim, criminal and legal provision.

REFERENCES

1. Borysov V. I. Shhodo podal'shogo vdoskonalennja zahystu prav ta zakonnyh interesiv poterpilogo vid zlochynu zasobamy kryminal'nogo prava / V. I. Borysov, Ju. P. Dzijuba, Ju. A. Ponomarenko // Pytannja borot'by zi zlochynnistju : zb. nauk. pr. / Redkol. : V. I. Borysov ta in. — H. : Pravo, 2010. — Vyp. 19. — 330 s.
2. Tuljakov V. Tranzytyvne kryminal'ne pravo / V. Tuljakov // Juryd. visn. Ukrai'ny. — 2015. — 29 serpnja — 4 veresnja. — S. 13.
3. Janovs'ka O. G. Osoblyvosti kryminal'nyh provadzhen' u formi pryvatnoho obvynuvachennja za novym KPK Ukrai'ny / O. G. Janovs'ka // Chasop. Kyi'v. un-tu prava. — 2013. — № 1. — S. 242–245.
4. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady. — 1996. — № 30. — St. 141.
5. Kryminal'nyj kodeks Ukrai'ny : Kodeks, Zakon vid 5 kvitnja 2001 r. № 2341-III // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2001. — № 25–26. — St. 131.
6. Rekomendacija R (85) 11 Komitetu Ministriv Rady Jevropy derzhavam-chlenam shhodo polozhennja poterpilogo v ramkah kryminal'nogo prava i kryminal'nogo procesu [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua> (stanom na 15.10.2015).
7. Rekomendacija Rec (2006) 8 Komitetu Ministriv Rady Jevropy derzhavam-chlenam shhodo dopomogy poterpilym vid zlochyniv // Mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://liber.onu.edu.ua/>
8. Pro praktyku zastosuvannja sudamy zakonodavstva, jakym peredbacheni prava poterpilyh vid zlochyniv : Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrai'ny vid 02.07.2004 r. № 13 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0013700-04> (stanom na 15.10.2015).
9. Sakal V. Porjadok provedennja dosudovogo rozsliduvannja potrebuje negajnyh zmin / V. Sakal // Golos Ukrai'ny. — 2014. — № 235(5985). — S. 12.
10. Zlochyniv menshe ne bude [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://yurincom.com/ru/yuridichni_visnyk_ukrainy/overview.
11. Social'no-ekonomichne stanovyshe Kyi'vs'koi' oblasti za sichen' – serpen' 2015 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.kyiv-obl.gov.ua>.
12. Pro zatverdzhennja Konceptii' reformuvannja kryminal'noi' justycii' Ukrai'ny : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 8 kvitnja 2008 r. № 311/2008 // Oficijnyj visn. Prezydenta Ukrai'ny. — 2008. — № 12. — St. 486.

УДК 343.33(477)

СМІТІЄНКО Зінаїда,

к. ю. н., професор кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

КОБИЛИНСЬКА Ірина,

аспірант кафедри міжнародного публічного права КНТЕУ

ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО В ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВАХ УКРАЇНИ

Висвітлено особливості затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, у порядку, передбаченому главою 41 Кримінального процесуального кодексу України; визначено підстави, строки, уповноважені законом на затримання суб'єктів, і процесуальний порядок проведення такої процесуальної дії; з'ясовано зміст надання правової допомоги особі, затриманій главою дипломатичного представництва чи консульської установи України за межами нашої держави; розглянуто проблемні питання правової регламентації здійснення законного затримання у приміщенні дипломатичних представництв, консульських установ України.

Ключові слова: затримання особи, види затримання, законність затримання, підстави затримання, строки затримання, уповноважені на затримання службові особи.

Смитиенко З., Кобылинская И. Задержание подозреваемого в дипломатических представительствах Украины. Освещены особенности задержания лица, подозреваемого в совершении уголовного правонарушения, в порядке, предусмотренном главой 41 Уголовного процессуального кодекса Украины; определены основания, сроки, уполномоченные законом на задержание субъектов, и процессуальный порядок проведения такого процессуального действия; выяснено содержание предоставления правовой помощи лицу, задержанному главой дипломатического представительства или консульского учреждения Украины за пределами нашего государства; рассмотрены проблемные вопросы правовой регламентации осуществления законного задержания в помещениях дипломатических представительств, консульских учреждений Украины.

Ключевые слова: задержание лица, виды задержания, законность задержания, основания задержания, дипломатическое представительство, консульское учреждение.

Постановка проблеми. Затримання особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, на території дипломатичних представництв, консульських установ України відповідно до глави 41 КПК України (далі – КПК України) – це украй складна й малодосліджена вченими і практиками процесуальна діяльність, яку регулюють норми кількох галузей права: кримінального процесуального, кримінального та міжнародного.

Специфіка затримання особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, обумовлена територією його здійснення й певними традиціями, що склалися у сфері міжнародних відносин; існування широкого кола суперечливих та проблемних питань законодавчого регулювання здійснення законного затримання такої особи на території дипломатичних представництв і консульських установ України, брак комплексного фундаментального дослідження у цій сфері зумовили актуальність теми.

Процесуальний порядок затримання підозрюваної у скоєнні злочину особи в приміщенні дипломатичного представництва чи консульської установи України регулюють Конституція України [1], КПК України [2], а також міжнародні документи: Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 р. [3], Віденська конвенція про консульські відносини 1963 р. [4], Конвенція про попередження і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 р. [5] та інші міжнародні документи. При застосуванні цього запобіжного заходу потрібно обов'язково дотримувати певні норми міжнародного права, які відповідно до статті 9 Конституції України [1] і статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» [6] мають пріоритет перед нормами національного законодавства.

Мета статті – виявлення недоліків правової регламентації здійснення законного затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на території дипломатичних представництв і консульських установ України; з'ясування розбіжностей нормативно-правової термінології, що застосована у главі 41 КПК України та в чинних міжнародних актах; розроблення рекомендацій до їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нові процесуальні норми глави 41 КПК України про затримання особи, яка скоїла кримінальне правопорушення на території дипломатичного представництва або консульської установи України, потребують їх наукової розробки, позаяк здебільшого попередні праці вітчизняних і закордонних вчених (Ф. Агаєва, П. Андрушка, П. Бірюкова, Ю. Бауліна, С. Волкотруба, М. Плисюка тощо) ґрунтувалися на нині не чинному (старому) кримінально-процесуальному законодавстві. Попри те, що свою позицію щодо нового КПК України висловили чимало науковців, на сьогодні немає системних, ґрунтовних публікацій з досліджуваної проблематики у фахових виданнях. Окремі аспекти цієї теми досліджували в працях такі учені: Ю. Іванов [7], В. Тацій, Є. Блажівський [8], Ю. Грошевий, С. Гриненко, С. Фомін [9], В. Галаган, О. Калачова [10].

Проведений аналіз наукових праць дає змогу констатувати, що у низці випадків науковці вказують на проблеми правового регулювання здійснення затримання особи підозрюваного, на внутрішні суперечності змісту норм чинного КПК або невідповідність норм КПК України міжнародному законодавству, на брак усталеної практики правового регулювання цієї групи відносин тощо.

Стаття є однією зі спроб комплексного дослідження правової регламентації здійснення затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на території дипломатичних представництв, консульських установ України.

Матеріали та методи. Під час роботи використано різні методи наукового пізнання: системно-структурний, порівняльно-правовий, логіко-юридичний, логіко-семантичний, метод узагальнення тощо. Головним із них є загальний діалектичний метод пізнання явищ об'єктивної реальності. Для вивчення і поглиблення понятійного апарату дослідження використано логіко-семантичний метод. Формально-юридичний метод застосовано при дослідженні нормативно-правових актів, що регулюють питання затримання підозрюваного у дипломатичному представництві, консульській установі України, порівняльно-правовий – для порівняння правових понять, термінів вітчизняного та міжнародного законодавства, узагальнення – метод, який використано для вираження головних результатів роботи.

Результати дослідження. Відповідно до частини другої статті 176 Кримінального процесуального кодексу України затримання особи у кримінальному провадженні – це тимчасовий запобіжний захід, який застосовують з підстав і в порядку, визначеному в главі 18 КПК України [2].

КПК України передбачає такі види затримання:

- затримання на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання з метою приводу (у порядку ст. 190–191 КПК);
- законне затримання (у порядку ст. 207 КПК);
- затримання уповноваженою службовою особою (у порядку ст. 208 КПК);
- затримання з метою екстрадиції (у порядку ст. 582 КПК) [9, с. 324].

Суб'єктами, які здійснюють законне затримання особи на території дипломатичного представництва чи консульської установи України відповідно до глави 41 КПК, є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України або інша службова особа, уповноважена на вчинення процесуальних дій, якщо він є потерпілим унаслідок вчинення відповідного кримінального правопорушення [2]. Саме керівники зазначених установ є службовими особами, уповноваженими належно відреагувати на факти вчинення кримінальних правопорушень з метою захисту особи, суспільства, держави та виконання інших завдань кримінального провадження, визначених у частині першій статті 2 КПК [10, с. 3]. Як бачимо, у згаданій главі закріплено поняття «керівник дипломатичного представництва чи консульської установи», яке потребує свого уточнення, як і термін «службова особа».

У кримінально-процесуальному законі надано перелік посадових осіб органів влади й управління, наділених правом провадити процесуальну діяльність через крайню потребу, коли слідчим і прокуророві реагувати на факт злочину немає змоги з об'єктивних причин. Відповідно до статті 519 КПК такими службовими особами є керівники диплома-

тичних представництв та консульських установ України, однак у жодному міжнародному документі, які є джерелами дипломатичного та консульського права, як і в КПК України, немає визначення термінів «керівник дипломатичного представництва України» чи «керівник консульської установи України». Натомість у Віденській конвенції 1961 р. вживають термін «глава представництва», а не «керівник». Зокрема, стаття 1 цієї Конвенції закріпила, що главою представництва є особа, на яку акредитує державою покладено обов'язок діяти в такому статусі [3]. Стаття 14 Конвенції визначила три класи глав представництв, а саме: клас послів та нунціїв, акредитованих при главах держав, та інших глав представництв еквівалентного рангу; клас посланників та інтернунціїв, акредитованих при главах держав; клас повірених у справах, акредитованих при міністерствах закордонних справ [3]. Відповідно до Положення про дипломатичне представництво України за кордоном главами дипломатичних представництв є послы, посланники та повірені у справах України, яких призначають залежно від класу Президент України або Міністерство закордонних справ України (далі – МЗС України) [11]. Якщо пост глави представництва вакантний або якщо глава представництва не може виконувати своїх функцій, згідно зі статтею 19 Віденської конвенції 1961 р. тимчасово виконувачем обов'язків глави представництва є тимчасовий повірений у справах [3].

У Віденській конвенції про консульські відносини від 24 квітня 1963 р. особа, котра керує консульською установою, також іменується не «керівник», а «глава» [4]. Стаття 2 Консульського статуту України передбачає термін «консульська посадова особа», під якою потрібно розуміти будь-яку особу, включаючи главу консульської установи, якій доручено виконання консульських функцій (генерального консула, консула, віце-консула, консульського агента і секретаря консульської установи), а також особу, прикомандировану до консульської установи для підготовки до служби в консульських установах (стажиста) [12].

Такі розбіжності нормативно-правової термінології мають бути усунені шляхом внесення змін до статей 519, 520 КПК України, де потрібно передбачити, що службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій, є глава дипломатичного представництва чи консульської установи України.

Відповідно до пункту 1 частини другої статті 520 КПК зазначені службові особи уповноважені на здійснення законного затримання особи, яка скоїла злочин, за наявності відповідних підстав. Підставою для застосування главою дипломатичного представництва чи консульської установи України (уповноваженою особою) тимчасового запобіжного заходу у вигляді затримання є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави вважати, що така особа може:

- вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому вона підозрюється;

- переховуватися;
- знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;
- незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного в цьому ж кримінальному провадженні;
- перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином [2].

У статтях 520 та 522 КПК використовують термін «законне затримання особи». Чи можна затримання, яке здійснюють керівники (глави) дипломатичних представництв чи консульських установ або інші службові особи, уповноважені на вчинення процесуальних дій, відповідно до частини другої статті 519 КПК називати законним? Адже ці особи не є уповноваженими службовими особами у сенсі статті 208 КПК України, в якій йдеться про затримання уповноваженою службовою особою без ухвали слідчого судді. Відповідно до кримінального процесуального законодавства України під уповноваженою службовою особою потрібно розуміти працівника органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів Державної пенітенціарної служби України, органів Державної прикордонної служби України, органів Державної митної служби та інших правоохоронних органів, які мають право здійснити затримання особи [8, с. 516].

Очевидно, що під законним затриманням особи у статтях 520 та 522 КПК України потрібно розуміти затримання без ухвали слідчого судді згідно зі статтею 207 КПК особою, яка не є уповноваженою службовою особою. У цьому випадку дещо дивним є визначення законного затримання особи як певної виняткової особливості у главі 41 КПК для визначеної категорії осіб, адже таке затримання буде законним у разі його здійснення будь-якою особою з дотриманням вимог, передбачених статтею 207 КПК і статтею 38 КК України. Зокрема, частина друга статті 207 КПК називає загальні підстави законного затримання будь-якої особи без ухвали слідчого судді та суду:

- при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні. Законне затримання особи передбачено КК України як обставина, що виключає злочинність діяння. Згідно з частиною першою статті 38 КК не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка скоїла злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи [13].

Згідно з частиною першою статті 522 КПК встановлено обов'язок надати затриманій особі доступ до одержання правової допомоги.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23-рп/2009 положення частини першої статті 59 Конституції України «кожен має право на правову допомогу» треба розуміти як гарантовану державою можливість будь-якій особі незалежно від характеру її правовідносин з державними органами, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами вільно, без неправомірних обмежень отримувати допомогу з юридичних питань в обсязі й формах, як вона того потребує [14]. Згідно з пунктом 3.2 цього рішення правова допомога є багатоаспектною, різною за змістом, обсягом та формами й може включати консультації, роз'яснення, складення позовів і звернень, довідок, заяв, скарг, здійснення представництва, зокрема, у судах та інших державних органах, захист від обвинувачення тощо [14]. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. Забезпечення доступу до одержання правової допомоги особі, затриманій главою дипломатичного представництва чи консульської установи України за межами нашої держави, може полягати у:

- роз'ясненні їй прав, передбачених статтями 20, 42 КПК;
- інформуванні про підстави затримання і права затриманого згідно з частиною четвертою статті 208 КПК;
- наданні можливості визначитися із захисником;
- забезпеченні участі обраного або призначеного захисника у кримінальному провадженні шляхом його інформування про факт затримання конкретної особи, місце її знаходження, час, місце проведення процесуальних та слідчих дій за наявності такої можливості;
- неперешкоджанні зустрічі затриманого із захисником;
- забезпеченні засобами зв'язку для спілкування із захисником;
- роз'ясненні порядку здійснення кримінального провадження в Україні й, на підставі КПК, за її межами тощо [2].

Відповідно до частини другої статті 522 КПК України глава дипломатичного представництва чи консульської установи України або інша службова особа, уповноважена на вчинення процесуальних дій, зобов'язана забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб [2]. Але варто зважати, що за нормами дипломатичного права затримання на території дипломатичного представництва й подальше вивезення в Україну особи буде правомірним, очевидно, лише за умови, що така особа не є громадянином країни перебування, належить до відповідної категорії персоналу дипломатичного представництва і користується недоторканністю та імунітетом від юрисдикції країни перебування. Інакше таке процесуальне затримання особи та спробу її подальшого вивезення в Україну буде розцінено як порушення суверенітету і територіального верховенства держави перебування, втручання у її внутрішні справи, використання приміщень

представництва для цілей, несумісних з його офіційними функціями [7]. Так само вирішується питання щодо можливості затримання на території консульської установи України та подальшого вивезення особи в Україну. Проте слід зважати на те, що особиста недоторканність працівників консульської установи та їх імунітет від юрисдикції країни перебування суттєво обмежені порівняно з персоналом дипломатичного представництва, що може спричинити реалізацію державою перебування своєї юрисдикції щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, й унеможливити її вивезення до України [7]. Такий недолік у чинній редакції глави 41 КПК України має бути усунений шляхом розмежування застосування запобіжних заходів стосовно персоналу консульської установи і персоналу дипломатичного представництва України.

Стаття 522 КПК встановлює строки законного затримання особи, які кардинально відрізняються від строків, що передбачені частиною третьою статті 207 КПК: керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України має право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на сорок вісім годин. Попри короткочасність затримання, за характером правообмежень – це один із найсуворіших запобіжних заходів, позаяк передбачає тримання особи в умовах ізоляції. Тому затримання в кожному випадку має бути законним, обґрунтованим, а також потрібним з урахуванням конкретних обставин, які стали підставою його застосування.

Система запобіжних заходів, визначена частиною першою статті 176 КПК, передбачає альтернативність вибору запобіжного заходу, що дає змогу в кожному конкретному випадку індивідуалізувати їх застосування, обрати найоптимальніший, здатний ефективно забезпечити досягнення мети його застосування при адекватному й пропорційному обмеженні прав і свобод людини. Глава 41 КПК не передбачає такої альтернативи, позаяк допускає застосування єдиного запобіжного заходу – затримання особи, що, на нашу думку, грубо порушує конституційне право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. З огляду на тяжкість вчинених кримінальних правопорушень, цільове призначення запобіжного заходу, слід не обмежувати застосування запобіжних заходів правом затримання особи, а передбачити у відповідних умовах кримінального провадження можливість застосування інших, у тому числі неізоляційних запобіжних заходів. Імовірно, виправданим буде запровадження такого запобіжного заходу, як взяття особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, під нагляд глави дипломатичного представництва або консульської установи України із заборonoю (або без такої) залишати приміщення дипломатичного представництва чи консульської установи України.

Відповідно до частини другої статті 522 КПК уповноважені службові особи зобов'язані забезпечити доставлення затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб, і повідомлення про факт законного

затримання слідчому органу досудового розслідування не пізніше 48 годин з моменту законного затримання [2]. Цей строк обчислюється з дотриманням вимог статті 115 КПК. Відповідно до статті 211 КПК строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати 72 годин від моменту затримання. Особа є затриманою відповідно до статті 209 КПК з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою [2]. Тому затриманий у порядку статей 207, 520 та 522 КПК, на наш погляд, набуває статусу підозрюваного з моменту його доставлення до уповноваженої службової особи підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб.

Натомість частина третя статті 207 КПК зазначає, що кожен, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання) і затримав відповідну особу, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення [2]. Негайне повідомлення, на відміну від негайного доставлення такої особи, зазвичай є можливим, наприклад, за допомогою закодованої чи шифрованої депеші, радіопередавача, використання якого передбачено відповідно до статті 27 Віденської конвенції 1961 р. з дозволу держави перебування, тощо [3]. Водночас капітан судна України згідно з частиною першою статті 522 КПК має право затримати особу на строк, потрібний для її доставлення на територію України. Знаходження судна за межами території України, на думку законодавця, може стати об'єктивною перешкодою для дотримання цього строку [2]. Для капітана повітряного, морського та річкового судна, що перебуває за межами нашої держави, потрібен час для доставлення такої особи в Україну, крім того, таке судно курсує за відповідним графіком. У капітана судна, яке перебуває у далекому плаванні, немає іншої можливості, ніж доставити затриманого до України на судні. У такому разі строк її затримання без ухвали суду не має перевищувати 72 годин від моменту доставлення такої особи на територію України. Як бачимо, строк затримання залежить від того, наскільки максимально швидко можна передати затриманого уповноваженій службовій особі. У керівників дипломатичних представництв і консульських установ, як вважає законодавець, є змога зробити це швидко, скажімо, літаком. Однак чи будь-яке дипломатичне представництво має у своєму розпорядженні літак? Чи завжди погодні умови дозволяють це зробити, адже нам відомі непоодинокі випадки, коли рейс затримують або взагалі не дозволяють. Наскільки це фінансово виправдано? Тому вважаємо, що і для глав дипломатичних представництв та консульських установ України, і для капітанів судна щодо строків затримання потрібно передбачити єдину правову норму.

Варто зазначити, що затримання особи часто-густо супроводжується нападами, заподіянням побоїв, тілесних ушкоджень з метою ухилитися від затримання, приховати сліди злочину, тому вважаємо за потрібне чітко визначити право особи, що затримує, на проведення особистого обшуку з метою убезпечити себе надалі від можливого заподіяння шкоди життю, здоров'ю, власності тощо.

Висновки. Відповідно до статей 519, 520 КПК України у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном службовою особою, уповноваженою на затримання підозрюваного та вчинення інших процесуальних дій, є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України. Однак у міжнародних документах, а саме: у Віденській конвенції про дипломатичні відносини 1961 р., вжито термін «глава представництва», а не «керівник». У Віденській конвенції про консульські відносини 1963 р. особа, котра керує консульською установою, також іменується не «керівник», а «глава». Такі розбіжності нормативно-правової термінології мають бути усунені шляхом внесення змін до статей 519, 520 КПК України, де потрібно передбачити, що службовими особами, уповноваженими на вчинення процесуальних дій, є глава дипломатичного представництва чи консульської установи України.

Стаття 520 КПК України передбачає право керівника дипломатичного представництва чи консульської установи України на здійснення законного затримання особи, проте вважаємо: затримання, яке здійснюють керівники (глави) дипломатичних представництв чи консульських установ, не можна вважати законним, позаяк вони не є уповноваженими службовими особами у сенсі статті 208 КПК. Таке затримання має відповідати умовам, визначеним статтею 207 КПК України.

На практиці україн важко дотримуватися строків законного затримання особи, передбачених частиною першою статті 522 КПК (службові особи мають право затримати особу на необхідний строк, але не більше ніж на 48 годин). Тому для вдосконалення здійснення цієї процесуальної дії пропонуємо викласти частину першу статті 522 КПК у такій редакції:

«... глава дипломатичного представництва чи консульської установи України (уповноважена особа) має право затримати особу на строк, необхідний для її доставлення на територію України, негайно повідомивши уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та здійснити при цьому обшук затриманої особи з дотриманням правил, передбачених частиною сьомою статті 223 і статтею 236 КПК України».

Зважаючи на ступінь тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, слід не обмежувати застосування запобіжних заходів правом затримання особи, а передбачити у відповідних умовах кримінального провадження можливість застосування інших, у тому числі неізоляційних

запобіжних заходів. Імовірно, виправданим буде запровадження такого запобіжного заходу, як взяття підозрюваної особи під нагляд глави дипломатичного представництва або консульської установи України із заборонаю (або без такої) залишати приміщення дипломатичного представництва чи консульської установи України.

З огляду на те, що особиста недоторканність працівників консульської установи та їх імунітет від юрисдикції країни перебування суттєво обмежені порівняно з персоналом дипломатичних представництв, що може спричинити реалізацію державою перебування своєї юрисдикції щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, й унеможливити її вивезення до України, слід розмежувати у чинній редакції глави 41 КПК застосування запобіжних заходів щодо персоналу дипломатичних представництв і персоналу консульських установ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 22 серпня 2014 р. : (офіц. текст). — К. : Паливода А. В., 2014. — 328 с.
3. Віденська конвенція про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_048.
4. Віденська конвенція про консульські відносини від 24 квітня 1963 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_047.
5. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів від 14 грудня 1973 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
6. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.
7. Іванов Ю. А. Міжнародно-правові аспекти здійснення кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України / Ю. А. Іванов [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450%3A010313-21&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація. — Х. : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.
9. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. — Х. : Право, 2013. — 824 с.
10. Галаган В. І. Особливості початку досудового розслідування при виявленні ознак кримінального правопорушення на території дипломатичних представництв чи консульських установ України / В. І. Галаган, О. М. Калачова // Часоп. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія «Право». — 2013. — № 2 (8). [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url?url=http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13momiam.pdf>.

11. Положення про дипломатичне представництво України за кордоном : Розпорядження Президента України від 22 жовтня 1992 р. № 166/92-рп [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/166/92-рп>.
12. Консульський статут України : Указ Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.
13. Кримінальний кодекс України : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 5 вересня 2012 р. : (офіц. текст). — К. : Паливода А. В., 2012. — 216 с.
14. Рішення Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України. Справа про право на правову допомогу від 30 вересня 2009 р. № 1-23/2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2016.

Smitiyenko Z., Kobylins'ka I. Detention of a suspect in diplomatic missions of Ukraine.

Background. Detention of a person suspected of a criminal offense on the territory of diplomatic missions, consular offices of Ukraine is rather complicated procedural activity and is unexplored by scientists and practitioners. It's regulated by several branches of law: criminal procedure, criminal and international law.

The ***aim*** of the article is to identify drawbacks of legal regulation to effect a lawful arrest of a person who has committed a criminal offense on the territory of diplomatic missions and consular offices of Ukraine; clarify the differences of the legal terminology used in Chapter 41 of Criminal Procedure Code of Ukraine and the applicable international instruments; develop recommendations to address them.

Materials and methods. Different methods of scientific knowledge have been used in the work: system structural, comparative legal, logical legal, logical semantic, generalization method and others. Chief among them is the general dialectical method of cognition of objective reality phenomena. Logical semantic method has been used to study and deepen research concepts. Formal legal method has been used in the study of regulations governing the detention of a suspect in diplomatic missions, consular offices of Ukraine, comparative legal – to compare legal concepts, definitions of domestic and international law, generalization method has been used to express the main results of work.

Results. The detention of a suspect in the premises of diplomatic missions and consular offices of Ukraine has its own characteristics related to the legal regulations, detention time, people authorized for detention, special status of suspects, order of arrest and bringing a detainee to government units in Ukraine etc.

Conclusion. Taking into account the severity of the committed criminal offenses one should not just use the right of detention as a preventative measure, but provide in the criminal proceedings the possibility to use others, including not isolating precautions. Perhaps it's justified to introduce such preventive measures as taking the suspect under surveillance of the head of the diplomatic mission or consular office of Ukraine banning (or not) this person to leave the premises of the diplomatic mission or consular office of Ukraine.

Keywords: detention, types of detention, lawfulness of detention, grounds for detention, detention time, authorized for the detention officers.

REFERENCES

1. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 1996. — № 30. — St. 141.
2. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny : chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopov. stanom na 22 serpnja 2014 r. : (ofic. tekst). — K. : Palyvoda A. V., 2014. — 328 s.

3. Videns'ka konvencija pro dyplomatychni vidnosyny vid 18 kvitnja 1961 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_048.
4. Videns'ka konvencija pro konsul's'ki vidnosyny vid 24 kvitnja 1963 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_047.
5. Konvencija pro zapobigannja ta pokarannja zlochyniv proty osib, jaki korystujut'sja mizhnarodnym zahystom, u tomu chysli dyplomatychnyh agentiv vid 14 grudnja 1973 r. [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_389.
6. Pro mizhnarodni dogovory Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 29 chervnja 2004 r. № 1906-IV // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. — 2004. — № 50. — St. 540.
7. Ivanov Ju. A. Mizhnarodno-pravovi aspekty zdijsnennja kryminal'nogo provadzhennja na terytorii' dyplomatychnyh predstavnyctv ta konsul's'kyh ustanov Ukrai'ny / Ju. A. Ivanov [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450%3A010313-21&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru.
8. Kryminal'nyj procesual'nyj kodeks Ukrai'ny. Naukovo-praktychnyj komentar u 2 t. / O. M. Bandurka, Je. M. Blazhivs'kyj, Je. P. Burdol' ta in. ; za zag. red. V. Ja. Tacija. — H. : Pravo, 2012. — T. 1. — 768 s.
9. Kryminal'nyj proces: pidruchnyk / Ju. M. Groshevyj, V. Ja. Tacij, A. R. Tumanjanc ta in.; za red. V. Ja. Tacija, Ju. M. Groshevogo, O. V. Kaplinoi', O. G. Shylo. — H. : Pravo, 2013. — 824 s.
10. Galagan V. I. Osoblyvosti pochatku dosudovogo rozsliduvannja pry vyjavlenni oznak kryminal'nogo pravoporushennja na terytorii' dyplomatychnyh predstavnyctv chy konsul's'kyh ustanov Ukrai'ny / V. I. Galagan, O. M. Kalachova // Chasop. Nac. un-tu «Ostroz'ka akademija». Serija «Pravo». — 2013. — № 2 (8). [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.google.com.ua/url?url=http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13momiam.pdf>.
11. Polozhennja pro dyplomatyчне predstavnyctvo Ukrai'ny za kordonom : Rozporjadzhennja Prezydenta Ukrai'ny vid 22 zhovtnja 1992 r. № 166/92-rp [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/166/92-rp>.
12. Konsul's'kyj statut Ukrai'ny : Ukaz Prezydenta Ukrai'ny vid 2 kvitnja 1994 r. № 127/94 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/127/94>.
13. Kryminal'nyj kodeks Ukrai'ny : chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopov. stanom na 5 veresnja 2012 r. : (ofic. tekst). — K. : Palyvoda A. V., 2012. — 216 s.
14. Rishennja Konstytucijnogo Sudu Ukrai'ny shhodo oficijnogo tlumachennja polozhen' statti 59 Konstytucii' Ukrai'ny. Sprava pro pravo na pravovu dopomogu vid 30 veresnja 2009 r. № 1-23/2009 [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09>.

УДК 343.97

КОРЯГІНА Анжела,

к. ю. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

ГЕНЕЗИС ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

Досліджено механізм індивідуальної злочинної поведінки, головними елементами якого є мотивація, планування, виконання та результат. Проаналізовано конкретні життєві ситуації та наявні концепції щодо їх класифікації. Доповнено схему механізму індивідуальної злочинної поведінки блоком посткримінальної поведінки.

Ключові слова: злочинна поведінка, детермінанти злочину, механізм злочинної поведінки, злочини взаємовідносин, докримінальні, кримінальні та посткримінальні взаємовідносини.

Корягина А. Генезис преступного поведения. Исследован механизм индивидуального преступного поведения, основными элементами которого являются мотивация, планирование, исполнение и результат. Проанализированы конкретные жизненные ситуации и существующие концепции по их классификации. Дополнена схема механизма индивидуального преступного поведения блоком посткриминального поведения.

Ключевые слова: преступное поведение, детерминанты преступления, механизм преступного поведения, преступления взаимоотношений, докриминальные, уголовные и посткриминальные взаимоотношения.

Постановка проблеми. Суспільні відносини, як відомо, є об'єктом правового захисту. Та при переході від їх абстрактного розуміння на рівень конкретних міжособистісних стосунків виявляється, що саме вони часто-густо стають безпосередніми детермінантами злочину. Тобто вчиненню злочину проти особи зазвичай передують послідовність актів взаємодії, що складаються зі взаємних стимулів і реакцій злочинця та потерпілого, які безпосередньо формують механізм злочинної поведінки. Також важливим чинником, який впливає на механізм злочинної поведінки, є зовнішнє середовище, до якого входить і конкретна життєва ситуація. Дослідження усіх цих обставин має сприяти розробці заходів запобігання злочинам проти особи, що робить цю тему вельми актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню криміногенної ситуації та ролі жертви в механізмі злочинної поведінки приділяли свою увагу С. Б. Алімов [1], М. Н. Гернет [2], Б. М. Головкін [3], А. Ф. Зелінський [4] тощо.

Метою цієї статті є аналіз впливу життєвої ситуації на розвиток індивідуальної злочинної поведінки.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження слугували висновки експертного опитування працівників органів внутрішніх справ (далі – ОВС). Науково-теоретичну основу вивчення проблеми становили дослідження сучасних українських і зарубіжних кримінологів та правознавців з питань, що стосуються теми статті. Вирішуючи поставлені завдання, використано у взаємозв'язку загальнонаукові та спеціальні методи і прийоми пізнання. Системно-структурний метод застосовано для розробки класифікації конкретних життєвих ситуацій. За допомогою конкретно-соціологічних методів (опитування, експертної оцінки, вивчення документів) опрацьовано матеріали опитувань працівників правоохоронних органів. Формально-логічний метод застосовано при формулюванні визначень понять «злочини взаємовідносин», «докримінальні, кримінальні та посткримінальні взаємовідносини».

Результати дослідження. Дослідження причинного комплексу вчинення злочину свідчать про істотний вплив конкретної життєвої ситуації на генезис злочинної поведінки. Особливо сильно конкретна життєва ситуація впливає на вчинення імпульсивних злочинів. Як слушно зазначає А. Ф. Зелінський, при вчиненні такого злочину трапляється дещо на кшталт короткого замикання в електричній мережі. Імпульсивні дії вчинюють за першим спонуканням, без міркувань щодо їх соціального значення та наслідків [5, с. 89]. Тож мотиваційний процес механізму злочинної поведінки має схему, яка складається з трьох ланок: актуалізації потреби, формування мотиву і негайної його реалізації без цілеутворення, планування, прийняття рішення та корегування поведінки з урахуванням змінення ситуації. Найчастіше злочини щодо особи, яка перебуває в певних стосунках із злочинцем, мають імпульсивний характер у разі, якщо їх вчиняють у стані алкогольного сп'яніння або сильного душевного хвилювання, афекту.

Зовнішнє для особи середовище, особистісні якості її та потерпілого, а також конкретну життєву ситуацію, пов'язану з ним, й решту чинників потрібно розглядати у взаємодії щодо всіх чотирьох етапів механізму злочинної поведінки: мотивації, планування, виконання та результату. Кожен означений етап містить в собі різні елементи й має певні особливості. Передусім дослідників цікавлять саме елементи й особливості, які стосуються злочинів, що вчинюють стосовно особи, котра має стосунки із злочинцем, тобто злочинів, які у цій статті названо «злочини взаємовідносин». У них виразні стосунки жертви та злочинця мають обов'язково передувати злочинному діянню [6, с. 40].

Учений Л. В. Кондратюк розглядає розвиток конкретного злочину з філософських позицій і пропонує кримінальну дію уявити як «синтез конгруентних елементів мотивації та ситуації». У цьому синтезі мають місце два напрями детермінації: один починається з недосконалої духовної природи людини і через процеси індивідуалізації, екзистенціальної адаптації та соціалізації підводить особу до кримінального вибору; інша мета – детермінант – виникає у процесі духовного та матеріального буття

суспільства, яке породжує об'єктивний світ ситуацій, котрий, з одного боку, детермінує людину у виборі кримінальних можливостей, а з другого – об'єктивно створює ці можливості. Тож ситуації є не лише причинним продовженням соціальних процесів, а й самою їх матеріалізацією. Детермінувальна роль ситуацій настільки значна, що багато із скоєних злочинів вважають спонтанними, ситуативно спровокованими [7, с. 206].

Термін «ситуація» походить від латинського *situation* (положення, розташування) й означає сукупність, сполучення обставин та умов, що створюють ті або ті відносини, певну обстановку або положення. Під ситуацією розуміють також розміщення й співвідношення сил [8, с. 6].

На думку науковців, будь-який злочин – це результат складного становлення особистості злочинця в об'єктивній ситуації, у яку він потрапив [9, с. 160; 10, с. 3; 11, с. 384; 12, с. 22]. Конкретна життєва ситуація становить сукупність обставин життя певної особи перед здійсненням злочину [13, с. 6; 14, с. 443].

Як бачимо, автори зазвичай включають у визначення ситуації обстановку, котра безпосередньо передуює злочину. Однак окремі дослідники не згодні з таким обмеженням, позаяк й віддалені за часом від безпосереднього злочинного акту взаємини майбутніх злочинця й потерпілого можуть містити зародження конфлікту, який потім розв'яжеться кримінальним шляхом [15, с. 60].

Це свідчить про те, що важливою рисою будь-якої життєвої ситуації є її конкретність, котра виражається в тому, що вона існує в певних часових та просторово-часових межах. Іншою властивістю життєвих ситуацій є їхня систематичність і повторюваність.

Сума об'єктивних і суб'єктивних обставин, факторів (як пов'язаних, так і не пов'язаних з потерпілим), які становлять передісторію злочину й сам злочин, значно ширша тієї їхньої частини, що стосуються лише самого злочину й обставин, які йому передували, – вважають Д. В. Рівман і В. С. Устинов.

Тому згадані науковці вважають за доцільне провести розмежування між ними шляхом визначення понять: формуючої, індивідуально-формуючої, передкримінальної (життєвої), кримінальної, посткримінальної ситуацій [15, с. 89].

Індивідуально-формуюча ситуація – система факторів, умов, обставин, що здійснили вирішальний вплив на злочинця, формування його особистісної спрямованості й суспільно небезпечних установок.

Передкримінальна (життєва) ситуація – це сукупність обставин, що безпосередньо передують злочину й у взаємодії з особистісними якостями суб'єкта призводять до вчинення ним злочинних дій [16, с. 87].

Кримінальна ситуація – це сукупність обставин, які склалися на момент вчинення злочину і впливають на рішення, що приймаються суб'єктом злочину, та його кримінальну поведінку. Наприклад, пручання жертви може спонукати злочинця до застосування зброї або іншого фізичного насильства, яке він не планував.

Посткримінальна ситуація – сукупність усіх обставин, що склалися після вчинення злочину (враховуючи його наслідки) та впливають на поведінку злочинця і жертви злочину та мають кримінально-правове значення (наприклад, обставини, що обтяжують та пом'якшують відповідальність).

Віктимологічну ситуацію як сукупність обставин формування особистості з підвищеними віктимними потенціями, а саме: конкретна передзлочинна (життєва) ситуація, злочин й обставини, що склалися після злочину, у яких безпосередньо реалізується індивідуальна віктимність, Д. В. Рівман розглянув як єдиний причинно пов'язаний процес [16, с. 89]. Більше того, він наголошує, що віктимологічну і кримінологічну ситуації реалізують у взаємодії, позаяк на етапах конкретної дозлочинної (життєвої) ситуації та ситуації злочину, а в низці випадків – і після нього, вони збігаються. Різниця лише в тому, з яких позицій їх сприймають злочинець і потерпілий, у чому об'єктивно виявляється тиск на кожного з них.

У механізмі індивідуальної злочинної поведінки конкретна життєва ситуація може бути як умовою, так і причиною скоєння злочину. Але вона не обов'язково підштовхує людину до вчинення злочину. Особа може не вдаватися до злочину навіть у найскладнішій життєвій ситуації. Через що розрізняють ситуації мотиваційно-байдужі й мотивуючі.

Мотиваційно-байдужою є ситуація, якщо стан або зміна елементів (її складових) не впливають на діяльність суб'єкта; мотивуючою – коли що-небудь у стані елементів або зміна одного з них впливають на діяльність цієї особи [17, с. 222].

Мотивуюча ситуація, пов'язана з особистістю, насамперед є приводом, тобто тими обставинами, які породжують у людини рішучість здійснити той чи той вчинок (у тому числі й злочин). На особу перед здійсненням злочину протягом тривалого часу можуть впливати не одна, а кілька таких обставин. Однак приводом до здійснення злочину Ю. М. Антонян вважає найбільш важливі, визначальні обставини або їх сукупність. У широкому сенсі приводом іноді називають всю ту конкретну ситуацію, що викликала в людини рішучість зробити цей вчинок [13, с. 23].

Автор погоджується з Г. Ш. Глонті в тому, що привід є одним з елементів конкретної життєвої ситуації і становить обставини, що впливають на свідомість, волю й почуття суб'єкта й безпосередньо спонукають його до здійснення конкретного злочину [18, с. 16].

Конкретні життєві ситуації, у яких перебуває особа перед здійсненням стосовно неї злочину, значною мірою визначає її соціальна роль, належність до соціальної групи (етнічної, професійної тощо), спосіб життя. Детальніше розглянемо конкретні життєві ситуації, що пов'язані з взаємовідносинами потерпілого та злочинця або виникли внаслідок існування цих взаємовідносин. Як основні автор виділяє три види ситуацій: докримінальна, кримінальна і посткримінальна [6, с. 44].

Докримінальну ситуацію, своєю чергою, стосовно розташування її у часі можна поділити на два види: відокремлена від кримінальної ситуація та безпосередньо передуюча кримінальній ситуації. Перший вид докримінальної ситуації має свої особливості. Наприклад, вона може стосуватися як обох суб'єктів взаємовідносин, так і кожного окремо. Крім того, вона може слугувати приводом для створення взаємовідносин як стадії готування до вчинення злочину. Наочним прикладом є розміщення оголошення про пошук доглядальниці за хворою або старою, самотньою людиною чи про здачу житла у найм. Такі оголошення провокують шахраїв і ще більш небезпечних злочинців на заволодіння житлом та іншим майном у злочинний спосіб. Аналогічним прикладом можуть слугувати оголошення про знайомства в Інтернеті, які спонукають до злочинних дій «шлюбних аферистів» [6, с. 44].

До ситуації, що стосується обох суб'єктів взаємовідносин, можна віднести складання й оголошення зацікавленим особам заповіту. Це може слугувати приводом для помсти за малу частку, внесену до заповіту, або відсутність свого імені в документі взагалі. Період віддалення такої ситуації від злочину в часі може тривати від кількох діб аж до років. Проведене автором дослідження свідчить, що докримінальна ситуація, віддалена від злочинного посягання в часі, здебільшого притаманна лише «злочинам взаємовідносин». Вона, зазвичай, є ситуацією конфлікту і впливає на формування злочинної мотивації.

Для отримання детальнішої інформації з приводу тривалості конфліктної ситуації, що призвела до вчинення злочину, автор провів спеціальне анкетування 30 працівників слідчих підрозділів ОВС, які за останній місяць закінчили провадженням 124 кримінальні справи. Одержані результати є вельми цікавими: від моменту виникнення конфлікту (конкретної життєвої ситуації) до моменту вчинення злочину минув тиждень – у 23 % справ; місяць та більше – у 11 %; півроку та більше – у 17 %; більш ніж рік – у 9 %. Крім того, щодо 40 % справ слідчі не змогли надати інформацію, позаяк не зважали на цю обставину або справи не належали до категорії, що становить науковий інтерес щодо предмета нашого дослідження [6, с. 229–233].

Наведений розподіл свідчить про те, що гострі конфлікти закінчуються злочином надто швидко (до тижня), а перманентні конфлікти можуть тривати від місяця до року, а то й більше. Крім того, такі дані мають певне профілактичне значення, позаяк і у суб'єктів запобігання, і в учасників конфлікту є час для проведення запобіжних заходів і недопущення кримінальної розв'язки. На відміну від цього, у злочинах, вчинених стосовно незнайомих людей, часового проміжку між виникненням конфлікту і злочином майже не було.

Конкретна життєва ситуація, яка безпосередньо передуює злочину, може бути як причиною вчинення злочину, так і умовою щодо його реалізації, що також впливає на формування злочинної мотивації і сприяє прийняттю рішення та плануванню злочинних дій в умисних злочинах.

Неможливо погодитися з думкою Ю. М. Антоняна про те, що в тих випадках, коли злочинні дії вже почали відбуватися, криміногенна роль ситуації вичерпується [8, с. 23]. Вважаємо, що особа продовжує взаємодіяти з навколишнім середовищем і після того, як злочин розпочався. Злочин зазвичай не обмежують окремою миттєвою дією або рухом, а займає певний період часу. Особливо яскраво це проявляється при тривалих і продовжуваних злочинах, у яких людина знову й знову взаємодіє із ситуацією, створюючи умови для продовження початого злочину, щоразу формулюючи нові уявні моделі наслідків свого вчинку.

Щодо кримінальної ситуації, то вона несе у своєму об'єктивному змісті необхідні умови для продовження початого злочину, збереження злочинного наміру аж до припинення або закінчення злочину, або, навпаки, перешкоджає продовженню злочинної діяльності, змушує особу відмовитися від подальшого скоєння злочину. Тобто впливає на розвиток виконання рішення про вчинення злочину.

Окремої уваги потребує дослідження проблеми змісту конкретної життєвої ситуації. Учений Ю. М. Антонян до нього відносить предмет злочинного посягання – матеріальний предмет зовнішнього світу (майно, людина тощо), на який безпосередньо будуть спрямовані злочинні дії особи; місце здійснення злочину; час доби; пору року; кліматичні умови [8, с. 28].

Науковець Н. Ф. Кузнецова додатково пропонує включити:

- обставини, що локалізують злочин у часі, місці, коли учасників та свідків;
- якості людей та предметів, що впливають на спосіб дій злочинця;
- обставини зберігання речей і особливості поведінки, позиції та стану людей, які враховує злочинець під час вибору та реалізації злочинного варіанта своїх дій, а також потерпілий – при визначенні своєї поведінки [19, с. 148].

Кожний із цих елементів ситуації впливає на її виникнення або розвиток. Злочинець майже завжди їх ураховує, іноді навіть несвідомо, при ухваленні рішення про заподіяння кому-небудь фізичної або матеріальної шкоди, про момент реалізації свого рішення. Зазначені елементи будуть відігравати різну роль у кримінальній і передкримінальній ситуаціях.

Можна виділити елементи конкретної життєвої ситуації, які мають вплив на механізм, та їх класифікувати так:

- природно-кліматичні: температура повітря, атмосферний тиск, вітер, опади (можливість бачити та чути в цих умовах тощо);
- просторово-часові: місце, пора року, час доби (можливість бачити і чути в цих умовах), кількість учасників з боку потерпілого і з боку злочинця, їхнє розташування тощо;
- технічні: необхідна оснащеність злочинця, зброя, транспорт, підручні засоби; наявність засобів захисту потерпілого;

➤ поведінково-психологічні: емоційний (переляк, напад агресії, хвороба тощо) і фізичний стан суб'єктів ситуації; матеріальне, службове та інше становище осіб; наявність взаємовідносин між злочинцем та жертвою; емоційне ставлення один до одного; байдуже ставлення (позиція невтручання або, навпаки, перешкоджання злочинним діям) оточуючих і свідків тощо;

➤ організаційні: планування злочину; вивчення об'єкта злочинного посягання; вибір часу; підготовка засобів, пошук співучасників, розподіл ролей та інше;

➤ обставини, пов'язані з особою потерпілого: стать, вік, життєвий та професійний досвід; фізичні здібності та вади; звички; психологічні особливості; соціальний статус та матеріальне становище; спосіб пересування; поведінка жертви (агресивна, провокуюча, нейтральна); зв'язок та емоційне ставлення до злочинця тощо.

Із наведеної класифікації конкретної життєвої ситуації випливає, що до обставин, пов'язаних з особою потерпілого, належать стосунки зі злочинцем. Зв'язок із ним розкриває наявність службової, матеріальної або фізичної залежності, а також емоційне ставлення жертви до свого становища та до злочинця.

У категорії злочинів, що її досліджуємо, відношення та емоційне ставлення жертви до злочинця мають визначальний вплив на її поведінку у конкретній ситуації. Наприклад, якщо особа є підпорядкованою злочинцеві, а її емоційний стан характеризує відчуття страху до нього, то цілком імовірно, що дії жертви будуть скутими, вона буде намагатися уникнути конфлікту. У подібній ситуації, але з іншим емоційним ставленням жертви до злочинця (наприклад, наявність ненависті до нього і відсутність страху), її поведінка може мати провокувальний, агресивний характер.

Висновки. Зовнішнім детермінантом механізму індивідуальної злочинної поведінки є конкретна життєва ситуація, яка також залежить від поведінки жертви. Внутрішні детермінанти – це мотивація злочинної поведінки, яка відбувається у взаємодії із зовнішніми детермінантами (тобто на тлі впливу на особу конкретної життєвої ситуації). Суттєвий вплив на розвиток криміногенної ситуації здійснює поведінка жертви та її особистісні якості.

Взаємовідносини жертви та злочинця мають суттєве значення у генезисі індивідуальної злочинної поведінки і є складовими зовнішнього середовища. Вони здійснюють вплив на формування злочинного мотиву, поведінку під час та після реалізації злочину. Модель механізму злочинної поведінки суб'єкта взаємовідносин складається з п'яти основних блоків.

Автор вважає за доцільне доповнити схему блоком посткримінальної поведінки, позаяк її дослідження має кримінологічне значення, а саме: для розробки заходів запобігання повторному вчиненню злочинів. Також подана модель свідчить, що взаємовідносини жертви та злочинця

є складовою зовнішнього середовища, особа жертви впливає на кожний блок механізму злочинної поведінки.

Із цього випливає, що «злочинами взаємовідносин» є такі злочинні дії, вчинення яких було детерміновано взаємовідносинами жертви та злочинця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алимов С. Б. Деформации в образе жизни, обуславливающие совершение насильственных преступлений / С. Б. Алимов. — М. : ВИИПРМПП, 1985. — 104 с.
2. Гернет М. Н. Социальные факторы преступности / М. Н. Гернет [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum3470>.
3. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : моногр. / Б. М. Головкін. — Х. : ППВ «Нове-слово», 2004. — 252 с.
4. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. — Х. : Рубікон, 2000. — 240 с.
5. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. — К. : Юринком Интер, 1999. — 228 с.
6. Корягіна А. М. Вплив взаємовідносин жертви та злочинця на виникнення, розвиток та наслідки злочину : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. М. Корягіна. — Х., 2011. — 233 с.
7. Кондратюк Л. В. Антропология преступления (микркриминалогия) / Л. В. Кондратюк. — М. : Норма, 2001. — 344 с.
8. Антонян Ю. М. Роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления / Ю. М. Антонян. — М. : Изд-во Акад. МВД СССР, 1973. — 71 с.
9. Номоконов В. А. Потерпевший как элемент ситуации совершения преступления / В. А. Номоконов // Потерпевший от преступления : тематический сборник / Отв. ред. П. С. Дагель. — В. : Дальневост. гос. ун-т, 1974. — С. 160–169.
10. Алимов С. Б. Ситуация совершения преступления и её криминологическое значение : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С. Б. Алимов. — М., 1971. — 27 с.
11. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре индивидуального преступного поведения) / В. Н. Кудрявцев. — М. : Юридическая литература, 1968. — 176 с.
12. Дьяков С. В. К вопросу о причинности в механизме преступного поведения / С. В. Дьяков // Вопросы борьбы с преступностью. — 1986. — Вып. 45. — С. 23–32.
13. Антонян Ю. М. Психология преступника и расследование преступлений / Ю. М. Антонян, М. И. Еникеев, В. Е. Эминов. — М. : Юрист, 1996. — 334 с.
14. Бандурка А. М. Юридическая психология / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. — Харьков, 2001. — 640 с.
15. Ривман Д. В. Виктимология / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. — С.-Пб. : Юрид. центр Пресс, 2000. — 332 с.
16. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. — С.-Пб. : Питер, 2002. — 304 с.
17. Зеленевский Я. Организация трудовых коллективов. Введение в теорию организации и управления / Я. Зеленевский. — М. : Прогресс, 1971. — 311 с.
18. Глонти Г. Ш. Криминологическая характеристика поводов к совершению преступлений / Г. Ш. Глонти // Вопросы борьбы с преступностью. — 1986 — Вып. 44. — С. 14–19.
19. Кузнецова Н. Ф. Криминология / Н. Ф. Кузнецова [Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и Г. М. Миньковского]. — М. : Изд. МГУ, 1994. — 501 с.

Стаття надійшла до редакції 30.03.2016.

Koryahyna A. Genesis of criminal behavior.

Background. *In the transition from abstract understanding of public relations to the level of specific interpersonal relations it appears that they often are immediate determinants of crime. That is committing a crime against a person is usually preceded by the sequence of interactions that consist of mutual incentives and reactions of the offender and the victim that directly form the mechanism of criminal behavior. Another important factor that affects the mechanism of criminal behavior is the environment, which includes a specific life situation as well. The study of all these circumstances, the author believes, should contribute to developing measures to prevent crimes against the person that makes this topic very relevant.*

The **aim** of this article is to analyze the impact of life situation on the development of individual criminal behavior.

Materials and methods. *Findings of the expert survey of police officers (hereinafter – PO) were the materials of the research. Scientific and theoretical basis for studying the problem constituted the study of modern Ukrainian and foreign lawyers and criminologists on issues relating to the topic of the article. Both general and special scientific methods and techniques of knowledge were applied to solve these tasks.*

Results. *Research of the causal complex of crime indicate a significant impact of the specific life situation on the genesis of criminal behavior. Specific life situation has especially strong impact on impulsive crimes. The author believes that the external environment of individual, its and victim's personal qualities, specific life situation associated with it and other factors must be considered together with all four stages of the mechanism of criminal behavior: motivation, planning, execution and results. Each stage of the set contains various elements and has certain characteristics.*

In the mechanism of individual criminal behavior specific life situation may play a role of the conditions as well as causes of crime, but it does not necessarily push people to commit a crime. A person can not commit a crime even in the most difficult situations. In this connection situations are distinguished as motivational indifferent and motivating.

Conclusion. *Behavior of the victim and his or her personal qualities make significant impact on the crime situation. Relations between the victim and criminal are essential in the genesis of individual criminal behavior and are part of the environment. They exercise influence on the formation of a criminal motive, behavior during and after the crime. The mechanism model of the criminal behavior of a subject of relationship consists of five units. The author considers it appropriate to supplement the diagram with a postcriminal behavior block because its research has criminological significance, namely, to develop measures to prevent re-offending. Also the model presented above shows that the relationship between the victim and the offender are part of the environment, victim's personality impacts on each block mechanism of criminal behavior.*

Keywords: criminal behavior, determinants of crime, mechanism of criminal behavior, relationship crime, precriminal, criminal and postcriminalo relationship.

REFERENCES

1. Alimov S. B. Deformacii v obraze zhizni, obuslovlivajushhie sovershenie nasil'stvennyh prestuplenij / C. B. Alimov — M. : VIIPRMPP, 1985. — 104 s.
2. Gernet M. N. Social'nye faktory prestupnosti / M. N. Gernet [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://www.allpravo.ru/library/doc101p/instrum3470>.
3. Golovkin B. M. Kryminologichni problemy umysnyh vbyvstv i tjazhkyh tilesnyh ushkodzen', shho vchynjajut'sja u simejno-pobutovij sferi : monogr. / B. M. Golovkin. — H. : PPV «Nove-slovo», 2004. — 252 s.
4. Zelins'kyj A. F. Kryminologija : navch. posib. / A. F. Zelins'kyj. — X. : Rubikon, 2000. — 240 s.

5. Zelinskij A. F. Kriminal'naja psihologija / A. F. Zelinskij. — K. : Jurinkom Inter, 1999. — 228 s.
6. Korjagina A. M. Vplyv vzajemovidnosyn zhertvy ta zlochyncja na vynykennja, rozvytok ta naslidky zlochynu : dys. ... kand. juryd. nauk : spec. 12.00.08 / A. M. Korjagina. — H., 2011. — 233 s.
7. Kondratjuk L. V. Antropologija prestuplenija (mikrokriminologija) / L. V. Kondratjuk. — M. : Norma, 2001. — 344 s.
8. Antonjan Ju. M. Rol' konkretnoj zhiznennoj situacii v sovershenii prestuplenija / Ju. M. Antonjan. — M. : Izd-vo Akad. MVD SSSR, 1973. — 71 s.
9. Nomokonov V. A. Poterpevsijij kak jelement situacii sovershenija prestuplenija / V. A. Nomokonov // Poterpevsijij ot prestuplenija : tematiceskij sbornik / Otv. red. P. S. Dageľ. — V. : Dal'nevost. gos. un-t, 1974. — S. 160–169.
10. Alimov S. B. Situacija sovershenija prestuplenija i ejo kriminologicheskoe znachenie : avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk : spec. 12.00.08 / S. B. Alimov. — M., 1971. — 27 s.
11. Kudrjavcev V. N. Prichinnost' v kriminologii (O strukture individual'nogo prestupnogo povedenija) / V. N. Kudrjavcev. — M. : Juridicheskaja literatura, 1968. — 176 s.
12. D'jakov S. V. K voprosu o prichinnosti v mehanizme prestupnogo povedenija / S. V. D'jakov // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. — 1986. — Vyp. 45. — S. 23–32.
13. Antonjan Ju. M. Psihologija prestupnika i rassledovanie prestuplenij / Ju. M. Antonjan, M. I. Enikeev, V. E. Jeminov. — M. : Jurist, 1996. — 334 s.
14. Bandurka A. M. Juridicheskaja psihologija / A. M. Bandurka, S. P. Bocharova, E. V. Zemljanskaja. — Har'kov, 2001. — 640 s.
15. Rivman D. V. Viktimologija / D. V. Rivman, V. S. Ustinov. — S.-Pb. : Jurid. centr Press, 2000. — 332 s.
16. Rivman D. V. Kriminal'naja viktimologija / D. V. Rivman. — S.-Pb. : Piter, 2002. — 304 s.
17. Zelenevskij Ja. Organizacija trudovyh kollektivov. Vvedenie v teoriju organizacii i upravlenija / Ja. Zelenevskij. — M. : Progress, 1971. — 311 s.
18. Glonti G. Sh. Kriminologicheskaja harakteristika povodov k soversheniju prestuplenij / G. Sh. Glonti // Voprosy bor'by s prestupnost'ju. — 1986 — Vyp. 44. — S. 14–19.
19. Kuznecova N. F. Kriminologija / N. F. Kuznecova [Pod red. N. F. Kuznecovoj i G. M. Min'kovskogo]. — M. : Izd. MGU, 1994. — 501 s.

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2(477)

БОНДАРЕНКО Наталія,

к. ю. н., доцент кафедри загальноправових дисциплін КНТЕУ

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано особливості правового статусу безробітних в Україні та причини молодіжного безробіття. Надано загальну характеристику законодавства України, яке регулює питання зайнятості населення в Україні, та сформульовано пропозиції вдосконалення національного законодавства з огляду на європейський досвід. Позаяк в умовах ринкової трансформації економіки держави істотного значення набуває вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних саме із зайнятістю населення та соціальним захистом безробітних, форми якого мають відповідати новим соціальним та економічним реаліям.

Ключові слова: безробіття, зайнятість населення, форми зайнятості, правовий статус безробітного.

***Бондаренко Н. Социально-правовые аспекты занятости в Украине.** Проанализированы особенности правового статуса безработных в Украине и причины молодежной безработицы. Дана общая характеристика законодательства Украины, регулирующего вопросы занятости населения в Украине, социальной защиты безработных, и сформулированы предложения по совершенствованию национального законодательства с учетом европейского опыта. Поскольку в условиях рыночной трансформации экономики государства существенное значение приобретает совершенствование правового регулирования отношений, связанных именно с социальной защитой безработных, формы которого должны соответствовать новым социальным и экономическим реалиям.*

Ключевые слова: безработица, занятость населения, формы занятости, правовой статус безработного.

© Бондаренко Н., 2016

Постановка проблеми. Безробіття в Україні наразі сягнуло критичної межі, що призводить до порушення соціальної ідентичності населення аж до певних психічних захворювань серед безробітних. За останніми статистичними даними рівень безробіття зріс до 1,6 млн осіб. Тобто понад півтора мільйона працездатних людей не мали роботи, проте активно її шукали як самостійно, так і за допомогою Державної служби зайнятості. Рівень безробіття за методологією Міжнародної організації праці (далі – МОП) серед економічно активного населення становить 7 %, а працездатного віку – 7,6 % [1, с. 100]. Науковий аналіз диференціації довготривалого безробіття в Україні за основними соціально-демографічними групами доводить, що переважно до групи громадян, які найбільше страждають від безробіття, належать чоловіки віком 15–24 та 40–59 років, випускники шкіл з повною загальною середньою освітою та жителі міст [2, с. 145]. Брак роботи призводить до зниження соціального статусу та матеріального забезпечення людей, що, своєю чергою, негативно впливає на соціальні відносини та криміногенну ситуацію у суспільстві.

Прагнення України до інтеграції у світове співтовариство та пов'язані з цим проблеми формування економіки відкритого типу вимагають нових підходів до вивчення та розв'язання проблем на ринку праці, у тому числі питання безробіття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти статусу безробітних та їх соціального захисту стали предметом дослідження таких учених, як Д. І. Богиня, котрий розглянув соціально-економічні аспекти ринку праці як запоруку стабілізації виробництва [3]; Є. М. Воробйова, який у навчальному посібнику виклав теоретичні засади явища безробіття та його економічне обґрунтування [4]; П. І. Закерничного, що відстежив наявні форми зайнятості [1]. Зарубіжний досвід у розв'язанні деяких проблем безробіття та зайнятості став предметом дослідження науковців Л. І. Лазора та В. В. Лазора [5], Д. О. Маріца [6]. У поле зору науковців О. М. Могильного, М. В. Судакова потрапили питання соціально-економічних та правових аспектів мінімізації ризиків у сфері зайнятості [7]. Цікавими для загалу стали статистичні дані фахового дослідження А. В. Савченка щодо соціально-економічних аспектів ринку праці в регіонах України [2]. Проблемам безробіття молоді присвячено дослідження М. В. Торжевського [8] та І. М. Хохрякової [9]. Аналіз теоретичних пошуків цих науковців дає змогу зробити висновок, що здебільшого сучасні дослідження в галузі безробіття стосуються його соціальних та економічних аспектів. Саме системний підхід до з'ясування суті явища безробіття на сьогодні становить науковий інтерес, а проблема потребує розробки правових механізмів розв'язання, позаяк має комплексний характер.

Метою статті є дослідження теоретико-методологічних та прикладних засад зайнятості населення, причин безробіття; наукове обґрунтування пріоритетних напрямів регулювання цих відносин.

Відповідно до визначеної мети у статті поставлено такі завдання: з'ясувати особливості правового статусу безробітного на основі аналізу теоретико-методологічних засад у сфері зайнятості та працевлаштування; надати загальну характеристику законодавства України, яке регулює питання у разі незайнятості, та визначити проблеми, що потребують розв'язання в законодавстві України щодо соціального захисту безробітних; проаналізувати причини молодіжного безробіття; сформулювати пропозиції вдосконалення національного законодавства, зважаючи на європейський досвід.

Матеріали та методи. У праці використані загальнонаукові та спеціальні методи наукового дослідження: структурно-логічний – у дослідженні нормативно-правового тлумачення змісту явища безробіття, соціологічний – соціальної зумовленості проблем зайнятості населення, класифікації – у визначенні типів безробіття та груп безробітних, порівняння – у вивченні окремих статей чинного законодавства.

Результати дослідження. Головною формою розв'язання проблеми безробіття в умовах сучасної економіки є ефективна державна політика зайнятості, яка базується на принципах повного забезпечення: вільно обраної праці економічно активним населенням країни; рівних можливостей населення в реалізації конституційного права на працю; соціального захисту населення від безробіття.

Його стан у країні передусім залежить від ефективно реалізованої політики зайнятості, яка неможлива без комплексного правового регулювання. Правове регулювання зайнятості в Україні здійснюють Конституція України [10], Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [11], Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р., який набрав чинності з 1 січня 2013 р. [12].

У Конституції України пріоритетний напрям розвитку держави і суспільства становлять заходи щодо реалізації прав і свобод людини й громадянина, серед яких визначено право на працю, адже відповідно до пункту 1 статті 43 Основного закону держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки та перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [2]. Глава III-A КЗпП містить загальні засади щодо зайнятості населення, а бланкетна норма статті 49-4 відсилає до профільного Закону [3]. Відповідно до статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» зайнятість визначається як не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особис-

тих і суспільних потреб із метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктах господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно. Зазначений Закон закріплює принцип вільно обраної зайнятості, що має важливе значення, адже відповідно до частини першої статті 3 кожен має право на вільно обрану зайнятість. Це означає, що особа може вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом, а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей і потреб.

Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. містить нові положення, які позитивно розв'язують проблему безробіття населення. Зокрема, позитивною новелою Закону є визначення поняття «зайнятості», яке за своїм змістом є більш повним порівняно з відповідним визначенням у Законі України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р., в якому, по-перше, на відміну від чинного закону, йшлося не про заборонену законодавством діяльність осіб, а про діяльність громадян. Особи – це і громадяни України, й іноземці, й особи без громадянства. По-друге, новий Закон врахував багатоманітність наявних форм власності в Україні, існування різних організаційно-правових форм підприємницької діяльності, включивши у поняття «зайнятості» діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності. Як бачимо, правові засоби захисту від безробіття в Україні закладено. Проте фактичний стан речей допоки є негативним. За інформацією Державної служби зайнятості, на 1 серпня 2014 р. кількість зареєстрованих безробітних в Україні становила 433,5 тис. осіб, що свідчить про глобальність проблеми [6, с. 144].

З'ясуємо глобальні причини проблеми безробіття з наукової літератури. Зокрема, Є. М. Воробйов, досліджуючи види безробіття: *природне* (як природний продукт економічного розвитку); *фрикційне* (короткочасні пошуки та очікування роботи); *структурне* (не співвідношення попиту і пропозицій на робочу силу внаслідок змін у структурі споживчого попиту); *офіційне* (враховує осіб, зареєстрованих державною службою зайнятості); *приховане* (реальне безробіття); *циклічне* (коли кількість безробітних зростає внаслідок циклічного спаду виробництва через дефіцит попиту), дає певною мірою відповідь на запитання щодо причин цього явища [4, с. 561]. Головною з-поміж решти є брак роботи (неможливість особи виконувати трудову функцію та отримувати заробіток або інший передбачений законодавством дохід з не залежних від неї причин). У цьому випадку саме держава має бути головним гарантом, що захищає громадян від безробіття, адже таке положення задекларовано у статті 43 Основного закону.

Трудове законодавство захищає, але не рятує від безробіття, має певні прогалини і не регулює наявні види праці, зокрема *нетипову форму* зайнятості.

Форми зайнятості слід визначити зі змісту статті 4 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р., в якій передбачено категорії зайнятого населення. По-перше, до зайнятого населення Законом віднесено осіб, які:

- працюють за наймом на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством;
- забезпечують себе роботою самостійно (у тому числі члени особистих селянських господарств);
- проходять військову чи альтернативну (невійськову) службу на законних підставах;
- працюють за кордоном та які мають доходи від такої зайнятості;
- навчаються за денною формою в загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах і поєднують навчання з роботою.

До зайнятого населення Закон відносить такі категорії осіб: непрацюючі працездатні особи, які фактично здійснюють догляд за дитиною-інвалідом, інвалідом I групи або за особою похилого віку, яка за висновком медичного закладу потребує постійного стороннього догляду або досягла 80-річного віку, та отримують допомогу, компенсацію та/або надбавку відповідно до законодавства; батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, прийомні батьки, якщо вони отримують грошове забезпечення відповідно до законодавства; особа, яка проживає з інвалідом I або II групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду, та одержує грошову допомогу на догляд за ним відповідно до чинного законодавства.

Аналіз змісту статті 4 Закону України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 р. та частини 3 статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» від 1 березня 1991 р. дає змогу дійти висновку, що в новому Законі передбачено більш повний перелік форм зайнятості населення. Водночас слід звернути увагу, що в частині четвертій статті 1 Закону України від 1 березня 1991 р. ішлося про те, що законодавство України може передбачати й інші категорії зайнятого населення. У статті 4 Закону від 5 липня 2012 р. аналогічної норми немає, що дозволяє дійти висновку: перелік категорій зайнятого населення, а відповідно – і форм зайнятості, у зазначеній нормі Закону є вичерпним [1, с. 103]. Тому під час дослідження цієї проблеми перспективним є огляд зарубіжного досвіду задля виявлення нетипових форм зайнятості, а також порівняння їх з положеннями національного законодавства з метою забезпечення ефективного функціонування національного ринку праці.

У науковій літературі поширилися два поняття на позначення нетипової форми зайнятості – «телеробота» і «теледоступ». У 1990 році МОП запропонувала тлумачити телероботу як «діяльність на віддаленому від офісу чи виробництва робочому місці завдяки новим комунікаційним технологіям».

Конгрес професійних спілок Великої Британії висунув пропозицію під телероботою розуміти дистанційну роботу. Тож телеробота, дистанційна, нетипова форма занятості – це робота, що характеризується, по-перше, наявністю певної відстані від традиційного місця роботи, і по-друге, використанням інформаційно-комунікаційних технологій. За трактуванням Г. І. Салахєєвої, це новий вид зайнятості, формами вияву якого є низькокваліфікована робота вдома, кваліфікована робота вдома та мобільна дистанційна робота, якій характерні такі переваги, як: економія часу, грошей на проїзд до місця роботи та назад, гнучкий графік роботи, поява нових трудових перспектив для людей з обмеженими можливостями, забезпечення засобів існування для тих громадян, які не можуть знайти традиційного місця роботи, а також ефективний спосіб зниження рівня безробіття [6, с. 145].

Дистанційна робота можлива у багатьох країнах Європейського Союзу (*далі* – ЄС), зокрема в Іспанії. Такий варіант прийнятний для осіб без громадянства цієї країни, а також посвідки на проживання. Якщо віддалена робота становить легальний дохід, і це відображено в документах, то власники іспанської нерухомості можуть подати документи на резиденцію без права на роботу. Зазначаючи, що віддалена робота – це джерело доходу та підтверджуючи цей дохід документально, можливо жити в Іспанії. У статті 4 Закону Королівства Іспанії «Про власність», який набрав чинності 21 липня 2014 р., визначено, що власник має право на договірній основі використовувати працю громадян [6, с. 146].

Соціальна політика держави має бути спрямована на створення робочих місць, надання їх тим, хто шукає роботу, бажає працювати. Можна виокремити два напрями державної політики у сфері працевлаштування: сприяння всім безробітним у активному самостійному пошуку роботи; пошук роботи та працевлаштування працездатних громадян. Держава має намагатися забезпечити усіх працездатних громадян роботою. Одним із органів такого забезпечення є державна служба зайнятості – спеціальна служба, створена для реалізації політики зайнятості населення і забезпечення громадянам відповідних гарантій на всій території України. Особа, зареєстрована як така, що шукає роботу, на восьмий день може бути визнана безробітною. Для реєстрації громадян потрібно пред'явлення паспорта; трудової книжки; у разі потреби – військового квитка, документа про освіту або документів, що їх замінюють. Реєстрацію біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, провадять за умови надання документів, що їх видають відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [11].

Готовий та здатний приступити до роботи – працівник, який за своїми фізичними і професійними здібностями може виконувати запропоновану йому підходящу роботу. Готовність приступити до роботи має місце тоді, коли громадянин дає згоду на одну із запропонованих йому підходящих робіт [3, с. 41].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про зайнятість населення» безробітний – особа віком від 15 до 70 років, яка через брак роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів як джерела існування, готова та здатна приступити до роботи. Працездатними вважають осіб віком від 16 років, які проживають на території України і за станом здоров'я здатні до активної трудової діяльності [12].

Статус безробітного може набути:

➤ особа працездатного віку до призначення пенсії (зокрема, на пільгових умовах або за вислугу років), яка через брак роботи не має заробітку або інших передбачених законодавством доходів, готова та здатна приступити до роботи;

➤ інвалід, який не досяг встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» пенсійного віку та отримує пенсію по інвалідності або соціальну допомогу відповідно до Законів України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» та «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам»;

➤ особа, молодша 16-річного віку, яка працювала і була звільнена через зміни в організації виробництва і праці, зокрема, припинення або перепрофілювання підприємств, установ та організацій, скорочення чисельності (штату) працівників.

Статус безробітного надають особам за їх особистою заявою у разі відсутності підходящої роботи з першого дня реєстрації у територіальних органах центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, незалежно від зареєстрованого місця проживання чи місця перебування [12].

Громадянам, зареєстрованим у державній службі зайнятості, належать і обов'язки, яких вони мають дотримувати. Також вони мають виконувати усі рекомендації центру зайнятості та сприяти своєму працевлаштуванню [9, с. 95].

Законодавство України передбачає виплату матеріальної допомоги безробітним. Держава створює умови незайнятим громадянам у поновленні їх трудової діяльності та забезпечує їм такі види компенсацій: надання особливих гарантій працівникам, вивільнюваним з підприємств, установ, організацій; виплата матеріальної допомоги в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації; виплата в установленому порядку допомоги по безробіттю [13, с. 45].

Слід звернути увагу, що серед безробітних значна частина – молодь. Міжнародна спільнота та більшість зарубіжних країн приділяють особливу

увагу питанням зайнятості та працевлаштування молоді, що доводить важливість державного управління зайнятістю молоді в контексті його впливу на стан і процес розвитку державно-суспільних відносин. В Україні, своєю чергою, на цьому етапі розвитку національного державотворення немає загальної стратегії розвитку держави, національної ідеї, від чого насамперед потерпає молоде покоління [5, с. 87]. Водночас наразі державне управління зайнятістю молоді в Україні має досвід певного застосування міжнародних рішень і зарубіжних форм, методів і підходів. Тому нині нагальною є потреба поєднання вітчизняних традицій та зарубіжних підходів і методів з метою використання їх позитивних здобутків для вдосконалення державного управління зайнятістю молоді в контексті формування нових державно-суспільних відносин в Україні.

Серед причин молодіжного безробіття науковці-практики називають такі:

- небажання роботодавців приймати на роботу недосвідчену та некваліфіковану молодь. Особливо це стосується молодих жінок, позаяк є висока ймовірність, що вони братимуть відпустки по догляду за дитиною та лікарняні;

- низькі офіційні зарплати для молодих працівників, які пропонуються на робочих вакансіях, і відповідно, небажання молоді їх заповнювати;

- високий рівень корупції при влаштуванні на вакансії, що користуються попитом, особливо в державних установах, на великих підприємствах [8, с. 87].

Цілком слухними стають пропозиції І. В. Хохрякової щодо розв'язання проблеми безробіття молоді, а саме:

- розробка інноваційних механізмів, форм і методів технологічно ефективної комунікації;

- консультування та двостороння взаємодія органів державної влади з громадськими організаціями і молоддю, що передбачають забезпечення підвищення прозорості процесів надання молоді державних послуг, усунення стримувальних адміністративних бар'єрів;

- запровадження грантів Президента України щодо підтримки молодіжних ініціатив, спрямованих на розв'язання проблеми зайнятості молоді; вирішення питання належного фінансування молодіжних центрів праці шляхом створення їх ефективної мережі зі статусом бюджетних установ за принципом мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді або шляхом використання можливостей місцевого самоврядування (надання регіональним молодіжним центрам праці статусу комунальних підприємств при обласних радах) [9, с. 92].

Додатковими заходами щодо подолання безробіття серед молоді можуть бути:

- розширення можливостей для працевлаштування молоді за допомогою заходів щодо зміцнення зв'язків між системою освіти

та ринком праці, включаючи профорієнтацію, удосконалення інформації про кар'єрні можливості та широкий доступ до неї, підтримку під час пошуку роботи та забезпечення гарантій зайнятості молоді;

➤ сприяння захисту трудових прав молодих людей з гарантуванням їм рівних прав у сфері праці, закріпленням їх у колективних договорах і забезпеченням належного соціального захисту [8, с. 87].

Наголосимо на потребі усунення ще однієї негативної тенденції на шляху подолання безробіття, яка полягає в низькій оплаті праці молодих фахівців. Доцільним є використання як законодавчих, так і практичних заходів щодо заохочення молоді до підприємництва.

Ще однією проблемою для влаштування на роботу є необґрунтована відмова роботодавця громадянину, який прийшов за направленням служби зайнятості.

Для того, щоб забезпечити державні гарантії зайнятості для безробітних, слід доповнити Закон України «Про зайнятість населення» положенням про обов'язкову письмову форму відмови роботодавця у прийнятті на роботу безробітного, який звернувся за направленням служби зайнятості.

Важливим для України є аналіз євроінтеграційного досвіду держав Центральної та Східної Європи. Головними проблемами для цих країн протягом десяти років є: високий загальний рівень безробіття та збільшення його тривалості; надвисокий рівень безробіття серед молоді; висока зайнятість у неформальному секторі економіки; старіння робочої сили та підвищення пенсійного віку; інтенсивна трудова міграція.

Загалом слушною є думка О. М. Могильного, М. В. Судакова про те, що для України ризики євроінтеграції пов'язані з посиленням залежності економіки від зовнішніх факторів, масовими звільненнями працівників під час запровадження режиму вільної торгівлі. Стає зрозумілим, що ситуація вимагає сталого розвитку, створення нових робочих місць у контексті євроінтеграції України [7, с. 68].

З огляду на окреслений комплекс проблем у сфері розвитку ринку праці, доцільно рекомендувати таке уповноваженим органам влади у боротьбі з безробіттям:

➤ розробити ефективні стратегії унормування нетипових форм зайнятості: прийняти нові спеціальні нормативно-правові акти, зважаючи на досвід зарубіжних країн, зокрема, Закон України «Про дистанційну працю»;

➤ розробити типову форму трудового договору з дистанційної роботи;

➤ запровадити сучасні підходи до експертного прогнозування ринку праці та безробіття;

➤ активізувати науковий пошук у напрямі трудової мотивації та трудових орієнтацій молоді;

➤ забезпечити ресурсну, інформаційну та суспільну підтримку самозайнятості населення та успішної реалізації підприємницької ініціативи.

Висновки. Шляхи розв'язання проблеми безробіття охоплюють низку заходів комплексного характеру, які стосуються вдосконалення законодавства України, котре має бути приведене у відповідність до міжнародних норм і принципів; запровадження механізму захисту внутрішнього ринку праці через інтеграцію України в європейський простір; забезпечення збереження ефективно функціонуючих робочих місць та створення нових робочих місць; створення сприятливих умов для розвитку підприємницької діяльності безробітних; вироблення державних та регіональних програм боротьби з молодіжним безробіттям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закерничний П. І. Поняття та форми зайнятості / П. І. Закерничний // Науковий вісн. Ужгород. нац. ун-ту. — 2014. — С. 100–103.
2. Савченко А. В. Соціально-економічні аспекти ринку праці в регіонах з підвищеним рівнем безробіття // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 1. — С. 144–147.
3. Богиня Д. І. Соціально-економічні аспекти ринку праці – запорука стабілізації виробництва // Україна: аспекти праці. — 1998. — № 1. — С. 40–45.
4. Воробйов Є. М. Економічна теорія : посіб. / під заг. ред. Є. М. Воробйова. — Х., 2001. — 704 с.
5. Лазор Л. І. Щодо зарубіжного досвіду у вирішенні деяких проблем безробіття і зайнятості / Л. І. Лазор, В. В. Лазор // Актуальні проблеми держави та права : зб. н. праць. — О., 2000. — Вип. 9. — С. 86–89.
6. Маріц Д. О. Окремі аспекти запозичення європейського досвіду щодо правового регулювання атипової зайнятості в Україні // Часоп. Київ. ун-ту права. — 2014. — № 3. — С. 144–148.
7. Могильний О. М. Соціально-економічні та правові аспекти мінімізації ризиків у сфері зайнятості України : євроінтеграційний дискурс / О. М. Могильний, М. В. Судаков // Ринок праці та зайнятість населення. — 2015. — № 1. — С. 65–68.
8. Кодекс законів про працю [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Торжевський М. В. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення // Економіка України. — 2014. — № 1. — С. 85–89.
10. Хохрякова І. М. Міжнародні стратегії та національні програми з питань працевлаштування молоді / І. М. Хохрякова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / редкол. : С. М. Серьогін (голов. ред.) [та ін.]. — Д. : ДРІДУ НАДУ, 2007. — № 1. — С. 91–96.
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
12. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 59. — Ст. 2347.

13. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 24. — Ст. 243.
14. Сташків Б. В. Поняття права соціального забезпечення // Право України. — 2000. — № 5. — С. 44–48.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2016.

Bondarenko N. Socio-legal aspects of employment in Ukraine.

Background. *Unemployment in Ukraine has recently become critical, it leads to disruption of social identity of the population and even to some mental illness among the unemployed. Unemployment results in lower social status and material security of people, which in turn negatively affects the social relations and criminal situation in the society. Ukraine's desire to integrate into the world community and the problems associated with the formation of open type economy require new approaches to learning and solving problems in the labor market, including the issue of unemployment.*

The aim of this article is to study the theoretical methodological and applied foundations of unemployment; scientific justification of the priorities of its regulation.

Materials and methods. *General scientific and special methods of research have been used in the article: structural logic to study regulatory interpretation of the unemployment phenomenon, sociological – social conditioning of employment problems, classification – determine types of unemployment and groups of the unemployed, comparison – study certain articles of the current legislation .*

Results. *The main form of solving the problem of unemployment in today's economy is an efficient state employment policy based on the principles of full coverage: free choice of work by economically active population; equal opportunities for people in the exercise of the constitutional right to work; social protection against unemployment.*

Its state in the country primarily depends on effective employment policy, which is not possible without a comprehensive legal regulation. Labor legislation of Ukraine protects but does not help from unemployment, it has certain gaps and does not regulate existing types of work, including atypical forms of employment.

Among the causes of youth unemployment scientists and experts name reluctance of employers to hire inexperienced and unskilled youth. This applies particularly to young women, because there is a high probability that they will take vocations and sick leaves for child care.

Conclusion. *Solutions to the problem of unemployment cover a range of measures of integrated nature concerning the improvement of legislation of Ukraine, which should be brought into line with international norms and principles; introducing a mechanism to protect the domestic labor market because of the integration of Ukraine into the European space; preservation of effectively functioning employment and job creation; creating favorable conditions for entrepreneurship by unemployed; development of national and regional programs to combat youth unemployment.*

Keywords: *unemployment, employment, employment forms, legal status of unemployed.*

REFERENCES

1. Zakernychnyj P. I. Pnjattja ta formy zajnjatosti / P. I. Zakernychnyj // Naukovyj visn. Uzhgorod. nac. un-tu. — 2014. — S. 100–103.
2. Savchenko A. V. Social'no-ekonomichni aspekty rynku pracj v regionah z pidvyshhenym rivnem bezrobittja // Ukrai'na: aspekty pracj. — 1998. — № 1. — S. 144–147.

3. Bogynja D. I. Social'no-ekonomichni aspekty rynku praci – zaporuka stabilizacii' vyrobnyctva // *Ukrai'na: aspekty praci.* — 1998. — № 1. — S. 40–45.
4. Vorobjov Je. M. Ekonomichna teorija : posib. / pid zag. red. Je. M. Vorobjova. — H., 2001. — 704 s.
5. Lazor L. I. Shhodo zarubizhnogo dosvidu u vyrishenni dejakyh problem bezrobittja i zajnjatosti / L. I. Lazor, V. V. Lazor // *Aktual'ni problemy derzhavy ta prava : zb. n. prac'.* — O., 2000. — Vyp. 9. — S. 86–89.
6. Maric D. O. Okremi aspekty zapozychennja jevropejs'kogo dosvidu shhodo pravovogo reguljuvannja atypovoi' zajnjatosti v Ukrai'ni // *Chasop. Kyi'v. un-tu prava.* — 2014. — № 3. — S. 144–148.
7. Mogyl'nyj O. M. Social'no-ekonomichni ta pravovi aspekty minimizacii' ryzykiv u sferi zajnjatosti Ukrai'ny: jevrointegracijnyj dyskurs / O. M. Mogyl'nyj, M. V. Sudakov // *Rynok praci ta zajnjatist' naseleennja.* — 2015. — № 1. — S. 65–68.
8. Kodeks zakoniv pro pracju [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Torzhevs'kyj M. V. Problemy bezrobittja molodi ta naprjamy i'h vyrishennja // *Ekonomika Ukrai'ny.* — 2014. — № 1. — S. 85–89.
10. Hohrjakova I. M. Mizhnarodni strategii' ta nacional'ni programy z pytan' pracevlashtuvannja molodi / I. M. Hohrjakova // *Aktual'ni problemy derzhavnogo upravlinnja : zb. nauk. pr. / redkol. : S. M. Ser'ogin (golov. red.) [ta in.].* — D. : DRIDU NADU, 2007. — № 1. — S. 91–96.
11. Konstytucija Ukrai'ny vid 28 chervnja 1996 r. № 254k/96-VR [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
12. Pro bizhenciv ta osib, jaki potrebujut' dodatkovogo abo tymchasovogo zahystu : Zakon Ukrai'ny vid 8 lypnja 2011 r. № 3671-VI // *Oficijnyj visnyk Ukrai'ny.* — 2011. — № 59. — St. 2347.
13. Pro zajnjatist' naseleennja : Zakon Ukrai'ny vid 5 lypnja 2012 r. № 5067-VI // *Vidomosti Verhovnoi' Rady.* — 2013. — № 24. — St. 243.
14. Stashkiv B. V. Ponjattja prava social'nogo zabezpechennja // *Pravo Ukrai'ny.* — 2000. — № 5. — S. 44–48.